

Міністерство освіти та науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Т. А. ГРЕКУЛ-КОВАЛИК

**НАУКОВО-ОСВІТНІ ТРАДИЦІЇ
ПРАВНИЧОЇ ШКОЛИ НА БУКОВИНІ
(1875–1940 РР.)**

*До 150-річчя заснування
юридичного факультету в Чернівцях*

Монографія

Чернівці

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
2025

УДК 340.12(477.85)«1875/1940»

Г 801

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича (протокол № 7 від 23.06.2025 р.)*

Рецензенти:

Макарчук Володимир Степанович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії права та конституціоналізму Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»;

Федчишин Сергій Анатолійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Боднар Сергій Богданович, кандидат юридичних наук, доцент, суддя Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду;

Торончук Іван Желувич, кандидат юридичних наук, доцент, децент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Грекул-Ковалик Т. А.

Г 801 Науково-освітні традиції правничої школи на Буковині (1875–1940 рр.). До 150-річчя заснування юридичного факультету в Чернівцях : монографія / Т.А. Грекул-Ковалик. Чернівці : Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2025. 276 с.

ISBN 978-966-423-990-2

У монографії на підставі аналізу вітчизняної та зарубіжної літератури, архівних матеріалів і нормативно-правових актів комплексно досліджено розвиток юридичної освіти та науки й науково-освітні традиції правничої школи на Буковині у професійній діяльності випускників юридичного факультету Чернівецького університету в 1875–1940 рр.

Для студентів, викладачів, науковців, юристів-практиків і всіх, хто цікавиться проблемами розвитку юридичної освіти та науки.

УДК 340.12(477.85)«1875/1940»

ISBN 978-966-423-990-2

© Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, 2025

© Т. А. Грекул-Ковалик , 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
РОЗДІЛ I. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ	7
1.1. Історіографія дослідження.....	7
1.2. Джерельна база дослідження	24
РОЗДІЛ II. ЮРИДИЧНА ОСВІТА Й НАУКА В УНІВЕРСИТЕТІ ФРАНЦА-ЙОСИФА У ЧЕРНІВЦЯХ (1875–1918 РР.).....	33
2.1. Підготовка правничих кадрів: від потреби до реалізації	33
2.2. Юридична наука: зародження та становлення	54
2.3. Відображення науково-освітніх традицій у професійній діяльності випускників.....	88
РОЗДІЛ III. ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В РУМУНСЬКИЙ ПЕРІОД ЙОГО ІСТОРІЇ (1918–1940 РР.)	122
3.1. Підготовка студентів: проблеми та шляхи їх вирішення.....	122
3.2. Розвиток юридичної науки: зміна наукових підходів	147
3.3. Професійне становлення випускників факультету.....	166
ПІСЛЯСЛОВО.....	207
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	217
ДОДАТКИ.....	249

*Моєму Вчителю та Наставнику
Михайлу Васильовичу Никифоруку*

ПЕРЕДМОВА

Характер розвитку сучасної європейської спільноти позначений активним взаємовпливом і взаємозбагаченням різних сфер людської життєдіяльності, зокрема й юридичної освіти. У системі культурних цінностей юридичні освітні установи уособлюють корпорацію потужного інтелектуального потенціалу вчених-правників, покликаного формувати корпус фахівців нової формації, який в умовах адаптації до стандартів європейського простору володів би високим рівнем правової культури, значним обсягом знань, розвивав диферентні почуття значущості виконуваних функцій та відповідальності за їх правомірне здійснення.

На західноукраїнських землях формування академічної спільноти правників як авангарду вітчизняної науки та освіти нерозривно пов'язане з діяльністю Чернівецького університету. Як центр освітньої, наукової, культурно-просвітницької діяльності, саме він генерував вікові традиції світової юриспруденції та могутні регіональні наукові ідеї. Традиційні методологічні семінари, на яких виступали з оригінальними і глибокими за змістом доповідями провідні вчені юридичного факультету, упродовж століть сприяли формуванню нових і розвивали вже давно

відомі наукові школи філософії права, теорії права, соціології права, фінансового права й криміналістики, активізували діяльність правничої школи Буковини в реалізації наукових програм різного рівня.

Головною метою наукової політики юридичного факультету Чернівецького університету в 1875–1940 рр. було забезпечення підготовки спеціалістів на рівні тогочасних кваліфікаційних вимог, ефективно використання наукового потенціалу для отримання наукових розробок та їх спрямування на створення і впровадження конкурентоспроможних результатів, а науково-освітні традиції буковинської правничої школи й сьогодні мають неабияку цінність не тільки для дослідників становлення та розвитку української юридичної освіти та науки загалом, але й для перейняття наукового та навчального досвіду в практичній діяльності зокрема.

Монографічне дослідження комплексно відображає розвиток юридичної освіти та науки на Буковині в 1875–1940 рр., а також впровадження науково-освітніх традицій у професійну діяльність випускників юридичного факультету Чернівецького університету того періоду. У роботі здійснено періодизацію розвитку юридичної освіти та науки на Буковині, з'ясовано комплекс нормативно-правових документів, які регламентували основні напрямки навчальної та наукової діяльності, виявлено особливості здійснення навчального процесу, організаційні принципи юридичної освіти, уточнено динаміку розвитку студентського контингенту, проаналізовано професорсько-викла-

дацький потенціал юридичного факультету Чернівецького університету та здійснено огляд професійного становлення відомих його випускників, охарактеризовано розвиток основних напрямків наукових досліджень у сфері юриспруденції на Буковині у досліджуваній період, вдосконалено історіографію досліджуваної проблеми через її систематизацію та джерельну базу, шляхом включення до наукового обігу неопублікованих архівних матеріалів, набули подальшого розвитку оцінки наукових здобутків і спадщини вчених-правників Чернівецького університету та випускників юридичного факультету цього ж вузу в 1875–1940 рр.

Практичне значення монографії полягає в тому, що сформульовані та обґрунтовані у ній висновки і пропозиції мають безумовне науково-теоретичне й практичне значення для: поліпшення теоретичних знань працівників відповідних територіальних органів держави; подальших наукових досліджень історії розвитку вітчизняної юридичної освіти та науки; вдосконалення організаційних засад юридичної освіти у вищих навчальних закладах; налагодження та поліпшення співпраці між сучасними правничими школами в Україні та поза її межами тощо. Результати наукового дослідження можуть бути використані при викладанні курсів «Історія держави і права України», «Історія держави і права зарубіжних країн», «Історія європейського права» та «Методика викладання у вищій школі».

РОЗДІЛ I

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія дослідження

Інтерес до вивчення історії становлення правничої школи на Буковині та розвитку науково-освітніх традицій юридичного факультету Чернівецького університету в 1875–1940 рр. зумовлений, у першу чергу, тим, що край перебував у складі двох держав: Австро-Угорської імперії (1774–1918 рр.) та королівської Румунії (1918–1940 рр.). Кожен із періодів характеризується своїми політико-правовими перетвореннями в усіх сферах суспільного життя Буковини, включаючи правничу освіту і юриспруденцію в цілому.

До 25-річного ювілею Чернівецького університету (1900 р., Чернівці) А. Норст опублікував працю «Університет Франца-Йосифа» («Alma Mater-Francisco Josephina»)¹. Того ж року друком вийшов збірник «Університет Франца-Йосифа у Чернівцях у першій чверті свого існування» («Die k.k. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz im ersten Vierteljahrhundert ihres Bestandes, Festschrift»)². Названі роботи містять важливі відомості про становлення та функціонування закладу, загальну характеристику кожного з трьох факультетів та їхню структуру, огляд професорсько-викладацьких колективів та їхніх наукових здобутків,

¹ Norst A. Alma Mater Francisco Josephina. Czernowitz, 1900. 133 s.

² Die k.k. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz im ersten Vierteljahrhundert ihres Bestandes. Festschrift. Czernowitz, 1900. 245 s.

кількісні та якісні показники студентського контингенту тощо. У згаданих працях опубліковано ряд наукових статей професорів університету.

Значний інтерес викликає праця німецького дослідника Еріха Прокоповича «Створення, розвиток і крах університету Франца-Йосифа у Чернівцях» («Gründung, Entwicklung und Ende der Franz-Josephs-Universität in Czernowitz»), опублікована у 1955 р.¹

У 1975 р. до 100-річчя Чернівецького університету у Мюнхені побачила світ праця «Університет Франца-Йосифа» («Alma Mater Francisco Josephina») під редакцією Рудольфа Вагнера². У ній міститься огляд історичного розвитку університету в Чернівцях, деякі відомості про юридичний факультет, окремі статті професорів юридичного факультету, їх біографічні довідки тощо.

Про юридичний факультет у румунський період історії Буковини написано відносно небагато. У 1930 р. в Чернівцях вийшла друком брошура професора юридичного факультету Георге Дрегенеску «Пропозиції щодо реорганізації вищої юридичної, політичної та економічної освіти»³. У ній автор виступав за автономію Чернівецького університету та його відокремленість від політичної діяльності держави. Для більшої привабливості юридичного

¹ Prokopowitsch E. Gründung, Entwicklung und Ende der Franz-Josephs-Universität in Czernowitz. Bukowina-Buchenland. Clausthal-Zellerfeld : Pieper, 1955. S. 61.

² Alma Mater Francisco Josephina. München, 1975. 428 s.

³ Drăgănescu G. Propuneri pentru Reorganizarea învățământului superior Juridic, Politic și Economic. Cernăuți : Wiegler, 1930. 14 p.

факультету Г. Дрегенеску вважав за необхідне поділити весь навчальний процес студентів на три секції: юридичну, політико-адміністративну та економіко-фінансову. Також у розпорядженні науковців окремі біографічні статті, некрологи про буковинських учених-правників. Так, прокурор Верховного Касаційного суду та юстиції Румунії Аурел Тарнавський у журналі «Доктрина. Юриспруденція. Законодавство» (1938 р.) підготував некролог про професора юридичного факультету Константіна Ісopesку-Грекула¹.

Сучасну румунську історіографію дослідження доповнює історичний нарис румунського вченого Н. Чакіра «З історії Буковини (1775–1944 рр.)» («Din istoria Bucovinei (1775–1944)»), який містить цікаву інформацію для вивчення біографії та політичної діяльності професора юридичного факультету румунського періоду його історії Георге Алексіану².

Важливим історіографічним джерелом нашого дослідження стала монографія румунського історика М. Грігоровіце «Університет у Чернівцях міжвоєнного періоду» («Universitatea din Cernăuți în perioda interbelică»), опублікована 2005 р. в Сучаві. Однак, основна увага приділена розгляду навчальних курсів, які читалися студентам юридичного факультету в Чернівцях того періоду, а також наведено біографічні дані з життя та діяльності окремих представників

¹ Tarnavschi A. Constantin Isopesku-Grecul. *Doctrină, Jurisprudență și Legislație*. 1938. Anul VI. № 10.

² Ciachir N. *Din istoria Bucovinei (1775–1944)*. București: Ed. Didactică și Pedagogică, 1993. 174 p.

професорсько-викладацького складу факультету¹.

Ряд цікавих публікацій належить перу зарубіжних правознавців. Ще в 1900 р. історик середньовічного права, польський політичний і громадський діяч, професор юридичного факультету Альфред фон Гальбан розглянув зовнішні зносини університету Франца-Йосифа у Чернівцях із сусідніми державами².

Особливий інтерес викликають публікації знаного ерліхознавця, професора Цюрихського університету Манфреда Ребіндера, які містять ґрунтовний аналіз соціологічної концепції Є. Ерліха³. У монографії 1986 р. «Обґрунтування соціології права Є. Ерліха» («Die Begründung der Rechtssoziologie durch Eugen Ehrlich») наведена повна бібліографія праць Є. Ерліха (70 позицій)⁴. Мають велику історіографічну цінність і публікації А. Карріно, Т. Райзера, колективна монографія «Живе право Євгена Ерліха» під загальною редакцією М. Гертоґа⁵.

¹ Universitatea din Cernăuți în peridoda interbelică. Mircea Grigoriu. Suceava : Mușatinii, 2005. 290 p.

² Гальбан А. Університет Франца-Йосифа в Чернівцях і його зносини з сусідніми державами. *Буковина (Чернівці)*. 1900. № 138. С. 3.

³ Манфред Ребіндер. Семінар Євгена Ерліха про «живе право». *Судово-правова реформа в Україні: проблеми та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції, присвяченої 200-річчю Крайового суду Буковини, 26–28 травня 2004 року. Чернівці, 2004. С. 87–89; Rehbind M. Die politischen Schriften des Rechtssoziologen Eugen Ehrlich auf dem Hintergrund seines bewegten Lebens. Universitatea din Zürich. S. 269–281.

⁴ Rehbind M. Die Begründung der Rechtssoziologie durch Eugen Ehrlich. 2., völlig neubearb. Aufl. Berlin : Dunker und Humblot, 1986. 147 s.

⁵ Carrino A. Eugen Ehrlich e Hans Kelsen: una controversia sulla sociologia del diritto. Barselona : Università di Napoli, 1993; Raiser T. Sociology of Law in Germany. *German Law Journal*. 2010. Vol. 11. № 4. S. 391–398; Living Law: Reconsidering Eugen Ehrlich / Edited by Marc Hertogh. Oxford and Portland Oregon : Hart Publishing, 2009. 280 s.

Українську традицію в дослідженні історії розвитку юридичної освіти та науки на Буковині започаткував громадський діяч Буковини Р. Стефанович. У 1899 р. він опублікував статтю «Чернівецький університет і русини», де намагався з'ясувати причину зменшення кількості студентів української національності в університеті¹.

Новий період історіографії дослідження розпочався після возз'єднання Північної Буковини з Українською РСР і утворення Чернівецької області. Однак через закриття юридичного факультету у Чернівцях і переведення його до Львова історико-правові аспекти проблематики представлені дуже стисло.

До 100-річчя Чернівецького університету у Львові була опублікована колективна монографія «Чернівецький державний університет»². У праці викладено загальний огляд історії університету з моменту його заснування й подано коротку характеристику існуючих на той час факультетів.

Першим українським дослідником життя і творчості Є. Ерліха став В. П. Марчук. В 1998 р. друком вийшла його монографія «Соціологічні теорії права в Німеччині. Історія і сучасність»³. Він також опублікував ряд наукових статей, присвячених науковому доробкові знаного соціолога права⁴.

¹ Стефанович Р. Чернівецький університет і русини. *Буковина (Чернівці)*. 1899. № 117. С. 2.

² Чернівецький державний університет. Львів : Вища школа, 1975. 191 с.

³ Марчук В. П. Соціологічні теорії права в Німеччині. Історія і сучасність. Чернівці : ЧДУ, 1998. 127 с.

⁴ Марчук В. П. Євген Ерліх: Сторінки життя і творчості. *Ерліхівський збірник*. Чернівці : ЧДУ, 1994. Вип. 1. С. 5–10; Марчук В. П. Євген Ерліх –

Після відродження юридичного факультету в Чернівецькому університеті у 1991 р. дослідження з розглядуваної теми активізувались. До 120-річчя університету друком вийшла колективна монографія «Чернівецький університет. 1875–1995: Сторінки історії»¹. До 135-річного ювілею університету опубліковано збірник «Чернівецький національний університет. Імена славних сучасників»². У згаданих монографіях, окрім короткого історичного нарису, біографій відомих науковців, наводиться загальна характеристика кожного з факультетів, у тому числі і юридичного.

Сучасна історіографія австрійського періоду розвитку юридичного факультету Чернівецького університету представлена науковими розвідками М. В. Никифорака. Передовсім це: «Правничий факультет університету Франца-Йосифа у Чернівцях (1875–1918 рр.)», «Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.)» та «Державний лад і право на Буковині в 1774–1918 рр.»³. У працях професора досліджені організаційно-правові основи підготовки правників,

основоположник соціології права. *Проблеми філософії права*. Київ-Чернівці, 2003. Т. III. № 1–2. С. 147–151.

¹ Чернівецький університет. 1875–1995: Сторінки історії. Чернівці : Рута, 1995. 208 с.

² Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Імена славних сучасників. Авт.-упоряд. : Н. Струк, О. Матвійчук ; ред. кол. : С. В. Мельничук (голова) [та ін.]. Київ : Світ Успіху, 2005. 288 с.

³ Никифорак М. В. Правничий факультет університету Франца-Йосифа у Чернівцях (1875–1918 рр.). Чернівці : Рута, 2003. 32 с.; Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.). Чернівці : Рута, 2004. 384 с.; Никифорак М. В. Державний лад і право на Буковині в 1774–1918 рр. Чернівці : Рута, 2000. 280 с.

основні напрями наукових досліджень¹. Історіографічну цінність мають перекладені під редакцією М. В. Никифорака українською мовою інавгураційні ректорські промови Є. Ерліха й Ф. Гауке та брошура Й. А. Шумпетера «Як вивчають соціальні науки»².

Ряд статей ученого присвячений дослідженню наукових здобутків професорів юридичного факультету австрійського періоду його розвитку³.

¹ Никифорак М. В. З історії вищої правничої освіти на Буковині. *Юридичний вісник*. 2000. № 3. С. 135–140; Никифорак М. В. Юридична освіта на Буковині в період її перебування у складі Австрії. *Юридична наука та освіта: історія, сучасність, перспективи* : матеріали IX історико-правової конференції (м. Рівне, 6–8 червня 2003 р.). Київ, 2004. С. 44–50; Никифорак М. В. Юридичний факультет. *Чернівецький університет. 1875–1995* : Сторінки історії. Чернівці : Рута, 1995. С. 41–46; Никифорак М. В. Юридичний факультет Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. *Юридична енциклопедія*. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія імені М. Н. Бажана», 2004. Т. 6. С. 487–488.

² Євген Ерліх. Факти звичаєвого права. Інавгураційна ректорська промова, виголошена 2 грудня 1906 р. Пер. з нім. І. Я. Яцюка; пер. з лат. Т. Д. Попової; передм. та наук. ред. перекл. М. В. Никифорака. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць. Чернівці : Рута, 2006. Вип. 311 : Правознавство. С. 5–23; Гауке Франц. Про деякі питання парламентського права. Інавгураційна ректорська промова, виголошена 1 грудня 1900 р. Пер. з нім. А. Вишинського; наук. ред. перекл. і передмова М. Никифорака, Т. Грекул-Ковалик. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. праць. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. Вип. 628 : Правознавство. С. 5–11; Шумпетер Й. А. Як вивчають соціальні науки. Пер. з нім. Г. А. Лабовкіної; передм. та наук. ред. перекладу М. В. Никифорака. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. праць. Чернівці : Рута, 2006. Вип. 348 : Правознавство. С. 5–13.

³ Євген Ерліх. Інститут живого права. Пер. з нім. І. Я. Яцюка; наук. ред. М. В. Никифорака. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. праць. Чернівці : Рута, 2012. Вип. 636 : Правознавство. С. 5–13; Євген Ерліх. Соціологія та юриспруденція. Пер. з нім. І. Я. Яцюка; наук. ред. перекл. М. В. Никифорака. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. праць. Чернівці : Рута, 2013. Вип. 644 : Правознавство. С. 5–11; Никифорак М. В. Ганс Гросс: життя і науково-педагогічна діяльність. *Держава і право* : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Київ :

Науковій творчості вчених Чернівецького юридичному австрійського періоду його розвитку присвячені праці В. С. Бігуна¹, В. І. Бурдяк², А. З. Георгіци³, В. О. Комахи⁴, С. І. Нежурбіди⁵, С. В. Савчука⁶, С. Халаїма⁷, П. С. Папурківського та Р. О. Гаврилук⁸. Соціолого-правові здобутки Є. Ерліха вивчала О. Г. Кобан⁹.

А. З. Маник досліджувала вплив ідей концепції

Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. Вип. 22. С. 99–102; Никифорак М. В. Костянтин Томащук – перший ректор Чернівецького університету: юрист, політик, педагог. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць. Чернівці: Рута, 2005. Вип. 273: Правознавство. С. 19–22; Никифорак М. В. Три портрети з історії правничого факультету університету Франца-Йосифа у Чернівцях. *Ерліхівський збірник. Юридичний факультет Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*. Чернівці: Рута, 2005. Вип. 4–5. С. 26–29.

¹ Бігун В. С. Євген Ерліх: життя і правознавча спадщина (актуальний наукознавчий нарис). *Проблеми філософії права*. Чернівці, 2005. Т. III. № 1–2. С. 105–126.

² Бурдяк В. І. Становлення і розвиток соціологічних концепцій права. Чернівці: Рута, 2001. 84 с.

³ Георгіца А. З. Соціологія права Євгена Ерліха: на шляху до інтеграційного праворозуміння. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць. Чернівці: Рута, 2012. Вип. 618: Правознавство. С. 7–12.

⁴ Комаха В. О. Ганс Гросс – один із піонерів і «батько» світової криміналістики. *Юридичні записки*. 2014. № 1. С. 110–117.

⁵ Нежурбіда С. І. Ганс Гросс: людина, вчений, вчитель. *Вісник Академії Прокуратури України*. 2006. № 3. С. 119–123; Нежурбіда С. І., Жуковський П. В. Курс криміналістики Ганса Гросса для офіцерів-інструкторів австрійської жандармерії. *Кримінальне право України*. 2006. № 10. С. 51–54.

⁶ Савчук С. В. Юридична соціологія предмет і місце в системі юридичних наук. Чернівці: Рута, 2003. 240 с.

⁷ Халаїм С. Пошуки Ганса Гросса. *Буковинське віче*. 1992. 10 грудня. С. 3.

⁸ Папурківський П. С., Гаврилук Р. О. Методологія правопізнання Євгена Ерліха: неklasична парадигма. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць. Чернівці: Рута, 2012. Вип. 628: Правознавство. С. 27–33.

⁹ Кобан О. Г. Соціологічна теорія права Є. Ерліха: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2014. 24 с.

«живого» права Є. Ерліха на розвиток сучасного міжнародного права, здійснення суддівської діяльності відповідно до теорії вільного правознаходження знаного соціолога¹. Норми для вирішення Є. Ерліха стали ключовою проблематикою наукового доробку В. Г. Савчук².

27–29 вересня 2012 р. на базі юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича проводилась міжнародна науково-теоретична конференція «Концепція «живого права» Євгена Ерліха та сучасні проблеми правопізнання». Серед доповідачів були: М. І. Козюбра, С. І. Максимов, А. З. Георгіца, П. С. Пацурківський, М. В. Никифорак й ін. Матеріали доповідей та виступів учасників конференції увійшли до шостого випуску Ерліхівського збірника (2012 р.), заснованого факультетом в 1994 р. У 2017 р. Чернівецьким національним університетом імені Юрія Федьковича за ініціативи адміністрації юридичного факультету було «повернуто із забуття» «Ерліхівський журнал (Ehrlich's Journal)», на сторінках якого публікуються статті, присвячені творчій спадщині Є. Ерліха та її впливу на сучасне праворозуміння і правопізнання, формуванню нових гіпотез і концепцій природи права, проблемним теоретико-практичним аспектам забезпечення та

¹ Маник А. З. Ідеї концепції «живого» права Євгена Ерліха у розвитку сучасного міжнародного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2018. 20 с.

² Савчук В. Г. Норми для вирішення Євгена Ерліха : автореферат дис. ... д. філософ : 081. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2023. 20 с.

захисту прав людини тощо. Рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти та науки України від 20 грудня 2023 р. науковий журнал включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань зі спеціальності «Право» (081), що, беззаперечно, є справедливою відзнакою активної та цілеспрямованої діяльності ідейниці цього процесу Н. А. Гураленко та колективу юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Правнича школа Львівського національного університету імені Івана Франка, досліджуючи науковий доробок знаного соціолога права, шукала шляхи відновлення українських правових традицій. Зокрема, 14-15 травня 2018 р. юридичним факультетом згаданого вузу спільно з німецькими колегами з Інституту Східного права було проведено міжнародну наукову конференцію на тему «Відновлення західної правової традиції в Україні – перспективи для розвитку сучасної української правової культури? Праці – Станіслава Дністрянського, Євгена Ерліха і Ернеста Тілля».

В останні роки на юридичному факультеті Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича організували «Наукові читання пам'яті Ганса Гросса». Щоразу до заходів долучаються не тільки теоретики-дослідники життя і творчості знаного криміналіста, але й практики, зокрема, експерти-криміналісти з різних куточків України.

Професором Й. А. Шумпетером (1909–1911 рр.) здебільшого цікавляться лише як економістом. У Чернівецькому університеті на базі економічного

факультету вже стало доброю традицією проведення наукових конференцій, присвячених вивченню і застосуванню наукової спадщини видатного економіста Й. А. Шумпетера. В 1998 р. була проведена перша конференція; надалі такі наукові зустрічі міжнародного рівня на території буковинського краю проходили в 2003 р., 2011 р., 2016 р. та 2018 р.

3 жовтня 2011 р. відбулися міжнародні Шумпетерівські дискусії в Національному університеті «Києво-Могилянська академія», присвячені 100-річчю «Теорії економічного розвитку», а наприкінці листопада 2012 р. економічний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка zorganizував проведення міжнародної науково-практичної конференції «Інноваційна теорія Йозефа Шумпетера: сучасне звучання економічних та управлінських ідей», у роботі якої взяли участь як вітчизняні, так і зарубіжні провідні світила економічної науки.

Цінним джерелом історіографії проблеми стали перевидані в наш час праці Г. Гросса, Є. Ерліха, Й. А. Шумпетера¹ й ін.

Ще однією ініціативою від викладачів юридичного факультету задля збереження науково-освітніх традицій минулих періодів розвитку правничої школи на Буковині, а також перейняття кращих практик та наукових ідей від провідних науковців світового

¹ Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм, демократія. Київ : Основи, 1995. 52 с.; Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку: дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу. Пер. з англ. В. Старка. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 242 с.

визнання, стало проведення щорічних бінарних лекторіїв, традиційно організованих у дні святкувань, приурочених заснуванню Чернівецького університету. Так, 22 вересня 2022 р. з нагоди 145-річчя з дня народження Максиміліана Гакмана, професора міжнародного права, декана юридичного факультету (1919–1921 рр., 1938–1939 рр.), ректора Чернівецького університету (1921–1922 рр.) в дуальній формі був проведений Перший бінарний лекторій – «Максиміліан Гакман: втрачене коріння у часі». Його організаторами стали не тільки представники юридичної спільноти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, але й Сучавський університет «Штефан чел Маре», Опришенський музей археології та етнографії імені Максиміліана Гакмана, працівники наукової бібліотеки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Захід відзначився проведенням цікавих досліджень поглядів М. Гакмана про значення та вплив норм моралі й етики на міжнародне право, співвідношення міжнародного права і міжнародної політики, що надзвичайно актуальне в умовах війни.

У рамках святкування 148-ої річниці з дня заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича за ініціативи викладачів юридичного факультету спільно з науковцями факультету історії, політології та міжнародних відносин, а також працівників наукової бібліотеки імені Юрія Федьковича, проведено Другий бінарний лекторій на тему «Що дає

науці порівняльне правознавство? Альфред Гальбан: правознавець, науковець, громадсько-політичний діяч».

Проведений викладачами-доповідачами (Крайній П. І., Торончук І. Ж., Ковалець Т. Р., Грекул-Ковалик Т. А.) аналіз наукової спадщини А. Гальбана підтвердив актуальність висновку правознавця про те, що порівняльне правознавство «становить основу для розуміння місця кожного закону у світі права. Дозволяє краще зрозуміти зв'язок між почуттям права певного народу й ідеєю права людства...». Водночас, головна бібліотекарка наукової бібліотеки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Марія Дячук провела бібліографічний огляд літератури «Праці Альфреда Гальбана у фондах наукової бібліотеки». Загалом, учасники заходу мали можливість ознайомитись з прижиттєвими виданнями А. Гальбана, серед яких: документи про його діяльність в університеті, матеріали із записами, які зробив власноруч професор. Фонди наукової бібліотеки налічують близько десятка наукових праць автора, які залишаються актуальними й у наш час.

9 жовтня 2024 р. у приміщенні наукової бібліотеки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича проведено Третій бінарний лекторій «Костянтин Томащук – фундатор Буковинської правничої школи». Співорганізаторами дійства виступили юридичний факультет (Крайній П.І., Торончук І. Ж., Грекул-Ковалик Т.А.), факультет історії, політології та міжнародних відносин і Центр управління об'єктом ЮНЕСКО в особі його керівниці

Марусик Т. В. Для слухачів лекторію відкрилися раніше невідомі факти про історію створення університету та роль, яку відіграв перший його ректор, корінний буковинець, визначний політичний, громадський та освітній діяч краю професор К. Томашук; його історичний спадок; значення університетської спільноти загалом та спільноти юридичного факультету зокрема у процесі відновлення пам'ятника славному буковинцю, особливості його викладацької діяльності та взаємини зі студентами університету, у тому числі, студентами-юристами тощо.

Джерелознавчий інтерес для австрійської історіографії має книга «Буковина. Визначні постаті: 1774–1918 (біографічний довідник)», автором-упорядником якої стала О. М. Павлюк¹.

У довіднику висвітлено долю багатьох науковців, чії імена пов'язані з юридичним факультетом Чернівецького університету. Серед них: К. Томашук, Ф. фон Ліблой, Ф. Кляйнвехтер, Й. А. Шумпетер, Є. Ерліх, В. Волян та ін.

Серед сучасних українських науковців, праці яких присвячені організації навчання та науковій творчості вчених юридичного факультету Чернівецького університету румунського періоду його розвитку можна назвати професорів юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича А. З. Георгіцу та М. В. Никифорака. Опублікована ними стаття «З історії юридичного факультету у 1918–

¹ Буковина. Визначні постаті: 1774–1918 (Біографічний довідник). Автор-упор. О. М. Павлюк. Чернівці : Золоті литаври, 2000. 252 с.

1940 рр.»¹, пов'язана з іменами тодішніх професорів юридичного факультету К. Редулеску, Г. Дрегенеску, М. Гакмана, Г. Алексіану та ін., містить також інформацію про організацію навчального процесу на факультеті того часу. Також румунську історіографію дослідження збагачує монографія доцента кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича І. Ж. Торончука «Буковина у правовій системі Румунії (1918–1940 рр.)»². Наукова розвідка відображає особливості політико-правових перетворень на території краю під владою королівської Румунії та дає розуміння їхнього впливу на розвиток юриспруденції загалом. У роботі містяться дані й про практичну та політичну діяльність професора Г. Алексіану та випускника юридичного факультету Чернівецького університету А. Ончула.

Для дослідження науково-освітніх традицій правничої школи на Буковині в 1875–1940 рр. та їх впровадження у професійну діяльність випускників юридичного факультету Чернівецького університету як в австрійський, так і в румунський періоди його розвитку, історіографічну цінність, насамперед, має аналіз їхньої наукової та публіцистичної спадщини. Серед праць найбільшу історіографічну цінність мають: «Домашній писар: збірка примірів, як укладати різні письма» та «Звичаєве спадкове право на Верховині яко джерело діючого права» (Т. Галіп)³,

¹ Георгіца А. З., Никифорак М. В. З історії юридичного факультету у 1918–1940 рр. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. праць. Чернівці : Рута, 2006. Вип. 333 : Правознавство. С. 5–8.

² Торончук І. Ж. Буковина у правовій системі Румунії (1918–1940 рр.) : монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. 280 с.

³ Галіп Т. Домашній писар: збірка примірів, як укладати різні письма. Чернівці : Друкарня тов. «Руська рада», 1900. 47 с.; Галіп Т. Звичаєве

«Румунське питання на Буковині» й «Der Versicherungsvertrag nach österreichischem Rechte» (А. Ончул)¹, «Загальне державне право на основі порівняльного правознавства» у трьох томах (Ю. Гачек)², «Нарис історії права Буковини і Басарабії» та «Українська державна влада на Буковині в 1918 р.» (І. Новосівський)³ тощо. Водночас, новітні наукові напрацювання З. І. Гриценко⁴, П. П. Брицького⁵, М. Д. Никирси⁶, Н. В. Єфремової⁷, О. В. Добржанського⁸, В. П. Стари-

спадкове право на Верховині як джерело діючого права. *Науковий збірник Т-ва «Просвіта»*. Ужгород, 1929. Т. 4. С. 259–266.

¹ Аурел Ончул. Румунське питання на Буковині. *Буковина толерантна : історичні нариси*. 2010. 29 березня. URL : <http://buktolerance.com.ua/?p=1027>; Onciul A. Der Versicherungsvertrag nach österreichischem Rechte. Wien : Manz, 1896 – X. 261 s. URL : <https://web.archive.org/web/20090923020352/http://dlib-pr.mpiet.mpg.de/m/kleioc/0010/exec/books/%22179318%22>

² Гачек Ю. Загальне державне право на основі порівняльного правознавства. Ч. I. Право сучасної монархії / за ред. М. А. Рейснера. Автор. пер. з нім. М. Я. Лазерсона. Рига : Наука і Життя, 1913. 213 с.; Гачек Ю. Загальне державне право на основі порівняльного правознавства. Ч. II. Право сучасної демократії / за ред. М. А. Рейснера. Автор. пер. з нім. М. Я. Лазерсона. Рига : Наука і Життя, 1913. 180 с.; Гачек Ю. Загальне державне право на основі порівняльного правознавства. Ч. III. Право сучасного державного об'єднання / за ред. М. А. Рейснера. Автор. пер. з нім. М. Я. Лазерсона. Рига : Наука і Життя, 1913. 207 с.

³ Новосівський І. М. Нарис історії права Буковини і Басарабії. Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1986. 180 с.; Новосівський І. М. Українська державна влада на Буковині в 1918 р. Нью-Йорк, 1964. 56 с.

⁴ Гриценко З. І. Микола Суховерський. Мої спогади. *Український історичний журнал*. 2003. № 2. С. 141–143.

⁵ Брицький П., Добржанський О., Юрійчук Є. Буковинці у боротьбі за українську державність (1917–1922 рр.). Чернівці : Золоті литаври, 2007. 483 с.

⁶ Никирса М. Чернівці. Документальні нариси з історії вулиць і площ. Чернівці : Золоті литаври, 2008. 452 с.

⁷ Єфремова Н. В. Праця Теодота Галіпа «Основні права і обов'язки українських громадян» та її місце в історії української конституційно-правової думки. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 11. С. 58–62.

⁸ Добржанський О., Старик В. Змагання за українську державність на Буковині (1914–1921 рр.) : док. і матер. Чернівці : Чернів. обл. друк., 2009. 512 с.

ка¹, П. Б. Стецюка², І. А. Піддубного³, М. Й. Петріва⁴, С. С. Трояна⁵, В. Л. Федоренко⁶ та ін. всебічно розкривають різні аспекти професійного становлення студентів-правників у досліджуваний період.

Таким чином, історіографія монографічного дослідження, безумовно, обширна та різнопланова. Одні з перших наукових розвідок з даної тематики належать періоду австро-угорського панування на території буковинського краю, водночас, сучасна історіографія дослідження історико-правових аспектів проблематики яскраво свідчить про значний інтерес до столітньої давнини подій у сфері становлення, розвитку та впровадження науково-освітніх традицій правничої школи на Буковині в 1875–1940 рр.

¹ Добржанський О. В., Старик В. Бажаємо до України! Одеса : Маяк, 2008. 1168 с.

² Стецюк П. Конституційний проект Теодота Галіпа «Основні права і обов'язки українських громадян». *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2000. Вип. 35. С. 166–170.

³ Піддубний І. А. Місце та роль Бенно Штраухера у житті єврейської громади Чернівців та Буковини кінця XIX – першої чверті XX ст. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2022. № 35. С. 178–190.

⁴ Петрів М. Й. Українські адвокати: державні, громадські, політичні та культурно-освітні діячі кінця XIX – першої половини XX ст. Кн. 1. Київ : Видво «Юстініан», 2014. 544 с. URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/Petriv_Mykhailo/Ukrainski_advokaty_derzhavni_hromadski_politychni_ta_kulturno-osvitni_diiachi_kintsia_XIX_-_pershoi.pdf

⁵ Перша світова війна у фокусі «плинної нестабільності»: міжнародна і внутрішня політика: колективна монографія / Наукова редакція д.і.н., проф. С. С. Трояна. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2019. 280 с.

⁶ Федоренко В. Л. Концепція легітимного перегляду конституцій проф. Ю. Гачека. *Актуальні проблеми правової науки : матеріали Міжнародного науково-практичного конгресу, м. Запоріжжя, 1–2 жовтня 2021 року* / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. Запоріжжя : ЗНУ, 2021. С. 234–237.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельну базу дослідження склали закони й підзаконні акти, акти локального характеру, матеріали періодики, довідковий та статистичний матеріали тощо. Вагома частка джерел належить архівним матеріалам.

Важливим джерелом дослідження розвитку юридичного факультету у 1875–1918 рр. є основний закон Австро-Угорщини від 21 грудня 1867 р. Ст. 19 Закону про загальні права населення закріплювала рівноправність усіх народів імперії, право кожного народу зберігати і плекати свої мову, звичаї, традиції та релігію. Законом засвідчувалося визнання державою рівноправності всіх крайових мов у школах, державних установах і громадському житті, гарантувалися свобода науки і навчання, свобода вибору професії тощо.

Велику цінність складають і закон «Про місцеве самоврядування» від 5 березня 1862 р. та прийнятий на його основі крайовий закон «Про устрій громади і громадську виборчу ординацію» від 12 серпня 1866 р. (закріплювали принципову позицію щодо української мови: там, де переважали українці, місцева влада повинна була всіляко сприяти поширенню української мови) і закон «Про об'єднання і про збори» від 15 листопада 1867 р. (значно спростив і полегшив процедуру створення об'єднань, у т.ч. студентських) та ін.

У 1899 р. академічним сенатом Чернівецького університету був виданий збірник розпоряджень з

питань університетського життя¹. Він містив норми щодо вступу й зарахування до університету, порядку навчання, дисциплінарної відповідальності, про оплату за навчання, складання та перескладання екзаменів.

Нормативні джерела румунського періоду розвитку юридичної освіти та науки на Буковині (1918–1940 рр.) представлені Законом Румунії про середню та вищу освіту 1925 р., на основі якого у 1927 р. був прийнятий Регламент юридичного факультету у Чернівцях²; Законом про організацію університетського навчання 1933 р., який надав Чернівецькому університетові автономні права в організації навчального процесу та наукових досліджень; Правилами призначення доцентів, агрегаців та професорів в університетах Румунії, які встановлювали процедуру прийняття, організації викладацької роботи та звільнення з посади³; Регламентом про порядок і дисципліну студентів університетів, що визначав їхні права та обов'язки під час навчання та в позаурочний час⁴, та ін. Важливим джерелом дослідження став «Кодекс освіти (початкової, середньої, вищої)» (1929 р.)⁵,

¹ Akademische Gesetze und Verordnungen Nach § 17 der allgemeinen Studienordnung zum Gebrauche bei der Immatriculation. Zusammengestellt und herausgegeben von akademischen Senate der k.k. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz. Czernowitz: Selbstverlag des akademischen Senate, 1899.

² Regulament Facultății de drept din Cernăuți / Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1925–1926. Cernăuți : Editura Universității, 1927. 200 p.

³ Regulament pentru numirea docenților, agregatilor și profesorilor Universitari. *Monitorul Oficial*. 1899. № 246. 10 Februarie.

⁴ Regulament de ordinea și disciplina studenților Universitari. Cluj : Institutul de arte grafice «Ardealul», 1925. 15 p.

⁵ Codul învățământului (primar, secundar, surerier). București: Editura Librăriei Pavel Suru, 1929. 851 p.

авторами-упорядниками якого були П. Негулеску, І. Думітреску та Г. Алексіану. Останній з них був професором юридичного факультету Чернівецького університету в румунський період його історії.

Цінним інформаційним джерелом стали різного роду повідомлення місцевої преси та періодичних університетських видань усіх періодів розвитку юридичної освіти й науки на Буковині. Так, у місцевих газетах австрійського періоду зустрічаються короткі повідомлення з розглядуваної теми про: контингент і національний склад студентів, результати екзаменування, діяльність студентських наукових товариств, призначення та відзнаки викладацького складу тощо. Для з'ясування питань організації навчального процесу на юридичному факультеті у 1875–1918 рр. джерелознавчий інтерес становлять «Довідники публічних лекцій в університеті Франца-Йосифа у Чернівцях» («Verzeichnis der öffentlichen Vorlesungen an der k.k. Franz-Josephs-Universität zu Czernowitz»), які публікував університетський сенат двічі на рік¹.

Важливою складовою дослідження австрійського періоду розвитку юридичного факультету стали інавгураційні ректорські промови та щорічні звіти ректорів-юристів. Серед них: інавгураційна ректорська промова Фрідріха Ш. фон Лібля «Про розвиток громадянської свободи в Австрії», виголошена 4

¹ Verzeichnis der öffentlichen Vorlesungen an der k.k. Franz-Josephs-Universität zu Czernowitz / Verlag des akademischen Senates. Czernowitz, 1884–1912.

жовтня 1878 р.; інавгураційна ректорська промова Франца Гауке «Про деякі питання парламентського права», виголошена 1 грудня 1900 р., та його ректорський звіт про підсумки 1900–1901 навчального року¹; інавгураційна ректорська промова Євгена Ерліха «Факти звичаєвого права», виголошена 2 грудня 1906 р., та його ректорський звіт про підсумки 1906–1907 навчального року².

У періодичних виданнях румунського періоду розвитку юридичної освіти та науки на Буковині здебільшого зустрічаються різного роду оголошення та повідомлення від його керівництва: про відкриття докторату³; про конкурс на заміщення вакантних посад⁴; про початок викладання тих чи інших лекційних курсів⁵; про створення екзаменаційних комісій⁶ тощо.

Окремі згадки про загальноуніверситетську організацію навчання у виші, підготовку студентів

¹ Hauke F. Über einige Fragen des Parlamentsrechts: Inaugurationsvortrag Gehalten am 1. Dezember 1900. Czernowitz : Engel et Suchanka, 1901. 24 s.; Hauke F. Bericht über das Studienjahr 1900/1901 erstattet am 2. Dezember 1901. Czernowitz, 1901. 13 s.

² Ehrlich E. Die Tatsachen des Gewohnheitsrecht Inaugurationsrede gehalten am 2. Dezember 1906. Czernowitz, 1906. S. 27–66; Ehrlich E. Bericht über das Studienjahr 1906, 1907 erstattet am. 9 Dezember 1907 von dem abtretenden Rektor Eugen Ehrlich. Czernowitz, 1907. 12 s.

³ Inaugurarea cursurilor de Doctorat de la Facultatea juridică. *Glasul Bucovinei*. 1922. 23 Noembrie. № 1132. P. 2.

⁴ Catedre vacante la facultatea de drept din Cernăuți. *Glasul Bucovinei*. 1922. Anul V. P. 1.

⁵ Curs ținut la Facultatea de Drept a Universitatii din Cernăuți. *Glasul Bucovinei*. 1921. 7 Februarie. P. 3–4.

⁶ Відомості з усього світу: 3 університету. Іспитова комісія правничо-історичного державного іспиту Чернівецького національного університету. *Голос Буковини*. 1919. № 45. С. 4.

юридичного факультету, навчально-педагогічне навантаження викладацького складу, організацію навчального процесу на факультеті, діяльність університетської бібліотеки у 1918–1940 рр. містилися в університетських щорічниках («Anuarul Universității din Cernăuți»), які займають вагомe місце серед використаних джерел.

Джерелознавчий інтерес становлять журнали «Candela» («Лампада») і «Право і політика», на сторінках яких друкувалися професори правничого факультету. У журналах висвітлювалися різноманітні питання: наукові повідомлення, рецензії, біографії тощо. Цінним джерелом став юридичний журнал «Щомісячний журнал з права, соціології та кримінології» («Revistă lunară de drept, sociologie și criminologie»)¹. Він був заснований у 1927 р. завдяки спільним зусиллям професорсько-викладацького складу юридичного факультету Чернівецького університету. До редакційної колегії журналу від юридичного факультету належали в різний час професори Г. Алексіану, І. Лунгуляк, І. Гіцеску, К. Ісopesку-Грекул, Г. Дрегенеску, С. Попеску, А. Поповічі, К. Редулеску, А. Штефенеску-Галаці, доцент І. Цуркану та ін. Членами редколегії були також професори юридичних факультетів Яського та Бухарестського університетів, а також практикуючі юристи. У цьому журналі друкувалися дослідження як науковців (наприклад, доцент міжнародного публічного права юридичного факультету Чернівецького університету І. Цуркану),

¹ Revistă lunară de drept, sociologie și criminologie. 1927. № 3; № 5.

так і практиків (наприклад, адвокат Н. Вребієску, член законодавчої ради С. Предеску), розглядалась суддівська практика (радник Вищого касаційного суду і юстиції К. Романо, суддя О. Тернавіану). Значну частину журналу займала рубрика, в якій коментувалися прийняті загальнорумунські нормативно-правові акти й акти місцевого значення. Складовою частиною була також економіко-фінансова рубрика. Цим виданням рідколегія журналу прагнула підвищити рівень юридичної освіти буковинців.

Важливе місце серед опрацьованих джерел мають румунські статистичні збірники освіти, які дозволили провести комплексний аналіз студентського контингенту на юридичному факультеті у 1918–1940 рр.¹

У Чернівецькій області радянської доби у місцевих газетах «Радянський студент», «Радянська Буковина», «Молодий буковинець» та ін. розміщені деякі відомості загального характеру про певні історичні події в житті Чернівецького університету.

К. Мусієнко, доцент кафедри загальної історії, зробила огляд історії виникнення та становлення університету². Л. Туріна виступила зі статтею, присвяченою 100-річчю університету³. Тодішнім ректором Чернівецького державного університету професором К. Червінським опубліковано в газеті «Радянська

¹ Statistica învățământului din România pe anii școlari 1921/22–1928/1929. București : Tipografia Curții Regale F. Göbl Fil, 1932. 489 p.; Statistica învățământului public și particular din România pe anii școlari 1919–1920 și 1920–1921. București : Tipografia Curții Regale F. Göbl Fil, 1924. 293 p.

² Мусієнко К. Як створювався університет. *Радянський студент*. 1972. 19 травня. С. 2.

³ Туріна Л. Вуз відзначає сторіччя. *Правда*. 1975. 28 жовтня.

Буковина» оглядовий матеріал «Чернівецькому державному університету – 100 років»¹.

Джерельну базу дослідження склали матеріали з фондів Державного архіву Чернівецької області, створеного в 1907 р. При вивченні питань про розвиток юридичної освіти й науки на Буковині у 1875–1940 рр. великий інтерес представляють справи фондів 3 «Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр.», 12 «Секретаріат Міністерства внутрішніх справ Буковини м. Чернівці, 1918–1923 рр.» та 216 «Чернівецький університет, 1875–1940 рр.».

У них містяться важливі міністерські й університетські розпорядження про святкове відкриття Чернівецького університету та асигнування коштів на це дійство; про підготовку розкладу занять та каталогу лекцій; про створення екзаменаційних комісій при Чернівецькому університеті; про призначення професорсько-викладацького колективу та допоміжного персоналу Чернівецького університету; про присвоєння наукових звань та надання дозволів викладачам на захист докторського ступеня при Чернівецькому університеті; про виплату заробітної плати професорсько-викладацькому колективу юридичного факультету; про надання субсидій професорам Чернівецького університету для поїздок з науковою метою.

Цінний джерелознавчий інтерес становить історична довідка про юридичний факультет Чернівецького університету та матеріали про розслідування

¹ Червінський К. Чернівецькому державному університету – 100 років. *Радянська Буковина*. 1975. 11 жовтня.

випадків національної та політичної дискримінації професорів та викладачів Чернівецького університету.

Значне зацікавлення викликають і матеріали про кількісні та якісні характеристики студентів юридичного факультету Чернівецького університету; про результати державного екзаменування на юридичному факультеті Чернівецького університету; про створення стипендіального фонду для студентів Чернівецького університету; про перевірку лояльності випускників юридичного факультету у зв'язку з призначенням їх службовцями судів. Виняткове значення мають особові справи студентів. Багато справ містять матеріали про проектну роботу та підготовку статутів відділів і факультетів Чернівецького університету; про укомплектування бібліотеки Чернівецького університету; про передачу частини бібліотеки викладачам юридичного факультету; про видання студентам посвідчень для отримання книг з університетської бібліотеки; про роботу студентських гуртожитків та про використанні кошти на їх утримання.

В історико-порівняльному аспекті дослідження збагатили матеріали Центрального державного історичного архіву України у м. Києві. Насамперед це фонди 274 «Київське губернське жандармське управління», 442 «Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора м. Київ» та 707 «Управління піклувальника Київського навчального округу». Вони містять циркуляри Міністерства народної освіти, університетські розпорядження та листування адміністрації імператорського університету Св. Володимира.

Зокрема, були використані матеріали справ про російські університетські реформи; про стан викладання на юридичному факультеті імператорського університету Св. Володимира; про правила поведінки для студентів російських вишів; про кількісні показники викладачів та студентів юридичного факультету імператорського університету Св. Володимира; розклад лекційних занять; про захист дисертацій на юридичному факультеті імператорського університету Св. Володимира; про призначення премії для юридичних факультетів імені графа М. М. Сперанського; про створення студентських товариств тощо.

Фактологічну основу дослідження склали документи й матеріали відділу цінної та рідкісної книги наукової бібліотеки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, що був організований у вересні 1986 р. У фонді рідкісних та цінних видань зберігається близько 70 000 примірників, серед яких особливе місце займають книжкові колекції першого ректора Чернівецького університету К. Томащука та цісаря Франца-Йозефа I. У 2002 р. були створені «Фонд рукописів, стародруків, рідкісних видань» та фонд «Буковінензія».

Здійснений огляд історіографії, дослідження нормативно-правових актів, архівних джерел, матеріалів преси й періодики дозволив аргументовано розкрити основні тенденції й особливості розвитку юридичної освіти та науки в Чернівецькому університеті, становлення науково-освітніх традицій правничої школи на Буковині в 1875–1940 рр.

РОЗДІЛ II

ЮРИДИЧНА ОСВІТА Й НАУКА В УНІВЕРСИТЕТІ ФРАНЦА-ЙОСИФА У ЧЕРНІВЦЯХ (1875–1918 РР.)

2.1. Підготовка правничих кадрів: від потреби до реалізації

Заснування у 1875 р. університету в Чернівцях відкрило можливість підготовки кваліфікованих юристів для забезпечення потреб краю у кадрах адміністративних установ, судів, прокуратури, адвокатури, нотаріату. Кілька поколінь спеціалістів, безумовно, внесли новизну у політико-правове життя краю. Першочерговим завданням австрійської влади було формування професорсько-викладацького складу факультету. Свій перший навчальний рік із середини жовтня 1875 р. він розпочав у складі лише 8 викладачів: професорів Фрідріха Ферінга, Фрідріха фон Лібля, Фрідріха Кляйнвехтера, Костянтина Томащука, приват-доцентів Людвіга Шіффнера, Рабана фон Канштейна, Карла Гіллера та Василя Воляна¹. У наступному навчальному році цей колектив поповнили професор Юліус Платтер і приват-доцент Йоган Вайсман². Такий невеликий науково-педагогічний склад змушений був досить дов-

¹ ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 1, спр. 4072. Листування з Міністерством культів та освіти та крайовим розрахунковим відділом про призначення викладацького складу та службовців Чернівецького університету, 1875 р., 145 арк.

² ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 2, спр. 10879. Відомість професорського складу та розклад публічних лекцій Чернівецького університету на 1877–1878 навчальний рік, 1877 р., С. 16–17.

гий час забезпечувати навчальний процес на факультеті.

За підрахунками Е. Прокоповича, в австрійський період історії факультету понад 34 роки пропрацював тільки один викладач – Ф. Кляйнвехтер (1875–1909 рр.), від 20 до 28 – 6 (Є. Ерліх (1896–1921 рр.), К. Гіллер (1875–1898 рр.), А. Скедль (1886–1912 рр.), Ф. фон Ліблой (1875–1895 рр.), В. Волян (1875–1899 рр.)), від 15 до 18 – 2 (О. Гравайн (1879–1897 рр.)), від 10 до 14 – 9 (А. Гальбан (1894–1905 рр.), К. Томашук (1875–1889 рр.), Г. Зінгер (1879–1891 рр.), Е. Груза (1882–1896 рр.)), від 6 до 9 – 5 (Е. Шутка-Рехтенстам (1879–1885 рр.)), від 1 до 5 – 23 (Г. Гросс (1898–1902 рр.), Й.-А. Шумпетер (1909–1911 рр.), Ф. Екснер (1912–1916 рр.), Е. Мішлер (1888–1891 рр.))¹.

Навчання на юридичному факультеті тоді тривало чотири роки. Навчальний рік складався із зимового та літнього семестрів. Зимовий семестр починався 1 жовтня і тривав до останнього числа лютого, а літній – з 1 березня і до кінця липня. Між семестрами були осінні (два місяці) та великодні (14 днів) канікули. Запис на факультет можна було здійснювати як у зимовому, так і в літньому семестрах.

Навчання було платним. Платити доводилося за вступ, за складання і перескладання екзаменів, за участь у деяких семінарах. Так, наприклад, у 1890–1891 навчальному році вартість навчання становила 30 гульденів² на рік. Лише невелика кількість студентів повністю чи частково звільнялася від оплати.

¹ Prokopowitsch E. Gründung, Entwicklung und Ende der Franz-Josephs-Universität in Czernowitz. Bukowina-Buchenland. Clausthal-Zellerfeld : Pieper, 1955. S. 61.

² Гульден (історична назва «флорин») – грошова одиниця в Австрії у 1858–1892 рр. У 1892–1914 рр. 1 гульден = 2 крони = 1,7010 німецької марки = 0,405 долара США.

Увесь період навчання поділявся на три групи наук: історії права, державознавства та судочинства. Обов'язковими навчальними дисциплінами з групи історії права було римське право, церковне право, німецьке право, історія Австрійської імперії; з групи державознавства – австрійське державне право, право управління, теорія народного господарства та економічної політики, наука про фінанси. Австрійське приватне право, австрійське торгівельне і вексельне право, австрійське цивільне право і судочинство, австрійське кримінальне право і судочинство читали студентам з групи судочинства¹. Для порівняння назовемо лекційні курси, які викладалися у досліджуваній час в імператорському університеті Св. Володимира у Києві. Зокрема, обов'язковими навчальними дисциплінами були: історія російського права, енциклопедія права, римське право (загальна частина), політична економія та статистика – для першокурсників; державне право, історія філософії права, римське право (особлива частина) – для студентів другого курсу; фінансове право, цивільне право, кримінальне право та міжнародне право для студентів третього курсу; цивільне судочинство, кримінальне судочинство, торгівельне право та судова медицина – для четвертого курсу². Як бачимо, в обох університетах

¹ ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 1, спр. 4069. Листування з Міністерством культів та освіти і Чернівецьким університетом про наповнення каталогу лекцій, 1875 р., 5 арк.

² ЦДІАК, ф. 707. Управління піклувальника Київського навчального округу, оп. 43, спр. 1. Розклад лекцій на друге півріччя 1877–1878 навчального року на юридичному факультеті Імператорського університету Св. Володимира, 1877–1878 рр., 489 арк.; ЦДІАК, ф. 707. Управління піклувальника Київського навчального округу, оп. 162, спр. 8. Лист ректора Імператорського університету Св. Володимира від 20.08.1912 р. про викладання на юридичному факультеті, 1912 р., 288 акр.

історико-правові дисципліни передували матеріальному праву, а матеріальне право – процесуальному.

Загалом навчання було лекційним. Лекції були безплатними (публічними) і платними. Звільнення від повної оплати чи половини лекційного збору могло надаватися незаможним студентам із бездоганною поведінкою та відмінними результатами у навчанні. Усі інші студенти при записі на відповідний семестр одразу сплачували лекційний збір у залежності від кількості лекційних годин на тиждень.

Регулярне відвідування лекцій, на які студенти записувалися, було умовою зарахування їм семестру. Відвідування лекцій ретельно перевірялося та підтверджувалося в особистих студентських книгах¹ чи в листі заявок^{2,3}.

Викладання навчальних дисциплін забезпечувалося висококваліфікованими педагогами, науковцями зі світовим визнанням. Скажімо, лекції з римського права читав професор Є. Ерліх; німецьке право та історію австрійського права викладав професор А. Гальбан; фінансово-правові дисципліни – Й. Шумпетер та Е. Мішлер; лекції з кримінального права та кримінального процесу читали Г. Гросс, К. Гіллер та Ф. Екснер; цивільно-правові дисципліни – К. Адлер, О. Гравайн; цивільно-процесуальні – А. Скедль і К. Томащук; політекономію викладав Ф. Кляйнвехтер.

¹ Особиста студентська книга підписами викладачів засвідчувала відвідування студентами занять.

² Лист заявок – документ, у якому студенти записувалися на вибіркові навчальні дисципліни.

³ ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 2, спр. 480. Матрикул студента юридичного факультету Макса Ріттігштейна, 1884–1888 рр., 13 арк.

Окрім обов'язкових факультетських дисциплін, студенти зобов'язані були відвідувати на філософському факультеті лекції з філософії (перед державним екзаменом з історії права), історії філософії права та австрійської статистики (перед державознавчим екзаменом та екзаменом із судочинства) по чотири години на тиждень¹. Для поглиблення набутих студентами знань, їх підготовки до практичної діяльності та залучення до науково-дослідної роботи на факультеті діяли правознавчий та державознавчий семінари².

Досить тривалий час роботою семінарів керували Ф. Ферінг, згодом О. Гравайн (правознавчого) та Ф. Кляйнвехтер (державознавчого). Семінари поділялися на відділення. До правознавчого семінару належали відділення римського права, німецького права, церковного права, австрійського цивільного права, торгівельного і вексельного права, кримінального права, цивільного і кримінального процесів; до державознавчого – відділення народного господарства, державного права і управління, статистики³.

На семінарських заняттях практикувалися усні доповіді, дискусії, бесіди, диспути, а також письмові роботи, найкращі з яких відзначалися семінарськими

¹ Akademische Gesetze und Verordnungen Nach § 17 der allgemeinen Studienordnung zum Gebrauche bei der Immatriculation. Zusammengestellt und herausgegeben von akademischen Senate der k.k. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz. Czernowitz: Selbstverlag des akademischen Senate, 1899. ss. 64–68.

² ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 2, спр. 10879. Відомість професорського складу і розклад публічних лекцій Чернівецького університету на 1877–1878 навчальний рік, 1877 р., С. 19.

³ Никифорок М. В. Правничий факультет університету Франца-Йосифа у Чернівцях (1875–1918 рр.). Чернівці : Рута, 2003. С. 7.

преміями. Студентську увагу особливо привертав «семінар живого права», організований професором Є. Ерліхом. Створенню цього семінару передувало глибоке вивчення науковцем звичаєвого права тогочасної Буковини, населеної представниками багатьох етнічних груп¹. Є. Ерліх вважав, що семінари «живого права» дадуть «можливість студентам пізнавати науковий метод» і пробудять у них свідомість дійсності². «Достатньо було мені, – пише він, – поспілкуватися зі студентом п'ять хвилин для того, щоб помітити, як перед ним відкривається новий світ... Тисячі справ, на котрі він до цього часу не звертав ніякої уваги, отримували для нього нове життя, ставали для нього свідками живого права»³. Професор збирав фактичний матеріал, який мав служити доказом недоцільності обмеження правової науки дослідженням тільки тексту закону і його техніко-правового застосування.

Студенти добровільно записувалися кожного семестру на семінар із національної економіки та фінансової науки та просемінар «Вправи з аналізу газетних повідомлень на економічні теми, особливо про процеси на ринку грошей» професора

¹ Георгіца А. З., Никифорак М. В. Маловідомі сторінки історії юридичного факультету Чернівецького університету. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. № 6 (32). С. 6.

² Георгіца А. З., Марчук В. П., Никифорак М. В., Пацурківський П. С. Юридичний факультет Чернівецького університету (Історичний нарис). *Ерліхівський збірник*. Чернівці : ЧДУ, 1995. Вип. 2. С. 17.

³ Марчук В. П. Соціологічні теорії права в Німеччині. Історія і сучасність. Чернівці : ЧДУ, 1998. С. 48–49.

Й. Шумпетера¹. Великою популярністю користувався також семінар знаного процесуаліста А. Скедія «Вправи із цивільного процесу». Теоретичні заняття із судової медицини професора В. Воляна супроводжувалися практичними заняттями у крайовій лікарні, де і працював професор. Юридичні семінари забезпечувались приміщеннями, літературою, державними асигнуваннями недостатньо. Так, у 1877 р. на потреби державно-правових семінарських занять було витрачено 600 флоринів, а в 1896 р. на них передбачалося лише 300 флоринів. Це негативно впливало на відвідування семінарських занять. Наприклад, у 1876–1877 навчальному році із 103 студентів-правників систематично відвідували семінарські заняття лише 96². У зв'язку з цим, як стверджував К. Лемаєр у праці «Адміністрація австрійських університетів у 1868–1877 рр.», міністр освіти Австрії надав викладачам «свободу вибору у засобах впливу на студентів з метою поліпшення відвідування ними занять»³. Однак такий вплив не повинен був примушувати студентів навчатися, а лише «прищеплювати» їм почуття обов'язку⁴.

Навчання у кожній із трьох груп наук завершу-

¹ Георгіца А. З., Никифорак М. В. Маловідомі сторінки історії юридичного факультету Чернівецького університету. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. № 6 (32). С. 11.

² Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.). Чернівці : Рута, 2004. С. 304.

³ Lemauer K. Die Verwaltung der österreichischen Hochschulen von 1868–1877. Wien : In Commission bei Alfred Hölder, 1878. S. 198.

⁴ Никифорак М. В. Правничий факультет університету Франца-Йосифа у Чернівцях (1875–1918 рр.). Чернівці : Рута, 2003. С. 9.

валося державним екзаменом. Річних та семестрових екзаменів не було. Їх скасували в усіх австрійських університетах ще у 1850 р. В 1893 р. відбувся поділ державних екзаменів на дві категорії: одні надавали право на здобуття ступеня доктора права, інші – можливість доступу до державної служби¹.

На перших порах для здобуття вченого ступеня доктора права обов'язковими були чотири екзамени. З 1872 р. число екзаменів на звання доктора права зменшилося до трьох. Вони охоплювали цивільне право і цивільний процес, кримінальне право і кримінальний процес, міжнародне право, статистику, римське право, церковне, торгівельне і фінансове право, політичні науки. Допуском до цього екзамену було подання в деканат та професорському складові факультету диплома про завершення навчання. Та вже з 1894–1895 навчального року на основі розпорядження міністра освіти від 1 червня 1894 р. бажаючі отримати докторський ступінь мали право починати здавати екзамени за вісім тижнів до завершення навчання.

Екзамени могли складатися в різній послідовності. Інтервал між ними мав бути не меншим трьох місяців. Дати екзаменів визначав декан. Кожен екзамен тривав дві години. Усні екзамени дозволялося перескладати лише двічі. Третє перескладання виключало можливість отримання диплома, дійсного і за межами країни. За державні екзамени, а також за

¹ ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 2, спр. 16914. Листування з Міністерством культів та освіти про новий порядок проведення державних іспитів на юридичних факультетах австрійських університетів, 1896–1897 рр., 35 арк.

отримання диплома сплачувалася певна сума. У 1870-х рр. вона становила 60 флоринів. У 1893 р. була встановлена плата у 120 крон, а за кожне перескладання екзамена – 60 крон.

До складу державних екзаменаційних комісій на здобуття ступеня доктора права входило п'ять ординарних професорів (декан чи іноді його заступник) та чотири професори, які читали екзаменаційні курси)¹.

Екзамени, які відкривали можливість вступу на державну службу, виявлялися справжнім випробуванням на професійну придатність. Перший теоретичний екзамен складався з історико-правових дисциплін і проходив не раніше перших чотирьох тижнів четвертого семестру. Він включав у себе римське, канонічне, загальнонімецьке право, загальну історію права й історію права Австрії.

Другий екзамен розпочинався не раніше, як за 6 тижнів до завершення 4-річного навчання, і передбачав перевірку знань з австрійського цивільного, торговельного, вексельного, кримінального права, цивільного і кримінального процесів. Третій екзамен складався після завершення навчання на факультеті та включав питання з загального та австрійського державного права, адміністративного права Австрії,

¹ ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 1, спр. 4173. Постанови та листування з Міністерством культів та освіти та Міністерством внутрішніх справ про створення екзаменаційної комісії при Чернівецькому університеті, 1876 р., 34 арк.; ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 2, спр. 15735. Листування з Міністерством культів та освіти про призначення членів екзаменаційної комісії на юридичному факультеті Чернівецького університету, 1893 р., 3 арк.

австрійської статистики, політичної економії, фінансової науки¹.

Для реєстрації на історико-правовий екзамен щороку встановлювалися три терміни: на початку та наприкінці літнього семестру і на початку зимового. Для інших двох екзаменів реєстрація проводилася упродовж усього року, крім канікул.

Реєстрація кандидатів на перший теоретичний екзамен здійснювалася шляхом подання заяви деканові, на інші два – голові комісії. До заяви додавались: у першому випадку атестат зрілості, документ про реєстрацію та залікова (реєстраційна) книга²; у другому випадку, крім згаданих документів, ще й свідоцтво про успішне складання історико-правового екзамену.

Екзамени відбувались публічно, в усній формі. Перший екзамен тривав не більше 2,5 годин, два інших – не більше трьох. Оцінювання здійснювалося за шкалою: «добре», «задовільно» і «незадовільно». Оцінка «з відзнакою» ставилася тоді, коли всі члени комісії оцінювали відповідь на «добре».

Державна комісія для першого екзамену складалася переважно з професорів; дві інші – з представників крайових органів управління, судів та професорів з екзаменованих предметів.

З моменту заснування факультету і до 1889 р. головою державної комісії з історії права був К. Томашук.

¹ Lemauer K. Die Verwaltung der österreichischen Hochschulen von 1868–1877. Wien : In Commission bei Alfred Hölder, 1878. S. 200.

² Залікова (реєстраційна) книга фіксувала успішність студента впродовж навчання.

У 1902–1905 рр. до складу цієї комісії входили професори юридичного факультету К. Адлер, Ф. Гауке, К. Попович, Е. Попович, А. Скедль, Ф. Ціглауер, А. Раппапорт та адвокат М. Пашкіс¹. З 1905 по 1908 рр. комісія з історії права складалася з професорів К. Адлера, А. Скедлія, Р. Маєра, К. Ісopesку-Грекула, А. Раппапорта, К. Поповича та Ф. Ціглауера². У комісії з державознавчих наук головували А. Гаммер (голова управління майном Буковинського православного релігійного фонду), Ф. Шмідтмайер (радник двору і директор цісарсько-королівської дирекції скарбової у Чернівцях), В. Помпе (радник буковинського крайового уряду)³. До складу цієї комісії на 1902–1905 рр. були призначені професори правничого факультету А. Гальбан, В. Герман, Ю. Рошман, адвокат І. Дорнбавма, фінансові надрадники Е. Герцог та І. Маєр, адвокат А. Стшельбіцький⁴. Комісію для екзамену з судових наук очолювали президенти крайового суду К. Уле, У. Мартинович, В. Вессель, Г. Клар. Серед членів цієї комісії у 1902–1908 рр. назвемо професорів Є. Ерліха, А. Гальбана, А. Раппапорта, В. Германа, адвокатів Г. Кіслера та М. Пашкіса, радників крайового суду Е. Дрезднера, Ю. Тромпетера, прокурора В. Михальського.

Про результати складання історико-правових екзаменів дають уявлення повідомлення з крайової газети

¹ Новинки: З Чернівецького університету. Про екзаменаційну історично-правничу комісію. *Буковина (Чернівці)*. 1905. № 110. С. 2.

² Новинки: Правничі іспитові комісії. *Буковина (Чернівці)*. 1905. № 114. С. 3.

³ Дрібні вісті: Іменования і відзначення. *Буковина (Чернівці)*. 1895. № 2. С. 3.

⁴ Новинки: Іменование членів іспитової комісії. *Буковина (Чернівці)*. 1902. № 116. С. 2.

«Буковина», а також неопубліковані архівні матеріали¹. Так, у 1898 р. відзначалося, що «результат їх не дуже втішаючий»: із 75 кандидатів, що з'явилися на екзамен, склали його лише 29². У 1892–1893 навчальному році з 61 студента 50 отримало позитивні оцінки³. У 1909 р. історико-правовий екзамен складало 28 кандидатів, з них «18 – апробовано, 10 – репробовано»⁴. Стефан Григорович – єдиний українець, який увійшов у число перших. Інколи студенти влаштовували навіть демонстрації в екзаменаційних залах, не погоджуючись із результатами екзаменів.

Після складання першого державного екзамену студенти-правники проходили практичні службові заняття тривалістю 1–3 роки. Вибір місця практики був вільним, однак за наявності вакантних посад. Практиканти працювали у державній бухгалтерії, реєстратурі, знайомилися із судовим чи адміністра-

¹ ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 1, спр. 4277. Листування з Центральною статистичною комісією та державною екзаменаційною комісією Чернівецького університету про складання статистичних зведень за результатами державних іспитів та затвердження результатів іспитів на юридичному факультеті у 1876–1877 навчальному році, 1877 р., 4 акр.; ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 2, спр. 15734. Листування з ректором Чернівецького університету про проведення державних іспитів. Статистичні відомості, 1893 р., 17 арк.; ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 2, спр. 16915. Статистичні відомості про результати випускних іспитів на юридичному факультеті Чернівецького університету, 1896 р., 12 арк.

² Никифорак М. В. Правничий факультет університету Франца-Йосифа у Чернівцях (1875–1918 рр.). Чернівці : Рута, 2003. С. 13.

³ ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 2, спр. 15734. Листування з ректором Чернівецького університету про проведення державних іспитів. Статистичні відомості, 1893 р., С. 14.

⁴ Новинки: 3 Чернівецького університету. Про правничі державні іспити. *Буковина (Чернівці)*. 1909. № 211. С. 3.

тивним діловодством. Судову практику студенти-юристи проходили у Чернівецькому крайовому суді після складання трьох державних екзаменів. Із 1897 р., згідно з розпорядженням вищого крайового суду Львова судову практику можна було проходити після двох державних екзаменів¹. Керівництво практикою та атестація майбутніх юристів здійснювалися досвідченими посадовими особами адміністративних установ, судів, прокуратур, адвокатських та нотаріальних контор, де проходила практика². Окрім цього, студенти-випускники, які влаштовувалися на роботу в судові органи, ретельно перевірялися на лояльність³.

Незважаючи на те, що нормативно-правова база формально забезпечувала особисті права і свободи студентства, на практиці вони були обмежені, а іноді грубо порушувалися. Чимало положень австрійської конституції 1867 р. й ряду інших законів існували у вигляді декларацій і не підкріплювалися механізмом уведення їх в дію. Зокрема, це стосувалося тези про рівноправність народів та їхніх мов, яка не отримала належного роз'яснення в законодавстві: повсюдно переважала німецька мова. Це стосувалося як діловодства, так і навчального процесу у Чернівецькому університеті.

Викладання навчальних дисциплін на факультеті

¹ Новинки: Судові практиканти. *Буковина (Чернівці)*. 1897. № 29. С. 2.

² Никифорак М. В. Правничий факультет університету Франца-Йосифа у Чернівцях (1875–1918 рр.). Чернівці : Рута, 2003. С. 13.

³ ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 1, спр. 4556. Листування з Вищим крайовим судом у м. Львів та повітовими управліннями Буковини про перевірку лояльності випускників юридичного факультету у зв'язку з призначенням їх службовцями судів, 1881 р., 12 арк.

велось винятково німецькою мовою. У часи заснування університету мовних обмежень щодо подання документів для вступу практично не було. Як писала «Буковина» (1902 р.), «доси був звичай, що кожний студент рускої народности без ніяких перепон на підставі свідоцтва зрілості в рускій мові, бував прийманий до університету»¹. Однак пізніше вимагався переклад українського свідоцтва німецькою мовою, а з 1902 р. відповідно до розпорядження адміністрації університету необхідним стало і нотаріальне посвідчення перекладу. З того часу будь-які ділові папери, написані ненімецькою мовою, не тільки не приймалися, але й не розглядалися. Це наболіле питання неодноразово порушувалося на зборах іншомовних студентів, у першу чергу румунів та українців. Румунським студентам вдалося вибороти певні національні права. Їх намагання підтримував депутат Державної Ради А. Ончул, який у 1908 р., як пише газета «Буковина», вказував на брак румуномовного викладання у першу чергу на правничому факультеті². Україномовному студентству децю пізніше, 31 жовтня 1909 р., вдалося отримати дозвіл на проведення віча з питань відкриття кафедри української історії та викладання на факультетах українською мовою хоча б деяких предметів. На вічі два студенти-активісти правничого факультету Р. Ясенський та О. Суховерський виступили з промовами про неприйнятність навчання в Чернівецькому університеті винятково німецькою мовою й вимагали від адміністрації офіційного введення

¹ Новинки: З Чернівецького університету. Перешкоди до вступу русинів. *Буковина (Чернівці)*. 1902. № 116. С. 2.

² Новинки: Жадання румунських кафедр у Чернівецькому університеті: вимоги румунів. *Буковина (Чернівці)*. 1908. № 18. С. 2.

української мови для діловодства¹. Також вони порушили питання про національну дискримінацію під час прийняття документів при вступі на юридичний факультет. Однак австрійська влада не поспішала виконувати вимоги українського студентства. Якоюсь мірою це позначалося як на національному складі студентства, так і на «привабливості» юридичного факультету за межами регіону.

Україномовних студентів було найменше. Серед причин такої ситуації у 1899 р. громадський діяч, редактор газети «Буковина» Р. Стефанович назвав наступні: бідність українців; німецькомовність буковинських гімназій та університету².

Найбільший відсоток серед студентства юридичного факультету належав німцям та євреям. До 1900 р. їх кількість перевищувала 60 % усіх студентів-правників³. Це були представники найзаможніших і найосвіченіших верств населення краю. Українці ж переважно були дітьми священиків.

За віросповіданням у відсотковому співвідношенні студентство юридичного факультету поділялося так: 41 % – «Мойсеєвого закону» (євреї), 33 % – православні, 13 % – римо-католики, 9 % – греко-католики, 4 % – євангелісти⁴.

У першій чверті існування Чернівецького університету на юридичному факультеті навчалися

¹ Віче чернівецької української академічної молоді. *Буковина (Чернівці)*. 1909. № 256. С. 3.

² Стефанович Р. Чернівецький університет і русини. *Буковина (Чернівці)*. 1899. № 117. С. 2.

³ Ботушанський В. М., Приходько Є. С. Чернівецький університет у складі Австро-Угорщини. *Університетський вісник*. 1995. № 2, 3.

⁴ Новинки: Фреквенція Чернівецького університету. Статистика кількості і національного складу студентів. *Буковина (Чернівці)*. 1906. № 19. С. 3.

тільки чоловіки. Лише на початку ХХ ст. жінки на Буковині отримали можливість здобувати юридичну освіту. Їхня кількість у різні роки коливалася від 1 до 10. Така ж тенденція спостерігалася і в інших університетах України, що знаходилися під владою Російської імперії. Зокрема, лише у 1901 р. була проведена університетська реформа, яка дозволила жінкам вступати до університетів¹.

Факультет постійно зростав. Щороку збільшувалося як кількість охочих записатися на навчання, так і кількість зарахованих студентів. Уже в перше п'ятиріччя (1880 р.) свого існування на факультеті налічувалося понад сотню студентів. Для порівняння: у той же час (1879–1880 навчальний рік) на юридичному факультеті Київського університету Св. Володимира з набагато довшою історією розвитку навчалися 125 студентів (факультет розпочав роботу в 1835 р.). У 1899 р. в літньому семестрі на правничий факультет Чернівецького університету було подано 248 заяв, у 1903 р. – 361, у 1905 р. – 354, у 1909 р. – 557. Однак, не виконавши умов зарахування (пред'явлення атестата зрілості, заповнення анкети у двох примірниках, сплата такси-матрикулу² та лекційного збору), не всі, хто подав заяву, був зарахований. Так, наприклад, із 354 поданих заяв у літньому семестрі у 1905 р. був зарахований лише 91 першокурсник³. Лише за першу чверть існування

¹ ЦДІАК, ф. 274. Київське губернське жандармське управління, оп. 1, д. 573. Університетська реформа про дозвіл жінкам вступати до університетів, 1901 р., 93 арк.

² Такса-матрикул – офіційний список абітурієнтів, які оплатили за вступ до університету.

³ Verzeichnis der öffentlichen Vorlesungen an der k.k. Franz-Josephs-Universität zu Czernowitz / Verlag des akademischen Senates. Czernowitz. 1884–1912.

університету кількість студентів збільшилася майже утричі, а за наступні десять років – у шість разів.

Географія охочих навчатися на правничому факультеті не була такою різноманітною, як релігійна приналежність. Загалом це були вихідці з Буковини, Галичини, Угорщини, Боснії і Герцеговини та з інших провінцій Австро-Угорської імперії¹. З іноземних держав, за винятком Румунії, студентів майже не було. «Буковина» у 1900 р. писала: «...Фахівці, що працювали на тім факультеті, відповідаючи практичним вимогам науки права в Австрії, не могли дати щось такого, що притягало би чужинців; також, на жаль, не можна було спочатку викладати таких предметів, як філософію права, ... право народів; ... на заграничне право зовсім не зважали»². Студенти й викладачі факультету користувалися фондами університетської бібліотеки, основу якої з моменту відкриття університету склала місцева бібліотека³. Університетська бібліотека одразу ж почала співпрацювати з науковою бібліотекою м. Зальцбурга, королівською бібліотекою м. Берліна, міською бібліотекою м. Мюнхена та з Берлінським, Будапештським та Віденським університетами. Уже наприкінці 1899 р. в університетській бібліотеці налічувалося 27 800 примірників видань правової та державознавчої літератури. Щороку на придбання такої

¹ Новинки: Чернівецький університет. Факультети, склад студентів. *Буковинські відомості*. 1898. № 7. С. 3.

² Гальбан А. Університет Франца-Йосифа в Чернівцях і його зносини з сусідніми державами. *Буковина (Чернівці)*. 1900. № 138. С. 3.

³ ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 1, спр. 4076. Листування з Міністерством культів та освіти про укомплектування бібліотеки Чернівецького університету, 1875–1876 р., 121 арк.

літератури витрачалось у середньому 941 фл.¹. Крім того, фонди бібліотеки поповнювали австрійські, німецькі та швейцарські університети.

Деякі професори дарували факультетові свої зібрання книг. Так, К. Томащук залишив у спадщину бібліотеці 2 400 томів (сьогодні фонд його імені функціонує у відділі рідкісної книги в науковій бібліотеці Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича). Багато викладачів видавали навчальні підручники й посібники методичного характеру. Так, наприклад, Е. Мішлером написано кілька праць із державної статистики². А. Гальбан у 1896 р. опублікував підручник з історії німецького права Поділля, Волині та України³. Його перу належить і тритомник «Римське право в німецьких державах: внесок у німецьку історію права».

У 1902 р. Є. Ерліх видрукував загальнотеоретичний посібник про джерела права⁴. Професор К. Адлер видав «Австрійське вексельне право»⁵. У 1900 р. А. Скедлем опубліковано посібник «Австрійський цивільний процес»⁶. Посібники з конституційного права готував професор Ф. Гауке⁷, а Ф. Кляйнвехтером – близько десяти

¹ Die k.k. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz im ersten Vierteljahrhundert ihres Bestandes. Festschrift. Czernowitz, 1900. S. 135–136.

² Mischler E. Die Organisation der Landes-Statistik in der Bukowina. Wien: Pardini, 1891. 13 s.

³ Halban A. Zur Geschichte des deutschen Rechtes in Podolien, Wolhynien und der Ukraine. Berlin: Prager, 1896. 135 s.

⁴ Ehrlich E. Beiträge zur Theorie der Rechtsquellen. 1 Th. Das jus civile, jus publicum, jus privatum. Berlin: Heymann, 1902. 258 s.

⁵ Adler K. Das österreichische Wechselrecht. Innsbruck: Wagner, 1904. 183 s.

⁶ Skedl A. Das österreichische Zivilprozessrecht. 1 Bd. Leipzig, 1900. 446 s.

⁷ Hauke F. Die geschichtlichen Grundlagen des Monarchenrechts: Ein Beitrag zur Bearbeitung des österreichischen Staatsrechts. Wien und Leipzig: W. Braumüller, 1894. 146 s.; Hauke F. Sammlung von fällen und fragen aus

навчальних підручників із національної економіки¹.

Студенти мали формальне право на стипендію. Однак її отримувало дуже мало студентів. У 1905–1906 навчальному році стипендією були забезпечені лише 3 % студентів-правників. Усе це призводило до того, що малозабезпечені студенти змушені були навчатися упродовж тривалого часу, а іноді й узагалі не мали змоги завершити навчання². Наприклад, майбутній західно-український письменник Лесь Мартович був студентом юридичного факультету з 8 жовтня 1892 р. по 5 квітня 1900 р. Під час свого навчання займався громадською, журналістською діяльністю, служив у адвокатських канцеляріях³.

При призначенні стипендій перевагу надавали тим студентам, які відзначилися особливою успішністю на якомусь із семінарів. Лише окремі студенти-українці отримали змогу претендувати на отримання стипендій⁴. У 1895 р. таких стипендій було лише дві⁵. У 1902 р. президент краю нагородив річними державними стипендіями трьох студентів-правників української національності: В. Войнаровського, І. Вишньовського та

dem österreichischen Verfassungs- und Verwaltungsrechts. Leipzig : Deichert, 1910. 113 s.

¹ Kleinwächter F. Lehrbuch der Nationalökonomie. Leipzig : Hirschfeld, 1902. 477 s.

² ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 1, спр. 4180. Прохання студента юридичного факультету Чернівецького університету Салтера Моріца про надання грошової допомоги, 1876 р., 4 арк.

³ Чернівецький університет. 1875–1995: Сторінки історії. Чернівці : Рута, 1995. С. 30.

⁴ ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 2, спр. 10561. Листування з Міністерством культів та освіти та намісництвом м. Львів про створення фонду стипендій для українських студентів та студентів інших національностей та про порядок їх видачі, 1876–1899 рр., 33 арк.

⁵ Дрібні вісті: З Чернівецького університету. Буковина (Чернівці). 1895. № 100. С. 3.

С. Левицького¹. У 1907 р. буковинський крайовий уряд надав стипендію в розмірі 210 крон єдиному українському студентові правничого факультету Григорію Ганкевичу².

Відповідно до збірника розпоряджень з питань університетського життя для студентів-правників обов'язковими були пристойна поведінка, дотримання існуючих приписів адміністративних органів університету. За завдання матеріальної чи моральної шкоди альма-матер винні притягувалися до відповідальності³. Дисциплінарними стягненнями були: попередження декана; покарання ректора; відрахування з університету терміном від одного до чотирьох семестрів; безповоротне відрахування з університету; безповоротне відрахування з усіх університетів Австрії. Останнє стягнення могло застосовуватися лише Міністерством освіти і було досить суворим. На відміну від цього виду покарання, у Київському університеті Св. Володимира застосовувалося виключення студента з університету назавжди, але після проходження трирічного терміну він мав право бути зарахованим до інших навчальних закладів імперії⁴. Окрім цього, за поведінку, яка не відповідала встановле-

¹ Новинки: Державні стипендії. *Буковина (Чернівці)*. 1902. № 30. С. 3.

² Новинки: З Чернівецького університету. Стипендії. *Буковина (Чернівці)*. 1907. № 151. С. 3.

³ ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 1, спр. 4792. Листування з Міністерством культів та освіти про ведення слідства з приводу висловлювання образ на адресу імператора студентом юридичного факультету Чернівецького університету Баром Германом, 1884–1894 рр., 14 арк.

⁴ ЦДІАК, ф. 442. Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора м. Київ, оп. 829, с. 39. Правила поведінки для студентів російських університетів, 1908 р., 44 арк.

ним академічним правилам Чернівецького університету, студентів-порушників позбавляли стипендії, звільнень від плати за навчання та лекційних зборів.

Відкриття австрійською владою університету в Чернівцях стало справжнім культурно-науковим переворотом на Буковині. Різноманітне населення краю отримало можливість здобувати вищу освіту, у тому числі юридичну. Однак доступ до навчання зумовлювався рядом умов та був малодоступним для незаможної верстви населення. Попри політику онімічення, за студентами різних національностей залишався ряд прав та свобод. І, як справедливо зазначав професор Є. Ерліх, під час виголошення ректорського звіту про підсумки 1906–1907 навчального року (9 грудня 1906 р.), головним завданням університету є «копати криницю життя» і ним «по всьому краю вже закладені мільйони паростків, чимало дерев уже сьогодні красуються у цвітінні і принесуть завтра багаті плоди», а «Чернівці та Буковина, без сумніву, не були б без університету тим, чим вони є».

На основі фактів можемо стверджувати, що наймолодший юридичний факультет Австро-Угорщини значною мірою виконав завдання щодо забезпечення буковинського краю правничими кадрами для адміністративних установ, судів, прокуратури, адвокатури, нотаріату тощо, водночас, відбулося формування потужної бази для становлення та розвитку науково-освітніх традицій правничої школи на Буковині.

2.2. Юридична наука: зародження та становлення

На юридичному факультеті в австрійський період його історії працював цілий ряд відомих учених-юристів, які зробили вагомий внесок у розвиток європейської та світової юридичної науки, започаткували свої наукові школи. Багато з них заклали фундамент, на якому будується теоретико-правова аргументація наукових досліджень в Україні й сьогодні. Дослідження їх наукової спадщини має як пізнавальне, так і практичне значення з точки зору збереження наукових традицій факультету.

Географія запрошень учених на факультет була досить обширною: Відень, Гейдельберг, Германштадт, Грац, Інсбрук, Львів, Прага. Із 49 посад, заміщених на факультеті впродовж 1875–1918 рр., по одній зайняли хто з Германштадтського, Краківського, Львівського, Базельського університетів і Ризького політехнічного інституту, по дві – з Гейдельберзького, Празького і Фрейбурзького університетів, чотири – з Інсбрукського, сім – із Грацького та п'ятнадцять з Віденського університету¹. Окремі представники із запрошених викладацьких сил стали знаними у світовій юриспруденції та могли б зробити честь кожному юристу Європи.

Особливе місце серед них належить *Євгену Ерліху* – засновнику сучасної соціології права. Майже чверть століття тривав чернівецький період його науково-

¹ Никифорак М. В. Правничий факультет університету Франца-Йосифа у Чернівцях (1875–1918 рр.). Чернівці : Рута, 2003. С. 20.

педагогічної діяльності. Народився він 14 вересня 1862 р. у Чернівцях. Вищу освіту здобув у Віденському університеті, де й отримав звання доктора права у 1886 р. Наслідуючи батька відомого юриста, С. Ерліха, почав займатися адвокатською практикою у Відні. Однак головним його покликанням стала наукова діяльність. Сферою наукових пошуків Є. Ерліха було вивчення проблем загальної теорії права і римського права¹. У 1893 р. в Берліні вийшла праця «Мовчазне волевиявлення», на підставі чого у серпні 1894 р. науковець отримав звання приват-доцента. У листопаді 1896 р. Є. Ерліху присвоєно звання екстраординарного професора, а у 1900 р. після виходу в 1899 р. монографії «Примусове і непримусове право в цивільному кодексі Німецької імперії» він отримав звання ординарного професора римського права². З 1900 р. розпочалася науково-педагогічна кар'єра Є. Ерліха в Чернівецькому університеті. У 1901–1902 навчальному році Є. Ерліх обирався деканом факультету, а в 1906 р. – ректором університету³.

Після приєднання Буковини до королівської Румунії декретом короля Фердинанда I від 12 вересня 1919 р. Чернівецький німецькомовний університет було реорганізовано в румунський⁴. Це негативно

¹ Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.). Чернівці : Рута, 2004. С. 313.

² Никифорак М. В. Правничий факультет університету Франца-Йосифа у Чернівцях (1875–1918 рр.). Чернівці : Рута, 2003. С. 21.

³ Новинки: З Чернівецького університету. Новий ректор, нові призначення на факультети. *Буковина (Чернівці)*. 1906. № 70. С. 3.

⁴ Чернівецький університет. 1875–1995: Сторінки історії. Чернівці : Рута, 1995. С. 74.

відобразилося на професорсько-викладацькому складі факультету, оскільки абсолютна більшість його була австрійцями. Серед тих, хто припинив свою діяльність, був і Є. Ерліх, якому рада юридичного факультету 22 жовтня 1921 р. остаточно відмовила в зарахуванні на професорську посаду через небажання кандидата викладати навчальні дисципліни румунською мовою. Такий перебіг подій спричинив навіть сутички між єврейськими та румунськими студентами, перші з яких гостро засуджували дії адміністрації університету¹. Так завершилася педагогічна діяльність визнаного ученого-юриста на Буковині. Наприкінці 1921 р. він переїхав до Бухареста. Помер Є. Ерліх у Відні 2 травня 1922 р.

На правничому факультеті Є. Ерліх організував «семінар живого права»². Нелегким видався шлях до здійснення цієї мрії. Ще в 1903 р. у Відні після свого виступу перед спілкою юристів з програмою «Вільна правова наука» Є. Ерліх звернувся до австрійського міністерства освіти з проханням дозволити проведення семінарів з «живого права»³. Однак лише

¹ ДАЧО, ф. 12. Секретаріат Міністерства внутрішніх справ Буковини м. Чернівці, 1918–1923 рр., оп. 1, спр. 4666. Повідомлення дирекції поліції м. Чернівці про сутичку між румунськими та єврейськими студентами у зв'язку зі звільненням професорів Ерліха та Ласта, 1921 р., 1 арк.

² Грекул-Ковалик Т. А. З історії формування концепції «живого права» Євгена Ерліха. *Соціологія права*. 2012. № 2–3 (4–5). С. 54–57; Грекул-Ковалик Т. А., Торончук І. Ж. Основні етапи формування концепції «живого права» Євгена Ерліха. *Ерліхівський збірник: матеріали наук.-практич. конференції «Концепція «живого права» Є. Ерліха та сучасні проблеми правопізнання»* (Чернівці, 27–29 вересня 2012 р.). Вип. 6. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. С. 107–109.

³ Манфред Ребіндер. Семінар Євгена Ерліха про «живе право». *Судово-правова реформа в Україні: проблеми та перспективи*: матеріали Міжнарод.

у 1909 р. професор отримав можливість зробити це, незважаючи на скромний гонорар, – 400 крон. Перша згадка про проведення такого семінару датується 10 жовтня 1909 р. У чернівецькій газеті була вміщена стаття про те, що професор Ерліх у співробітництві з професором Коглером провів «семінар живого права». Сам термін «живе право» (*lebendes Recht*) був уведений Є. Ерліхом у науковий обіг пізніше – у 1911 р. Перший семінар призначався, однак, не для студентів факультету, а для юристів, які мали вищу освіту. На нього були запрошені передовсім місцеві судді, адвокати, нотаріуси, держслужбовці.

Є. Ерліх одним із перших юристів почав проводити дослідження, близькі до сучасних конкретно-соціологічних. Найбільш показовими для його манери викладання були наукові екскурсії. Збереглися дані про екскурсію на цукровий завод, проведену разом із соціально-науковою академічною спілкою. На підприємстві професор зібрав матеріал про його відділення, функції кожного працівника, про права та обов'язки працюючих. Однак головна мета екскурсії полягала у з'ясуванні юридичної природи підприємства, адже його робота була нерозривно пов'язана з простими юридичними фактами: договорами, дорученнями, виплатою зарплати й ін.

На основі зібраного матеріалу Є. Ерліх намагався дати «нове» теоретичне обґрунтування існуючого (австрійського) права як суспільного явища, що

наук.-практ. конференції, присвяченої 200-річчю Крайового суду Буковини, 26–28 травня 2004 року. Чернівці, 2004. С. 86.

вийшло за рамки держави. Учений розглядав право одразу в кількох аспектах. На його думку, існують три автономні, але не закриті один від одного правопорядки: право держави, право юристів та право спілок (живе право), яке складається з юридичних фактів. Не ігноруючи і не відкидаючи два перші, найбільшої ваги Є. Ерліх надав останньому. Так, він стверджував, що правом є норми, які складаються в суспільстві самі по собі і впливають із безпосереднього спостереження життя, торгівлі, звичаїв, із організаційних та установчих положень різноманітних союзів, які визнані законом, а також тих, які закон ігнорує і навіть заперечує¹. Професор вважав поняття права, яке створюється в судовій практиці та в діяльності інших органів, що використовують право, вузьким, тому що життя і поведінку людей спрямовують не вони, а звичай суспільного життя.

Правовим звичаям Є. Ерліх приділяв особливу увагу. Не дивно, що навіть інавгураційна ректорська промова Є. Ерліха (2 грудня 1906 р.) мала назву «Факти звичаєвого права»².

Перший український переклад цієї промови був опублікований у Віснику Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича в 2006 р. за науковою редакцією М. В. Никифорака³. Це було

¹ Марчук В. П. Соціологічні теорії права в Німеччині. Історія і сучасність. Чернівці : ЧДУ, 1998. С. 41.

² Ehrlich E. Die Tatsachen des Gewohnheitsrecht Inaugurationsrede gehalten am 2. Dezember 1906. Czernowitz, 1906. S. 3.

³ Євген Ерліх. Факти звичаєвого права. Інавгураційна ректорська промова, виголошена 2 грудня 1906 р. Пер. з нім. І. Я. Яцкока; пер. з лат. Т. Д. Попової; передм. та наук. ред. перекл. М. В. Никифорака. *Науковий*

грунтовне дослідження, яке засвідчило обізнаність автора з більшістю виданих на той час у різних країнах світу публікацій з проблем звичаєвого права. Він виразно бачив користь соціальних досліджень для вивчення цього юридичного явища і, зрозуміло, намагався розробити їх методику. За словами автора, це була справа, якій він присвятив своє життя.

Цікавим є те, що С. Дністрянський (1870–1935 рр.), який у 1898–1918 рр. працював у Львівському університеті, дещо швидше дав наукове обґрунтування соціологічного методу в юриспруденції у дослідженні «Звичаєве право та соціальні зв'язки», опублікованого 1902 р. та у праці «Про витоки звичаєвого права» (1904 р.)¹. Однак концепції обох світили юридичної науки розвивалися самостійно та незалежно одна від одної.

У названій праці Є. Ерліха особливе місце займала група людей (сім'я, родина, рід, громада тощо) як перший фактор суспільного життя. Так, науковець зазначав, що «не було б ніякого права, не було б також і жодного звичаєвого права, якби не було людей, які розмірковували б над ним». Провідним стрижнем групи автор вважав суспільні почуття, які пов'язують одну людину з іншою. Це почуття згуртованості, відчуття безпеки. «Тому аж ніяк не

Вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Чернівці : Рута, 2006. Вип. 311 : Правознавство. С. 5–23.

¹ Восьний В. Правова концепція С. Дністрянського. *Право України*. 1999. № 6. С. 116; Кравчук К. Станіслав Дністрянський – корифей національної правничої науки. *Станіслав Дністрянський – світоч української правової науки* : матеріали наук. конф. юридичного інституту ТАНГ, присвяченої річниці з дня народження академіка Станіслава Дністрянського. Тернопіль, 1999. С. 36.

правові норми, а одвічні суспільні почуття людини дали людству його найстарішу конституцію. Устрій, який ґрунтується на ній, можна, мабуть, назвати ... лише звичаєм». Подалі Є. Ерліх намагався відобразити процес переходу звичаю у право. Він стверджував, що думка про право зароджується лише після об'єднання групи людей у вищі одиниці, родів у племена, а племен у родову державу. І як тільки звичай загалом починає сприйматися як базис основного закону племені й держави, він стає правом. Для того, щоб звичай став легальним і обов'язковим для виконання, Є. Ерліх виділив наступні умови: його необхідно дотримуватися так довго, щоб пам'ять людей не могла пригадати випадків, які йому суперечать; звичай мусить продовжуватися (не перериватися) і використовуватися в мирних цілях, він мусить бути раціональним, надійним, обов'язковим; не можна, щоб звичаї суперечили один одному. Зрештою, для найбільш повної аргументації і підтвердження думки щодо впливу звичаїв та широкого використання звичаєвого права професор зазначив, що з безмірної кількості суспільних відносин тільки деякі, у порядку винятку, привертають до себе увагу судів чи інших органів. «Адже ж наше життя проходить не в різного роду установах. Є мільйони людей, які вступають у безліч правових відносин і які є такими щасливими від того, що їм ніколи не доводиться звертатися в якусь інстанцію», – стверджував Є. Ерліх¹.

¹ Євген Ерліх. Факти звичаєвого права. Інавгураційна ректорська промова, виголошена 2 грудня 1906 р. Пер. з нім. І. Я. Яцoka; пер. з лат.

Державу Є. Ерліх розумів, як щось нав'язане суспільству ззовні, як те, що живе якимось незалежним від суспільства життям і вороже йому. Звідси – природне прагнення будь-яким чином применшити її функцію у законотворчості. Є. Ерліх при цьому чітко не визначив критерій, який би розмежовував норму позитивного права від звичаю чи іншої соціальної норми і таким чином прийшов до висновку про їхню взаємозамінність. Згодом замість того, щоб показати взаємозумовленість та взаємовплив звичаїв і норм позитивного права, вчений перетворив звичай у джерело позитивного права. І, нарешті, він зовсім залишив поза увагою принципово важливий момент, що позитивне право у ряді випадків безпосередньо пов'язане з формою державного устрою і суттєво перетворюється при зміні останнього, а не внаслідок впливу звичаїв. Адже якщо позитивне право мало б своїм джерелом звичай, то воно упродовж віків залишалося б незмінним, незалежно від зміни державних форм. Загалом інавгураційна ректорська промова Є. Ерліха стала важливою проміжною віхою у формуванні його концепції соціології права. Початок Світової війни у 1914 р. зруйнував грандіозний ерліхівський план щодо Буковини – провести опитування під назвою «Живе право буковинського народу» за спеціально підготовленою анкетой. Опублікувавши лише невелику частину своїх спостережень, Є. Ерліх

Т. Д. Попової; передм. та наук. ред. перекл. М. В. Никифорака. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. праць. Чернівці : Рута, 2006. Вип. 311 : Правознавство. С. 7.

припинив дослідницьку роботу в Чернівцях, але його ідеї завоювали визнання багатьох прихильників і послідовників у цілому світі.

Головним науковим досягненням Є. Ерліха стала монографія «Основи соціології права», опублікована у 1913 р. Ця подія справедливо вважається поштовхом до виокремлення соціології права як окремої науки. У цій праці автор визначив метою соціології права вивчення «живого права народу», джерелом якого є не законодавець, а суспільство. Джерелом пізнання права є передовсім безпосереднє спостереження життя, вчинків, звичаїв і документів конкретного здійснення права. Найважливіше джерело вивчення права Є. Ерліх вбачав у правовому «документальному» дослідженні. Однак під терміном правовий «документ» він розумів найрізноманітніші явища: судові рішення, документи ділового життя, різного роду договори і т. д. Автор стверджував про недооцінку юридичною догмою значення безпосереднього спостереження «життя права» і вважав, що юрист повинен спостерігати і зважувати поведінку людей.

Поряд із розробкою теоретико-методологічних проблем соціології права Є. Ерліх займався і соціологічним аналізом судової практики вищих інстанцій, а також договорів. Він вважав, що судді у своїх рішеннях мають орієнтуватися не на писане законодавство, а на «живе право», яке бере свій початок у самому суспільстві. Є. Ерліх вивів соціологію права з зали судових засідань. Окрім цього, незважаючи на значну зайнятість в університеті (до 10 годин занять на тиждень), Є. Ерліх брав активну

участь у поширенні правових знань серед населення Буковини, з року в рік викладаючи теорію права на народних курсах¹. Загалом це було поширене явище того часу. Так, у 1905 р. було проведено п'ять таких курсів для 450 слухачів. Курси читалися у дві серії: перша – упродовж жовтня-грудня, друга – в березні. Скажімо, К. Адлер читав курс із вексельного права для 91 слухача, А. Раппапорт – про права промислових робітників (79 слухачів). Загалом на таких курсах навчалися чернівецькі робітники, підприємці, вчителі, студенти і службовці².

Є. Ерліх був також активним учасником громадського життя краю. Виступав у пресі з актуальних питань соціально-культурного життя, займався правотворчою роботою в місцевому крайовому сеймі та місцевій раді³. Так, газета «Czernowitzer Gemeinde Zeitung» («Чернівецька громадська газета») помістила статтю Є. Ерліха «Криза в Чернівецькій раді», у якій він схвально відгукувався про гострий виступ надрадника Тромпетера в міській раді проти різних зловживань.

«Управа громади є у всяких галузях образом неладу і занедбання, якому пари не можна знайти ніде. Те, що діється – се чистий сором. Але до того сорому, здається, немає в міродатних кругах почуття

¹ Георгіца А. З., Никифорок М. В. Маловідомі сторінки історії юридичного факультету Чернівецького університету. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. № 6 (32). С. 6–7.

² Никифорок М. В. Правничий факультет університету Франца-Йосифа у Чернівцях (1875–1918 рр.). Чернівці : Рута, 2003. С. 25.

³ Бігун В. С. Євген Ерліх: життя і правознавча спадщина (актуальний наукознавчий нарис). *Проблеми філософії права*. Чернівці, 2005. Т. III. № 1–2. С. 106.

ніхто. Правда, всі органи громади ... мають цілий ряд дуже почесних мужів – осіб, які можуть стати окрасою кожної категорії, та все-таки загальне враження дуже сумне», – стверджував Є. Ерліх. Професор, як писала «Буковина», проектував заснування «партії чистих рук» у Чернівцях без різниці нації і віросповідання, бойовий клич якої був би «Восьма заповідь»¹.

Після Першої світової війни Є. Ерліх брав участь у міжнародних конференціях, представляючи фактично усю Австрію.

Визнане твердження Є. Ерліха, що «центр ваги розвитку права в наш час, як і у всі інші часи, знаходиться не в законодавстві, не в юриспруденції чи судочинстві, а в самому суспільстві», стало крилатим висловом та візитівкою автора.

Ерліхівська концепція «живого права» неодноразово піддавалася критиці. Є. Ерліха критикували за розмиття законності, недооцінку ролі держави та її законотворчої діяльності, перебільшення ролі фактичних суспільних відносин. Одним із опонентів Є. Ерліха був Ганс Кельзен, який виступав із різкою критикою «Основ соціології права». Зокрема, Г. Кельзен указував на неприпустимість змішування проблем і методів нормативної юриспруденції і «пояснювальної» соціології права, введення поряд з поняттям «норми права» поняття «правового положення»². Вольфганг Фрідман указував на «три головні слаббини» доробку Є. Ерліха і

¹ Криза в Чернівецькій раді. *Буковина (Чернівці)*. 1905. № 142. 13 грудня.

² Бігун В. С. Євген Ерліх: життя і правознавча спадщина (актуальний наукознавчий нарис). *Проблеми філософії права*. Чернівці, 2005. Т. III. № 1–2. С. 114.

зводив їх до прагнення мінімізувати правотворчу роль держави. Загальновідомою є критика радянським правознавством учення про вільне право, а згодом і поглядів Є. Ерліха. Так, В. П. Марчук зазначав, що «історичною заслугою» Є. Ерліха є те, що він, погоджуючись з ідеєю «соціальної функції» права, сприяв певною мірою формуванню фашистської «правової теорії» у Німеччині¹.

Однак цілком природно, що того часу ерліхівські ідеї вільного праворозуміння могли піддати сумніву існуючий радянський лад, ослабити його засади, а тому і розглядалися критично й вороже². Сучасний дослідник Дуглас Лінд відзначає, що ідеї вільного вчення про право мали відносний успіх: дискредитували пандектизм німецького цивільного уложення 1899 р., знайшли практичне втілення, але разом з тим ідеї вчення про підхід до прийняття рішення суддями не здобули підтримки. Причинами цього, вважав Д. Лінд, є дві крайнощі вільного правознавства: невизначеність й абсолютизм. І, зрештою, поодинокі вчені стверджували, що Є. Ерліх не пішов далі науки свого часу, його «соціологію» не можна трактувати в сучасному розумінні цього слова. Це була, передовсім, соціально-філософська концепція, у рамках якої планувалося розробити методологію теорії, здатної інтегрувати нові дані психології, соціології та біології

¹ Марчук В. П. Соціологічні теорії права в Німеччині. Історія і сучасність. Чернівці : ЧДУ, 1998. 127 с.

² Бігун В. С. Євген Ерліх: життя і правознавча спадщина (актуальний наукознавчий нарис). *Проблеми філософії права*. Чернівці, 2005. Т. III. № 1–2. С. 136.

того часу. Водночас, українська дослідниця правопізнання Є. Ерліха Р. О. Гаврилюк стверджує, що безпосередній життєвий досвід не дозволив ученому прийняти моністичну концепцію права. Незважаючи на «плюси» чи «мінуси» концепції «живого права», наукові ідеї Є. Ерліха і нині привертають увагу до його науково-педагогічної спадщини. Майже всі його праці неодноразово перевидавалися багатьма мовами: англійською, французькою, японською, українською. Актуальними залишаються погляди Є. Ерліха й на зміст юридичної освіти. Так, у 1912 р. на засіданні Конгресу німецьких юристів він виголосив доповідь, у якій обґрунтував необхідність збільшення уваги до вивчення майбутніми юристами психологічних, економічних і соціологічних питань права. Сьогодні ерліхівські ідеї втілюються у життя. Поза сумнівом, вклад Є. Ерліха у розвиток юридичної науки на Буковині очевидний. До 150-річчя з дня народження Є. Ерліха на базі юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича 27–29 вересня 2012 р. проведена Міжнародна науково-теоретична конференція «Концепція «живого права» Євгена Ерліха та сучасні проблеми правопізнання». Серед доповідачів виступили М. І. Козюбра, А. З. Георгіца, П. С. Пацурківський, С. І. Максимов, М. В. Никифорак, В. С. Ковальський та ін.

Чотири роки свого життя (1898–1902 рр.) присвятив правничому факультетові та кафедрі кримінального права видатний європейський юрист, засновник сучасної криміналістики *Ганс Гросс*.

Народився Ганс Густав Адольф Гросс 26 грудня

1847 р. у м. Граці в сім'ї державного службовця. На батьківщині здобув гімназійну, а згодом й університетську юридичну освіту. 31 липня 1870 р. у Грацькому університеті отримав звання доктора права.

З 1871 р. Г. Гросс працював судовим слідчим у Фельдбасі, Леобені (Верхня Штирія) та Граці¹. У 1873 р. опублікував працю «Проект розвитку права»; 21 листопада 1874 р. вийшла стаття «Грошовий штраф у проекті нового австрійського Кримінального закону»; 5 жовтня 1877 р. – стаття «До ввідного закону після пропозицій Комітету від 11 вересня 1877 р.» у «Загальній австрійській судовій газеті». Але головна увага вченого була присвячена роботі слідчого, розробці та систематизації засобів і методів збору доказів, організації і плануванню розслідування².

Результатом двадцятирічної праці на посаді слідчого став «Порадник для судових слідчих, поліцейських чиновників, жандармів» (1893 р.)³. Це перша наукова вершина Г. Гросса, яка принесла йому світове визнання. Ще в ХІХ ст. «Порадник» чотири рази перевидався німецькою мовою, а до кінця життя вченого – майже всіма європейськими мовами. У цій праці, що поклала початок криміналістиці як науці і як навчальній дисципліні, центральне місце

¹ Нежурбіда С. І. Ганс Гросс: людина, вчений, вчитель. *Вісник Академії Прокуратури України*. 2006. № 3. С. 119.

² Никифорак М. В. Ганс Гросс: життя і науково-педагогічна діяльність. *Держава і право*: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. Вип. 22. С. 99.

³ Gross H. *Handbuch für Untersuchungsrichter Polizeibeamte, Gendarmen u.s.w.* Graz, 1893. VII, 620 s.

автор відвів міркуванням про те, яким повинен бути слідчий. Так, Г. Гросс визначив наступні характерні риси, які мають бути притаманні слідчому: невтомна енергія і запопадливість; об'єктивність; наполегливість; швидкість у читанні; повне знання людської натури; освіта; приємні манери; міцна статура; енциклопедичні знання; орієнтація – всебічне знання своєї установи і повноважень; відмова від поспішності; абсолютна скрупульозність і точність у деталях¹. Автор праці указував, що слідчий «має у своїй справі досягнути успіху», тобто «слідство повинне закінчитися повним з'ясуванням справи».

«Порадник» Г. Гросса призначався не тільки для судових слідчих. За словами самого автора, він був потрібним і для працівників прокуратури, суддів, чиновників поліції, корпусу жандармів, усіх урядових органів, покликаних охороняти громадський порядок.

Наприкінці ХІХ ст. учений все більше переконувався у потрібності викладання нової юридичної дисципліни – криміналістики. Проте шлях до її визнання був не простим. «Викладання криміналістики не відповідає гуманітарним цілям університетів. Криміналістика є одиничною матерією, щоб її вивчати як цілісну науку», – вважало австрійське міністерство освіти².

1 серпня 1898 р. Г. Гросс був направлений на роботу до Чернівецького університету і вже 16 грудня того ж року його призначили ординарним професором

¹ Нежурбіда С. І. Ганс Гросс: людина, вчений, вчитель. *Вісник Академії Прокуратури України*. 2006. № 3. С. 119.

² Халаїм С. Пошуки Ганса Гросса. *Буковинське віче*. 1992. 10 грудня. С. 3.

кримінального права. У 1899–1900 навчальному році обраний деканом факультету.

У Чернівцях у 1899 р. професор опублікував третє видання «Порадника для судових слідчих»¹. Саме тоді в науковий обіг уперше був уведений термін «криміналістика» для виокремлення нової самостійної науки, яка зароджувалася. Під криміналістикою Г. Гросс розумів науку про факти у кримінальному праві, тож вивчення його реалій і оцінка результатів цього вивчення – мета і завдання криміналістики. Учення про виявлення, вивчення і використання речових доказів, вивчення окремих видів злочинів і побуту злочинців мають становити зміст криміналістики². Об'єктом криміналістичного вивчення Г. Гросс визначив злочинну діяльність.

Речові докази Г. Гросс вважав найважливішим фактором для відкриття істини в кожній конкретній кримінальній справі, адже вони не можуть ні обманювати, ні помилятися, «вони непідкупні, вони німі». Професор ясно бачив, яку користь при розслідуванні кримінальних справ можуть принести новітні досягнення природничих наук, і став активним прихильником використання у криміналістиці нових технічних засобів, у першу чергу оптичного мікроскопа. Він першим зробив висновок про те, що пилюка, з якою ми щодня зустрічаємося, утворюється внаслідок

¹ Gross H. Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik. 3. verm. Aufl. Graz, 1899. 813 s.

² Никифорак М. В. Ганс Гросс: життя і науково-педагогічна діяльність. *Держава і право*: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. Вип. 22. С. 100.

знищення матеріальних предметів, що нас оточують, а вивчення часток пилу може допомогти відобразити обстановку на місці злочину і відіграти провідну роль у його розкритті. Підсумовуючи ці дослідження, Г. Гросс висловив думку, що будь-яка матеріальна взаємодія залишає речові докази, тому вивчення слідів (мікрооб'єктів) дає можливість установити об'єкти, які спричинили ці сліди. Вивчаючи основи хімії і фізики, ботаніки та зоології, фотографії і мікроскопії, психології і фізіології, втілюючи ці дослідження у практику розслідування злочинів, Г. Гроссу вдалося сформулювати ряд важливих теоретичних положень, які він об'єднав під назвою «система криміналістики». Важливість цих та інших думок криміналіста належно була оцінена лише через сорок років, а сама реалізація його ідей затягнулася майже на ціле століття.

Автор визначив судову психологію як сукупність психологічних знань, які можуть стати у пригоді криміналісту. У структурі судової психології науковець виділив суб'єктивну психологію, під якою розумів психічну діяльність суддів, та об'єктивну – психічну діяльність тих учасників процесу, які забезпечують суддям матеріал для їхніх кінцевих висновків і суджень, необхідних для винесення вироку. Ці міркування Г. Гросса мають значну цінність, позаяк вони лягли в основу теоретичного обґрунтування юридичної психології. І хоча автор не вів мову про судову психологію як самостійну, відокремлену науку, а теоретичні постулати не підтверджувалися експериментальними дослідженнями, вклад Г. Гросса

в розвиток юридичної психології, поза сумнівом, значний. У 1905 р., вже у Празі, вийшло друге видання «Кримінальної психології».

Разом із У. Штерном та В. Лістом Г. Гросс видав низку збірників за спільною назвою «Психологія свідчень». Обширні публікації із психології свідчень свідків містилися і в «Архіві» Гросса.

3 березня 1902 р. Г. Гросса направили на роботу до університету у Празі. Далі він працював в університеті у м. Грац на посадах професора кафедри кримінального права і кримінального процесу, декана факультету, керівника інституту криміналістики. Саме там після подолання багатьох труднощів до нього прийшло визнання. Помер відомий криміналіст 9 грудня 1915 р. на своїй батьківщині.

У 1909–1911 рр. фінансово-правові дисципліни в Чернівецькому університеті читав *Йозеф Алоїз Шумпетер*. Народився він 3 лютого 1883 р. в м. Тріш. Вищу юридичну освіту здобув у Віденському університеті. Після здобуття ступеня доктора права недовгий час займався юридичною практикою в Єгипті (у «змішаному» англо-єгипетському суді Каїру)¹. І хоча за освітою Й. Шумпетер був юристом, за покликанням залишався економістом. У 1908 р. в Лейпцігу опублікована його перша велика теоретична праця «Суть і головний зміст теоретичної політекономії». Автор виявився як на той час наймолодшим

¹ Никифорак М. В. Три портрети з історії правничого факультету університету Франца-Йосифа у Чернівцях. *Ерміхівський збірник. Юридичний факультет Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*. Чернівці : Рута, 2005. Вип. 4–5. С. 28.

австрійським ученим-економістом. Ця книга і стала формальною підставою для направлення його на правничий факультет у Чернівцях, де викладалися й дисципліни економічного профілю.

Педагогічна діяльність Й. Шумпетера у Чернівцях тривала недовго – неповні два навчальні роки. Однак цей період став досить важливим як для становлення його університетської кар'єри, так і для розширення сфери наукових пошуків. За роки викладання на факультеті Й. Шумпетер створив свою наступну працю – «Теорію економічного розвитку», що вийшла друком у 1912 р. у Лейпцигу. Книга ця належить до найвідоміших праць з економічної теорії і за своїм значенням стоїть поруч із головними працями А. Сміта, К. Маркса, Дж. Кейнса. У ній здійснене дослідження підприємницького прибутку, капіталу, кредиту, відсотка і економічного циклу. Вона кілька разів перевидавалась і була перекладена англійською, французькою, іспанською, японською та у 2011 р. українською мовами¹. Крім цього, за цей час було написано кілька статей та на основі університетських лекцій підготовлено й опубліковано брошуру «Як вивчають соціальні науки» (1910 р.). «Соціальна наука, – йдеться у ній, – вчення про

¹ Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку: дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу. Пер. з англ. В. Старка. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 242 с.; Schumpeter J. Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung. Leipzig: Dunker und Humblot, 1912. 548 s.; Schumpeter J. Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung. Eine Untersuchung über Unternehmergewinn, Kapital, Kredit, Zins und den Konjunkturzyklus. 2. neubearbeitete Auflage. Mühen und Leipzig, 1926. 369 s.

соціальні події, наука про те, що об'єднує державу і суспільство, що визначає поведінку і долю прошарків суспільства і окремих індивідуумів, коротко кажучи, наука про соціальне буття і становлення людини»¹.

У 1910–1911 рр., як стверджував Й. Шумпетер, у нього зародилася думка (в ході обговорень лекцій про державу і право) про створення наступної фундаментальної праці «Капіталізм, соціалізм і демократія»². Учений визначив чотири передумови встановлення демократичного устрою. Першою умовою «успішного застосування демократичної форми правління» Й. Шумпетер вважав необхідність «людського матеріалу високої якості», сукупності не просто високоморальних особистостей з відповідними здібностями, але й таких, що здатні до політичної діяльності, чи точніше, які висувають свої кандидатури для виборів³. Друга умова полягає в тому, що сфера ефективної дії політичного рішення не повинна бути надто широка. Третьою умовою є наявність добре вишколеної бюрократії з «репутацією, традиціями, сильним почуттям обов'язку». Йдеться про виховане в кращих традиціях соціального управління чиновництво – незалежне та впливове. Автор праці відзначив, що «...бюрократія не є перепорою для

¹ Шумпетер Й. А. Як вивчають соціальні науки. Пер. з нім. Г. А. Лабовкіної; передм. та наук. ред. перекладу М. В. Никифорака. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. праць. Чернівці : Рута, 2006. Вип. 348 : Правознавство. С. 6.

² Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм, демократія. Київ : Основи, 1995. 52 с.

³ Концепція демократії та політичної організації суспільства в політології ФРН Й. Шумпетера. URL : http://www.djerele.com/index.php?option=com_content&task=view&id=7979&Itemid=113

демократії, а неминучим додатком до неї»¹. Четверта передумова демократії – демократичний самоконтроль. Це, передовсім, стосується традиції взаємних поступок і терпимості, мирного та конструктивного подолання розбіжностей у поглядах. Таким чином, на думку Й. Шумпетера, тільки за дотримання цих умов і можливе належне функціонування демократичної системи.

Чернівецький період життя і творчості Й. Шумпетера був лише передмовою його кар'єри. Згодом він викладав у Грацькому (1912–1921 рр.), Боннському (1925–1932 рр.) та Гарвардському університетах (1932–1950 рр.), постійно запрошувався для викладу лекцій до Колумбійського університету, до вишів Данії, Норвегії, Швеції, Японії. У 1919 р. упродовж кількох місяців Й. Шумпетер був міністром фінансів Австрійської республіки. Утім, не принесла йому визнання діяльність на посаді керуючого приватного банку (Бідерманбанк) – у 1924 р. банк збанкрутував. Й. Шумпетер був одним із засновників, а в 1937–1941 рр. – президентом Економетричного товариства; у 1949 р. став президентом Американської економічної асоціації.

У 1918 р. вийшла з друку праця Й. Шумпетера, присвячена фінансово-правовим проблемам. Це була невелика брошура «Криза держави, заснованої на податках», де автор виклав свої пропозиції щодо забезпечення фінансової стабільності в період післявоєнного відновлення економіки шляхом оподаткування капітальних фондів, збалансованого торгового балансу й іноземних кредитів. Головним засобом

¹ Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм, демократія. Київ : Основи, 1995. 52 с.

досягнення стабільності науковець вважав повне звільнення приватного підприємництва від будь-яких обмежень з боку державної влади. Й. Шумпетера називають представником як австрійської, так і англо-американської школи. Однак більшість вважає, що як людина і науковець він був, передовсім, громадянином світу, який ніколи не вважав за потрібне говорити про свою національність.

Професор *Альфред фон Гальбан* (22.09.1865 р. – 26.09.1926 р.) був істориком середньовічного права, польським політичним і громадським діячем Буковини. У 1898–1899 навчальному році його обирали деканом факультету¹. Після закінчення чернівецької кар'єри працював у Львівському університеті, у 1919–1920 рр. був його ректором. А. Гальбан залишив значну наукову спадщину. Лише у фондах чернівецької наукової бібліотеки нараховується близько десятка його наукових праць та статей. Особливої уваги заслуговує монографія «До історії німецького права на Поділлі, Волині та Україні», опублікована в Берліні у 1896 р., де автор розглядав значення німецького права на вказаних територіях, і тритомник «Римське право в германських народних державах: внесок у німецьку історію права» (1899 р., 1901 р., 1907 р.). В останній праці професор висловив думку про переоцінку впливу римського права на німецьке.

А. Гальбан залишив також помітний слід і в процесі розвитку та становлення порівняльно-правової науки.

¹ Новинки: З Чернівецького університету. Про обрання ректора та деканів факультетів університету. *Буковина (Чернівці)*. 1897. № 29. С. 2.

Зокрема, у публічній лекції «Що дає науці порівняльне правознавство?», виголошеній під час урочистостей з нагоди інавгурації ректора Львівського університету 11 жовтня 1906 р., науковець проаналізував зв'язки між правом та іншими науками (антропологією, преісторією, порівняльним віровченням, історією культури, економічною історією, порівняльною фізіологією, психологією етносів, етнологією, антропогеографією, соціологією, всесвітньою історією та філософією), довівши їхню важливість і придатність для юридичних висновків. Як підсумок, автор стверджував, що порівняльне правознавство створює основу для розуміння місця кожного закону у світі права, дозволяє краще зрозуміти зв'язок між почуттям права певного народу, національного духу й ідеєю права людства.

З метою відродження серії видань наукових праць фундаторів Буковинської школи права, в 2023 р. Тарас Ковалець (к.і.н., асистент кафедри історії України Чернівецького університету імені Юрія Федьковича) вперше здійснив україномовний переклад згаданого доробку А. Гальбана. Під науковою редакцією І. Торончука й Т. Грекул-Ковалик стаття розміщена на сторінках «Юридичного наукового електронного журналу»¹.

Двадцять років тривав чернівецький період науково-педагогічної діяльності **Фрідріха Шулера фон Лібля**. З моменту заснування університету та до

¹ Торончук І. Ж., Грекул-Ковалик Т. А., Ковалець Т. Р. Альфред Гальбан: що дає науці порівняльне правознавство? *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 60–65.

кінця свого життя він забезпечував кілька дисциплін, серед яких і німецьке право. Ф. фон Ліблой п'ять термінів обіймав посаду декана юридичного факультету – 1875–1876, 1880–1881, 1881–1882, 1883–1884, 1889–1890 навчальні роки¹. У 1878–1879 та 1890–1891 навчальних роках Ф. Ліблой обирали ректором університету. 4 жовтня 1878 р. він виголосив інавгураційну ректорську промову «Про розвиток громадянської свободи в Австрії». З-поміж найвідоміших його наукових праць можна виділити такі: «Історія німецького права», «Основи теоретичної дипломатії», «Протестантське церковне право».

Майже 20 років своєї науково-педагогічної діяльності віддав юридичному факультету Чернівецького університету *Франц Гауке*. Тут він виріс від приват-доцента до професора, ректора університету. Ф. Гауке народився 28 серпня 1852 р. у Відні. Там же, у Віденському університеті, здобув вищу юридичну освіту. Його академічна кар'єра розпочалася в університеті м. Інсбрука². Там у 1884 р. він обійняв посаду приват-доцента з австрійського державного права. У 1885 р. Ф. Гауке опинився на посаді неординарного професора юридичного факультету Чернівецького університету, а з 1889 р. став ординарним професором. У 1897–1898 навчальному році був деканом факультету. Майже постійно входив до державних екзаменаційних комісій із правознавчих та державознавчих дисциплін. Черні-

¹ Никифорак М. В. Правничий факультет університету Франца-Йосифа у Чернівцях (1875–1918 рр.). Чернівці : Рута, 2003. С. 27.

² Hauke Franz. Jurist. URL :

http://www.biographien.ac.at/oebl/oebl_H/Hauke_Franz_1852_1915.xml

вещький період відіграв провідну роль у становленні Ф. Гауке як відомого європейського спеціаліста в галузі державного права. У колі його найпомітніших праць з австрійського конституційного й адміністративного права – «Університетське представництво в ландтагах» (1893 р.); «Історичні основи монархічного права» (1894 р.); «Нарис конституційного права» (1903 р.); «Студії з австрійського права управління» (1908 р.); «Октройоване конституційне право» (1911 р.); «Історія розвитку і проблеми права на недоторканість» (1915 р.).

У 1904 р. Ф. Гауке перейшов на роботу до університету у Граці, де у 1908–1909 рр. був деканом юридичного факультету, а у 1911–1912 рр. – радником ректора. У 1900–1901 навчальному році Ф. Гауке обрали ректором університету. Його інавгураційна ректорська промова «Про деякі питання парламентського права», виголошена 1 грудня 1900 р., отримала схвальні відгуки в австрійському правовому світі¹.

У перші роки існування університету в Чернівцях фінансово-правові науки на юридичному факультеті були представлені чи не найслабше. Адже лише у 1890 р. був уведений курс фінансового права. Його почав читати екстраординарний професор *Ернест Мішлер* – економіст і статист за освітою. Перу Е. Мішлера належить кілька наукових досліджень зі

¹ Hauke F. Über einige Fragen des Parlamentsrechts: Inaugurationsvortrag Gehalten am 1. Dezember 1900. Czernowitz : Engel et Suchanka, 1901. 24 s.; Гауке Франц. Про деякі питання парламентського права. Інавгураційна ректорська промова, виголошена 1 грудня 1900 р. Пер. з нім. А. Вишинського; Наук. ред. перекл. і передмова М. Никифорака, Т. Грекул-Ковалик. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. праць. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. Вип. 628 : Правознавство. С. 5–11.

сфери статистики й одне фінансово-правове дослідження, щодо фінансової системи місцевого самоврядування в Австрії¹.

23 роки свого життя присвятив юридичному факультетові професор *Карл Гіллер*. Народився він у 1846 р. у місті Вюрцбург (Баварія), де й здобув вищу освіту. У 1868 р. розпочав підготовчу юридичну практику в місцевому суді. Займаючись нею, не залишав теоретичні заняття з метою отримати науковий ступінь. 19 грудня 1871 р. захистив докторську дисертацію в університеті Гейдельберга². 23 вересня 1875 р. його призначено до Чернівецького університету на посаду професора австрійського матеріального і формального кримінального права.

Наукова спадщина К. Гіллера з кримінально-правової тематики досить різнопланова. У книзі «Дисциплінарні покарання в австрійських тюремних закладах і судових в'язницях» науковець крізь призму кримінального права спрямовує увагу на дисципліну у в'язницях³. Тут даються практичні настанови щодо накладення дисциплінарних покарань в австрійських в'язницях. Примітно, що висновки ґрунтуються на рекомендаціях і порадах начальників виправних закладів в Австрії.

У праці «До теорії замаху в австрійському крими-

¹ Mischler E. Der öffentliche Haushalt in Böhmen: Ein Beitrag zur Kenntnisse und Beurteilung des Finanzwesens der Selbstverwaltung in Österreich. Leipzig; Wien : Toeplitz; Deuticke, 1887. 206 s.; Mischler E. Die Organisierung der Landes-Statistik in der Bukowina. Wien : Pardini, 1891. 13 s.

² Карл Гіллер. URL :

http://www.criminaldep.chnu.edu.ua/history/carl_hiller.html

³ Hiller K. Die Disziplinarstrafen in den österreichischen Strafanstalten und Gerichtsgefängnissen. Leipzig; Wien, 1894. 174 s.

нальному праві» К. Гіллер тлумачив парадигму теоретичного підґрунтя замаху в австрійському кримінальному законодавстві¹. Особливої ваги він надав детальному розгляду ознак злочинного замаху та його однозначну оцінку законом. Помер К. Гіллер 24 квітня 1905 р. в м. Грац.

Із 1902 по 1910 рр. працював на факультеті на посаді ординарного професора австрійського кримінального права і кримінального процесу *Адольф Ленц*. Народився він 17 січня 1868 р. У 1891 р. отримав ступінь доктора права в університеті Відня. У 1903–1904 навчальному році обіймав посаду декана юридичного факультету у Чернівцях.

А. Ленц вважається засновником т.зв. кримінальної біології. У 1929–1931 рр. він проводив дослідження особистості злочинців (вбивць) за допомогою психологічних методів. А. Ленц стверджував, що біологічний підхід дозволяє бачити у злочині психофізичний феномен, а це означає, що духовне життя розглядається тут не побічно, як у кримінальній психології, а в її тісній єдності з тілесним життям.

За А. Ленцем, кримінальна біологія – це логічно впорядковане вчення про особистість злочинця і його злочини як про індивідуальне переживання. Вищою метою кримінальної біології є виявлення взаємозв'язку особистості і злочинного діяння, – стверджував учений.

А. Ленц був прихильником теорії спадкової схильності до злочину. Він стверджував, що у спадок можуть передаватися не злочинні акти, а схильності, які зна-

¹ Hiller K. Zur Versuchslehre des Österreichischen Strafrechts. Wien, 1878. 93 s.

ходяться в їхній основі. У злочин легко перетворюються збудливість, агресія, схильність до насильницьких актів. Разом з цим учений визнавав і вплив соціального фактора. Помер А. Ленц 28 жовтня 1959 р.

Великим авторитетом серед студентів правничого факультету користувався *Франц Екснер*. Він народився у 1881 р. у Відні. Після навчання у Відні та Гейдельберзі у 1910 р. отримав ступінь доктора права. З 1912 до 1916 р. Ф. Екснер працював у Чернівцях.

Ф. Екснер був першим, хто звернув увагу на недосконалість генетичних концепцій учинення злочину, що будувалися на основі методу близнюків. У всіх попередньо проведених дослідженнях щодо пошуку гена злочинності невивченою змінною був вплив навколишнього середовища.

Ф. Екснер вважав, що, можливо, однакова поведінка близнюків більшою мірою залежить не від спільних генотипів, а від спільних, наприклад, сімейних умов тощо. Проведення досліджень для підтвердження гіпотези вченого потребувало суттєвих зусиль, адже потрібно було знайти близнюків, яких розлучили в ранньому дитинстві, а це досить рідкісні ситуації. І, незважаючи на те, що вченими було описано 130 таких випадків, даних про їхню схильність до злочинів отримати не вдалося – не було зареєстровано ні одного «спільного» злочину, вчиненого такими, розділеними, близнюками.

Ф. Екснер заснував щомісячний журнал під назвою «Кримінальна біологія та кримінально-правова реформа», який виходив друком до 1944 р. До того ж Ф. Екснер

був відомим адвокатом (на Нюрнберзькому процесі, наприклад, виступав захисником генерала Альфреда Йодля). Помер Ф. Екснер у 1947 р.

Група знаних науковців-цивілістів на факультеті була представлена досить широко. Особливою популярністю користувався *Олександр Гравайн*. Як писала газета «Буковинські відомості», він володів швидким і проникливим розумом, через що вже у тридцять років зумів здобути славу одного з найбільш здібних юристів. Його наукові напрацювання щодо вексельного і торгівельного права стали «правдивими перлами в правовій літературі»¹.

У книзі «Строк давності і законне встановлення строку» (1880 р.) професор висвітлив розбіжності й суперечки, пов'язані зі строком давності за векселем². Досліджуючи понятійну та практичну різницю між строком давності та встановленим законом правовим строком, він звертався до теорії загального приватного права. Відтак автор визначив критерії для юридичної оцінки окремих визначень строку давності, що викликають сумніви. У праці «Експертна оцінка проекту вексельного статуту для Російської імперії» (1883 р.) О. Гравайн схвалював чітко сформульовану термінологію цього статуту³. Водночас він критикував окремі формулювання і запропонував, яким чином їх

¹ Новинки: Олександр Гравайн, проф. Чернівецького університету: [Некролог]. *Буковинські відомості*. 1897. № 29. С. 3.

² Grawein A. Verjährung und gesetzliche Befristung: Eine zivilistische und wechselrechtliche Untersuchung mit besonderer Rücksicht auf das Österreichische Recht. Th. 1. Zivilrechtliche Grundlagen. Leipzig : Dunker, 1880. 232 s.

³ Grawein A. Gutachten über den Entwurf einer Wechselordnung für das Russische Reich. St. Petersburg : Rüttger, 1883. 22 s.

можна вдосконалити. Окрім наукової роботи, О. Гравайн займався літературною творчістю та переклав кілька поем і драм з іспанської та англійської мов на німецьку.

Визнаним спеціалістом з цивільного права в Австрії вважався *Карл Адлер*. Перу К. Адлера належить праця світового значення, яка не втратила своєї актуальності по сьогодні, – «Відповідальність без вини у цивільному і кримінальному праві» (1914 р.). Певний науковий інтерес викликає праця «Австрійське вексельне право»¹.

Відомим в Австрії цивілістом-процесуалістом був *Артур Скедль*, який 26 років свого життя присвятив правничому факультетові у Чернівцях, викладаючи курси з австрійського цивільного права та цивільного процесу. Найбільшу увагу він приділяв проблемам цивільно-процесуальної реформи, новому Цивільно-процесуальному кодексу Австрії, недійсності скарг у суді. У праці «Австрійське цивільно-процесуальне право» вчений наполягав на самостійності цивільно-процесуального права в Австрії та на його відмінностях від «імперського» німецького права². Попри це, не можна не помітити, на його думку, тісну спорідненість правових систем обох країн. Адже становлення австрійського процесуального права відбувалося за німецьким взірцем. Висвітлюючи принципи австрійського процесуального права, науковець окреслив такі аспекти, як матеріальне та

¹ Adler K. Das österreichische Wechselrecht. Innsbruck : Wagner, 1904. 183 s.

² Skedl A. Das österreichische Zivilprozessrecht. 1 Bd. Leipzig, 1900. 446 s.

формальне право суду на керівництво судочинством, обов'язкову підтримку й допомогу сторонам у цивільному процесі, вільну суддівську оцінку доказів, уніфікацію слухання справи, обов'язкову участь адвоката в цивільному процесі тощо.

У заснуванні Чернівецького університету важливу роль відіграв його перший ректор *Костянтин Томащук* – корінний буковинець, визначний політичний, громадський і освітній діяч краю. Майже п'ятнадцять років він викладав на юридичному факультеті «Австрійський цивільний процес», «Торгівельне право» та «Філософію права». К. Томащук був головою історико-правової державної комісії та екзаменаційним комісаром з державного екзамену для суддів¹. Однак не наука стала головним покликанням професора, а його політична діяльність.

У 1870 р. К. Томащук був радником крайового суду, через кілька місяців став депутатом Чернівецької міської ради. У 1871 р. був обраний депутатом буковинського крайового сейму, а пізніше і до кінця життя – депутатом державної ради Австрії (рейхсрату), де зарекомендував себе красномовним оратором².

Активним політичним і громадським діячем Буковини був і екстраординарний професор *Василь Волян* – доктор медицини, фундатор системи охорони здоров'я

¹ Никифорок М. В. Костянтин Томащук – перший ректор Чернівецького університету: юрист, політик, педагог. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць. Чернівці: Рута, 2005. Вип. 273: Правознавство. С. 21.

² Буковина. Визначні постаті: 1774–1918 (Біографічний довідник). Автор-упор. О. М. Павлюк. Чернівці: Золоті литаври, 2000. С. 110.

на Буковині, депутат Буковинського сейму та державної ради Австрії (рейхсрату), член буковинського Крайового комітету.

Університетську кар'єру В. Волян розпочав з моменту утворення вишу, а свої лекції з судової медицини підсилював практичними навиками у крайовій лікарні, де і працював. Попри це, у його науковому доробку лише праці про розвиток лікарні у Чернівцях.

У своїй науковій діяльності викладачі факультету намагалися завжди залишатися на рівні світових досягнень юридичної науки. Цьому сприяли і відрядження за кордон. Такі поїздки позитивно впливали на розширення наукового світогляду вчених, а знайомство з досягненнями зарубіжної правової науки яскраво відобразилось на становленні правових поглядів згаданих правознавців.

Юридичний факультет мав повноваження присвоювати вчений ступінь доктора права¹. До 1900 р. на факультеті було підготовлено 344 доктори права². На жаль, ніхто з них не пов'язав свою долю з рідним факультетом. Та у майбутньому з них вийшли відомі адвокати, судді, науковці, активні громадсько-політичні діячі.

В австрійський період розвитку юридичного факультету його професори та доценти мали суттєві досягнення у педагогічній та науковій діяльності. Свідченням

¹ ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 2, спр. 15745. Листування з Міністерством культів та освіти про розбір прохань Балеону Ремуса та Василевського про видачу дозволу на захист докторського ступеня при Чернівецькому університеті, 1893 р., 58 арк.

² Norst A. Alma Mater Francisco Josephina. Czernowitz, 1900. S. 124–127.

визнання слугують почесні звання та високі нагороди. Так, наприклад, розпорядженням цісаря від 16 квітня 1881 р. «за великі заслуги перед університетом і студентством» професорові Ф. Кляйнвехтеру присвоєно звання урядового радника. За визначні досягнення на науково-педагогічній ниві він згодом був удостоєний звання почесного члена Румунської академії та почесного громадянина м. Чернівці. У 1884 р. О. Гравайна нагородили російським орденом Анни III ступеня за висновок щодо закону про введення в Росії вексельного права¹. Професорові статистики В. Йону у 1886 р. присвоєно звання почесного члена міжнародного статистичного інституту в Лондоні. За заслуги «на педагогічній ниві та в науці» К. Гіллер у 1885 р. був удостоєний звання урядового радника, а в 1888 р. одержав нагороду Папи Римського – рицарський хрест Георгіївського ордена. В 1887 р. В. Воляна удостоїли румунського ордена «Залізна корона III класу», а в 1893 р. він одержав нагороду Папи Римського – рицарський хрест Георгіївського ордена. В. Волян також був нагороджений великою золотою медаллю цісаря Франца Йосифа I «За мистецтво і науку», Рицарським Хрестом ордена Франца Йосифа I, російським орденом Св. Станіслава, офіцерським хрестом румунського коронного ордена «Зірка Румунії», Командорським Хрестом ордена Св. Георгія із зіркою від Папи Римського. За заслуги на науково-педагогічній ниві А. Скедль у 1892 р. удостоївся румунського ордена «Заліз-

¹ ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 1, спр. 4771. Листування з Міністерством внутрішніх справ та Міністерством культів та освіти про видачу дозволу професору Чернівецького університету Гравайну Олександру на носіння російського ордена «Святої Анни», 1883 р., 10 арк.

на корона III класу»¹. Великим відзначенням Г. Гросса стала його нагорода Румунського Хреста ордена Франца Йосифа, а в 1908 р. – ордена «Залізної корони» за участь у реформі кримінального права і судочинства. Загалом більшість професорсько-викладацького складу мала громадське визнання населення Буковини. Доказом цього може слугувати, скажімо, отримання за заповітом частини бібліотеки поміщика Шапірера Сільвернуса професорами О. Гравайном та К. Гіллером².

Таким чином, юридичний факультет Чернівецького університету австрійського періоду став головним осередком становлення юридичної науки на Буковині, а ґрунтовні наукові дослідження окремих його представників увійшли в золотий фонд світової, європейської правової та філософської думки. Започатковані світилами наукові, навчальні та громадсько-політичні традиції на юридичному факультеті у Чернівцях утвердилися й набувають свого розвитку й нині.

¹ Никифорак М. В. Правничий факультет університету Франца-Йосифа у Чернівцях (1875–1918 рр.). Чернівці : Рута, 2003. С. 28.

² ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 3, спр. 27. Листування з ректором університету про передачу частини бібліотеки, отриманої за заповітом поміщика Шапірера Сільвернуса, викладачам університету Гравайну О., Гіллеру К. та ін., 1881–1882 рр., 3 арк.

2.3. Відображення науково-освітніх традицій у професійній діяльності випускників факультету

З 1875 р. по 1918 р. правничий факультет Чернівецького університету в австрійський період його розвитку підготував більше тисячі дипломованих спеціалістів. Однак навчання на факультеті не завжди закінчувалося для студентів отриманням омріяного диплома.

Через німецькомовність навчального процесу, брак коштів, відсутність вільного часу у зв'язку з вимушеним працевлаштуванням задля оплати навчання, роки Першої світової війни, особисті й сімейні обставини багатьом студентам так і не вдалося здобути фах правника чи надалі пов'язати свою долю з юриспруденцією або ж рідним факультетом. Однак з-поміж численних випускників, які продовжили науково-освітні традиції юридичного факультету, можна виділити тих, які, незважаючи на різні життєві, громадсько-політичні та фінансові перешкоди, залишили в українській та світовій історії свій відбиток, чималу наукову спадщину, мали активну політичну, громадську та культурно-освітню позицію, а тому варті нашої уваги й сьогодні. Насамперед, це: Юліус Гачек, Лесь Мартович, Теодот Галіп, Лев Когут, Микола Василько, Ілько Семака, Бенно Штраухер, Аурел Ончул, Владислав Прус та ін. Назвемо ще відомого у майбутньому науковця в галузі міжнародного права Василя Орелецького, однак Перша світова війна не дозволила йому закінчити навчання на

юридичному факультеті Чернівецького університету.

Цікавою постаттю для сучасних науковців-правників і практиків, беззаперечно, вважається *Юліус Гачек*. Після захисту докторської дисертації на юридичному факультеті Чернівецького університету (1895 р.) він розпочав викладацьку діяльність в німецьких університетах Гейдельберга, згодом – Геттінгена, де в 1924–1926 рр. обіймав посаду декана юридичного факультету. Ю. Гачек залишив після себе обширну наукову спадщину, до якої належать праці з англійського, німецького і прусського державного (конституційного) й адміністративного права, теорії самоврядування, історії правосуддя в Галичині та на Буковині¹. Особливий інтерес привертає тритомник «Загальне державне право на основі порівняльного правознавства», опублікований у Ризі в 1913 р.² На той час Ю. Гачек викладав у Королівській академії (м. Познань, Польща), обіймаючи посаду професора публічного права. В основі згаданого дослідження лежить обґрунтування концепції легітимного перегляду конституцій.

¹ Грекул-Ковалик Т. А. Розвиток юридичної освіти та науки на Буковині (1875–2015 рр.): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Чернівецький Національний університет імені Юрія, Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2018. С. 74.

² Гачек Ю. Загальне державне право на основі порівняльного правознавства. Ч. I. Право сучасної монархії / за ред. М. А. Рейснера. Автор. пер. з нім. М. Я. Лазерсона. Рига : Наука і Життя, 1913. 213 с.; Гачек Ю. Загальне державне право на основі порівняльного правознавства. Ч. II. Право сучасної демократії / за ред. М. А. Рейснера. Автор. пер. з нім. М. Я. Лазерсона. Рига : Наука і Життя, 1913. 180 с.; Гачек Ю. Загальне державне право на основі порівняльного правознавства. Ч. III. Право сучасного державного об'єднання / за ред. М. А. Рейснера. Автор. пер. з нім. М. Я. Лазерсона. Рига : Наука і Життя, 1913. 207 с.

З використанням методології конституційної компаративістики, автор видання виділив чотири основні підходи щодо внесення змін і доповнень до конституцій. Перший підхід ґрунтувався на принципі природного права, що виник на початку Французької революції. З даного підходу випливає, що конституційні поправки можуть бути внесені лише за спільною згодою народу й короля. Здебільшого такі конституції незмінні та характерні, як правило, для конституційних монархій¹.

В основі другого підходу лежить вчення про представницьке народовладдя і парламентаризм Е. Сійєса, що передбачає можливість внесення змін до конституцій через незалежних представників народу, як і сама нація². Такий підхід, на думку Ю. Гачека, притаманний державам із парламентською формою правління.

Третій підхід, вважав автор тритомника, сформувався під впливом ідей Ж.-Ж. Руссо та практики установчих зборів у період Великої французької революції. Він ґрунтується на тому, що конституції можуть бути скасовані лише у той самий спосіб, у який вони прийняті, та народ (нація) повинен мати право визначати способи внесення змін і доповнень (перегляду) конституцій³.

¹ Гачек Ю. Загальне державне право на основі порівняльного правознавства. Ч. І. Право сучасної монархії / за ред. М. А. Рейснера. Автор. пер. з нім. М. Я. Лазерсона. Рига : Наука і Життя, 1913. С. 200.

² Федоренко В. Л. Концепція легітимного перегляду конституцій проф. Ю. Гачека. *Актуальні проблеми правової науки* : матеріали Міжнародного науково-практичного конгресу, м. Запоріжжя, 1–2 жовтня 2021 року / за заг. ред. Т. О. Коломось. Запоріжжя : ЗНУ, 2021. С. 235.

³ Гачек Ю. Загальне державне право на основі порівняльного правознавства. Ч. І. Право сучасної монархії / за ред. М. А. Рейснера. Автор. пер. з нім. М. Я. Лазерсона. Рига : Наука і Життя, 1913. С. 199.

Ця концепція застосовувалася, насамперед, у Франції та в інших демократичних республіках. В останньому томі видання автор демонструє четвертий підхід щодо перегляду конституцій. Так, у роки опублікування цієї наукової розвідки найбільш поширеним суб'єктом міжнародного права був т. зв. «союз держав». Мова у даному випадку йде, насамперед, про федерації та конфедерації держав (до прикладу, Північноамериканські колонії, Швейцарський союз і т. д.). Такі «союзи держав» ґрунтуються на міжнародних договорах і конституціях країн, які об'єдналися.

У процесі перегляду конституцій у союзних державах використовуються як складні механізми внесення змін і доповнень, так і «спрощені». До перших відносять, наприклад, прийняття конституційних законів або резолюцій парламенту, проведення конституційних реформ і т. д., а «спрощений» механізм – у порядку прийняття звичайного закону.

На думку сучасного науковця, доктора юридичних наук, заслуженого юриста України В. Л. Федоренка, концепція легітимного перегляду конституцій Ю. Гачека ґрунтується на теоретико-методологічних дослідженнях «піонерів» науки конституційного права початку ХХ ст., на досвіді конституційного будівництва і трансформації в Західній Європі та США (кінець ХVІІІ –початок ХІХ ст.), вона не втратила своєї актуальності для української конституційної теорії і практики й сьогодні.

Варті уваги дослідників-конституціоналістів також погляди Ю. Гачека на витоки сучасної демократії, що заклали підґрунтя для формування вчення про

установчу владу¹. Зокрема, в другому томі свого наукового напрацювання професор стверджував, що сучасна демократія ґрунтується на ідеї народного суверенітету, яка, однак, у різні історичні епохи розвитку держав трактувалася з урахуванням форми державного правління. Найпочесніше місце в історії сучасної демократії Ю. Гачек відводив англійському проєкту конституції 1648 р., написаному під керівництвом Джона Лільберна, який парламент так і не розглянув через диктаторський режим Олівера Кромвеля. Однак уперше в історії основи демократії були сформульовані саме в цьому проєкті конституції, вважав Ю. Гачек.

Загалом, Ю. Гачек виділяв кілька ключових засад сучасної демократії: основою з основ повинна бути писана конституція; формування єдиних представницьких народних зборів, яким передано верховну владу в державі; обмеження строків діяльності органів виконавчої влади та їхнє утворення законодавчою гілкою влади; вибори повинні ґрунтуватися на засадах загального права, рівності, пропорційності представництва та строковості (два роки); гарантування свободи віросповідання; нормативно прописана відокремленість церкви від держави тощо.

Теодот (Теодор) Галіп здебільшого відомий громадськості як український письменник, політичний і культурний діяч, хоча все своє життя присвятив адвокатській практиці та науковій діяльності. Т. Галіп

¹ Максакова Р. М. Витоки формування вчення про установчу владу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2010. Вип. 14. Том 1. С. 146. URL : <https://eir.zp.edu.ua/items/d70e0f55-0ad2-46e4-945c-bcae758613ff>

народився 19 червня 1873 р. в селі Волока (Вашківецька громада Вижицького району Чернівецької області). Після закінчення однокласної сільської школи його зарахували до четвертого класу чернівецької школи, а через рік – до гімназії. Після завершення гімназійного навчання Т. Галіп успішно вступив на юридичний факультет Чернівецького університету імені Франца Йосифа, по закінченні якого отримав ступінь доктора права (липень 1898 р.). Того ж року молодий докторант почав практикувати, відкривши власну адвокатську канцелярію у Чернівцях.

Весь період навчання Т. Галіпа на факультеті нерозривно пов'язаний зі становленням його світоглядних ідейно-патріотичних поглядів, на які неабияк вплинули твори Тараса Шевченка, Івана Франка, Юрія Федьковича, ідеї Михайла Драгоманова, а також дружба з Осипом Маковеем.

Попри обраний фах правника, життєвий шлях Т. Галіпа завжди супроводжувався літературною творчістю, яка ще під час навчання в Чернівецькому університеті привернула увагу відомих українських корифеїв «пера», зокрема Василя Сімовича, Лесі Українки, Агатангела Кримського. Молодому юристові вдавалося поєднувати свої літературні таланти не тільки з навчанням, але й з професійною адвокатською діяльністю, хоча, як стверджував сам Т. Галіп, метушня адвокатського життя не сприяла літературній праці.

Глибокі знання основ права та письменницький дар відображено на сторінках різноматимічних фахових збірників, ґрунтовних наукових досліджень, проєктів законів тощо. Так, в 1900 р. він видав популярну на той час збірку зразків юридичних документів і

листів під назвою «Домашній писар»¹. Основне призна чення видання полягало в тому, що за необхідності широкі верстви населення могли скористатися шаблонним матеріалом для підготовки різних процесуальних документів.

Т. Галіп брав активну участь в українському національному житті на Буковині. У його публіцистичних нарисах і статтях, що часто публікувалися в місцевих періодичних виданнях, висвітлювалися найбільш актуальні проблеми суспільно-політичного, соціально-економічного й культурно-освітнього життя українців Буковини.

З чіткою громадською позицією, Т. Галіп завжди прагнув зробити свій внесок в українську справу. Зокрема, разом з одностудцем, випускником юридичного факультету Чернівецького університету (1904 р.), адвокатом Левом Когутом написав програму для новоствореної народно-демократичної партії «Національної Ради русинів на Буковині», утвореної восени 1905 р. Автори у програмі акцентували увагу на необхідності підтримки та зміцнення національної сили, єдності й незалежності українського народу, вільного використання української мови в офіційному діловодстві, школах, церквах і т. д. Водночас Т. Галіп активно підтримував боротьбу за відкриття українського університету у Львові (1905–1907 рр.)².

Не менш насиченою була й політична діяльність Т. Галіпа. В 1911 р. він був обраний послом до Буковинського крайового сейму, де активно

¹ Галіп Т. Домашній писар: збірка примірів, як укладати різні письма. Чернівці : Друкарня тов. «Руська рада», 1900. 47 с.

² Петрів М. Й. Українські адвокати: державні, громадські, політичні та культурно-освітні діячі кінця XIX – першої половини XX ст. Кн. 1. Київ : Вид-во «ЮСТІШАН», 2014. С. 81. URL : <https://surl.li/yfqbuji>

відстоював потреби селянства, звинувачуючи царську владу в байдужості до цієї переважаючої верстви населення. Політичну діяльність поєднував із викладацькою на курсах вищої народної освіти імені С. Смаль-Стоцького.

Під час Першої світової війни Т. Галіп воював на фронті у складі австрійської армії. Після розпаду Австро-Угорської імперії, повернувшись до Чернівців, знову активно «влився» у суспільно-політичне життя Буковини: головував у товаристві «Українська воля» та входив до всіх культурно-освітніх українських товариств у Чернівцях. За його ініціативи було зорганізоване Буковинське віче в 1918 р., за результатами якого проголошено приєднання північної частини Буковини до України.

Зі встановленням румунської влади на Буковині, адвокат був делегований відвідати Київ, представляючи Український крайовий комітет. На зустрічі з урядом Української Народної Республіки Т. Галіп проінформував про політичну ситуацію на Буковині, актуальні проблеми місцевих жителів задля донесення реальної «картини» життя мешканців буковинського краю.

Гострий розум, досвід практичної діяльності у сфері юриспруденції, розуміння суспільних і державних потреб надали вихідцю з Буковини можливість працювати в Міністерстві закордонних справ Української Народної Республіки (кінець 1918–1920 рр.). Цей етап його політичної кар'єри пов'язаний з історично-значущою зустріччю з провідними вченими та політиками того часу (професори О. Богаєвський, Б. Кістяківський, О. Ейхельман, міністр М. Василенко, отаман О. Сливинський та ін.), на якій вперше було порушене питання приєднання Криму до України.

Для сучасних дослідників правових реалій життя України в історичній ретроспективі безумовну важливість має ґрунтовний аналіз підготовленого Т. Галіпом проекту закону «Основні права й обов'язки українських громадян», що став доступним завдяки науковому напрацюванню видатного вченого-конституціоналіста, судді Конституційного суду України (2006–2016 рр.) П. Б. Стецюка¹. Загалом, цей законопроект, на переконання дослідника, мав стати або конституційним законом, або ж майбутньою складовою Конституції Української Народної Республіки. В основі законопроекту – пильна увага його автора до конституційно-правового статусу сім'ї та її значення для України, турбота про підростаюче покоління, робітників, закріплення права українців на працю і соціальний захист, що допомогло б підсилити соціальну спрямованість майбутньої Української держави, наблизивши її до провідних європейських держав².

В 1919 р. Т. Галіп був одним із учасників делегації Української Народної Республіки на Паризькій мирній конференції; надалі обіймав посаду радника дипломатичної місії, а з 1920 р. був обраний головою місії Української Народної Республіки в Римі. Під його керівництвом укладено низку меморандумів про боротьбу України за омріяну державність.

¹ Стецюк П. Конституційний проект Теодота Галіпа «Основні права і обов'язки українських громадян». *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2000. Вип. 35. С. 166–170.

² Єфремова Н. В. Праця Теодота Галіпа «Основні права і обов'язки українських громадян» та її місце в історії української конституційно-правової думки. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 11. С. 58–62. Стецюк П. Конституційний проект Теодота Галіпа «Основні права і обов'язки українських громадян». *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2000. Вип. 35. С. 166–170.

Після повернення до Відня Т. Галіп входив до складу Директорії Української Народної Республіки (листопад 1921 р. – грудень 1922 р.) і як звичайний буковинець-емігрант жив тут до весни 1923 р. Згодом переїхав у місто Хуст, де відновив свою юридичну практику, а також співпрацював із редакцією газети «Русин», що виходила в Ужгороді, публікуючи в ній статті на актуальні політичні та економічні теми.

На Закарпатті відновилася як викладацька, так і наукова діяльність Т. Галіпа. Так, у 1926 р. він взяв участь в Українському науковому з'їзді (м. Прага), представивши на ньому доповідь про звичаєве спадкове право на Верховині¹.

Вже через рік науковий світ познайомився з його правовим дослідженням «Про участь громадянства в карнім судочинстві». У цій праці автор наводить ґрунтовні аргументи про необхідність проведення реформи суду присяжних.

У 1929 р. на сторінках наукового збірника товариства «Просвіта» в Ужгороді з'явилося ґрунтовне дослідження Т. Галіпа «Звичаєве спадкове право на Верховині як джерело діючого права»². Однак, незважаючи на те, що практично всі наукові доробки адвоката присвячені конституційному праву, цивільно-правовим і процесуальним відносинам, викладацька діяльність була спрямована в дещо іншому напрямку. Так, у різні роки Т. Галіп читав лекції з кримінального права на факультеті права та суспільних наук Українського вільного університету в Празі.

¹ Галіп Т. Звичаєве право спадкове на Верховині : Український науковий з'їзд у Празі (3–7 жовтня 1926 р.). Прага, 1928. С. 34–35.

² Галіп Т. Звичаєве спадкове право на Верховині як джерело діючого права. *Науковий збірник Т-ва «Просвіта»*. Ужгород, 1929. Т. 4. С. 259–266.

До кінця своїх днів, хоч і на чужині, Т. Галіп був членом Українського правничого товариства Чехословаччини. Помер славний буковинець у місті Брно Чеської республіки 6 квітня 1943 р. Тут же і похований.

У серпні 2018 р. на офіційному вебсайті Чернівецької міської ради було розміщено проєкт рішення земельного департаменту, в якому йшлося про присвоєння назв новим вулицям у масивах житлових забудов міста¹. З-поміж інших, з'явилася вулиця, названа на честь славного буковинського адвоката, політичного, громадського та культурного активіста, українського письменника Т. Галіпа². 7 травня 2003 р. Українське товариство охорони пам'яток у Чернівцях встановило меморіальну дошку на стіні будинку, де жив і працював Т. Галіп.

Варта уваги сучасних науковців-правників, правозахисників та громадських активістів також постать **Бенно Штраухера**. Народився майбутній політик та адвокат 11 серпня 1850 р. в Рогізні (на сьогоднішній день – це мікрорайон у Садгірському районі м. Чернівці, що до 1965 р. був окремим населеним пунктом) у сім'ї ремісника. Переїхавши з родиною у Чернівці, виходець з Буковини єврейського походження навчався у місцевій гімназії; вищу правничу освіту здобув у Чернівецькому й Віденському університетах, отримавши ступінь доктора права (1878 р.)³. Одразу після навчання працював

¹ Кобилук М. У Чернівцях може з'явитись вулиця Галіпа Теодота і Штраухера Бенно. *Молодий буковинець : новини Чернівців*. 2018. 2 серпня. URL : https://molbuk.ua/chernovtsy_news/153744-u-chernivcyakh-mozhe-zyavytys-vulytsya-galipa-teodota-i-shtraukhera-benno.html

² У Чернівцях з'явилися нові вулиці. *Чернівецький промінь*. 2018. 6 вересня. URL : <https://promin.cv.ua/2018/09/06/u-chernivtsiakh-ziavylisia-novi-vulytsi.html>

³ Бенно Штраухер (1850–1940 рр.) : Муніципальна бібліотека ім. А. Добрянського. URL :

<http://www.dobrabiblioteka.cv.ua/ua/1324631228/1521125403>

концепістом (канцеліст, референт (помічник) адвоката), а з набуттям необхідних фахових навичок розпочав власну адвокатську діяльність у Чернівцях.

Загалом, ім'я Б. Штраухера асоціюється з єврейською релігійною громадою Буковини у період її перебування під владою спочатку Австро-Угорської імперії, а потім королівської Румунії, з архітектурним розвитком і розбудовою м. Чернівці, з активною політичною і громадською позицією на різних щаблях державного управління, культурно-освітньою «місією» збереження традицій і становлення міської шкільної освіти, реорганізації магістрату тощо. Кожна сфера його діяльності характеризувалася здобутками та вдало проведеними реформами, визнанням і підтримкою, досягненнями важливих суспільно-значущих цілей і кар'єрним ростом. Та були й відверті невдачі, нерозуміння й суперечки, відкрита боротьба з конкуруючими політичними та релігійними силами буковинського краю. За активного сприяння Б. Штраухера збудовано у чернівецький Палац правосуддя, муніципальний театр та новий залізничний вокзал.

З його ініціативи та підтримки в 1907–1908 рр. у місті зведено також Єврейський Народний Дім – шедевр містобудування, який справедливо визнано пам'яткою архітектури. 28 грудня 1908 р. будівлю визнали закінченою, і цього дня провели свято урочистого закладення останнього каменю¹. Серед поважних осіб, які займали досить високе становище в Чернів-

¹ Кобилюк М. Невідома Буковина: хто і як будував Єврейський народний дім. *Молодий буковинець новини Чернівців*. 2021. 31 січня. URL : https://molbuk.ua/chernovtsy_news/218962-nevidoma-bukovyna-khto-i-yak-buduvav-yevreyskyy-narodnyy-dim.html

цях, на Буковині й Австро-Угорщині, на урочистостях був присутнім і депутат австрійської Палати послів доктор Артур Валер. Виступи запрошених гостей акцентували увагу на великому значенні новобудови для культурного розвитку єврейського народу, підтримки мистецтва та літератури, розвитку традицій міста Чернівці та Буковини загалом.

Студентські академічні товариства («Hebronia», «Hasmonaea», «Zephirah»), серед очільників яких були кандидати юриспруденції М. Аріє та Шапіро, також взяли участь у відкритті культурно-просвітницького закладу. У своїх виступах представники студентства схвально відреагували на таку знакову подію, насамперед для активної молоді, оскільки з'явився простір для проведення навчально-освітніх зустрічей, зібрань, обговорень актуальних питань суспільного та студентського життя. Із завершальним словом виступив і Б. Штраухер, як головна «дійова» особа урочистостей, тогочасний голова правління Чернівецької єврейської релігійної громади та депутат австрійської Палати послів. Така різнобічна діяльність доктора права була відзначена званням почесного громадянина міста (7 травня 1909 р.)¹. Після зміни державної політики та влади на території Буковини, зі встановленням суцільної радянщини приміщення Єврейського Народного Дому було перетворено у міський Будинок культури (1944 р.). З проголошенням незалежності України будова виконує функції Центрального пала-

¹ Никирса М. Чернівці. Документальні нариси з історії вулиць і площ. Чернівці: Золоті литаври, 2008. С. 450.

цу культури Чернівецької міської ради.

Детальніше з політичною, громадською та культурно-релігійною діяльністю Б. Штраухера можна ознайомитися на сторінках наукових розвідок викладачів факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, зокрема, О. В. Добржанського та І. А. Піддубного, архівістки-краєзнавиці М. Д. Никирси, директора Чернівецького музею історії та культури євреїв Буковини М. П. Кушніра, голови товариства «Український Народний Дім у Чернівцях» Старика В. П. і т. д.¹ У нашому ж дослідженні основну увагу зосередимо на професійно-правовій зорієнтованості доктора права з Буковини, яка була тісно пов'язана з його представницькою діяльністю на різних щаблях державної влади.

Б. Штраухер був обраний до Державної ради Австро-Угорської імперії (1897–1914 рр.). Цей період його політичної кар'єри відзначився всебічним представленням та відстоюванням прав і свобод єврейського народу загалом, незважаючи на домінування німецького лібералізму серед буковинських євреїв².

¹ Добржанський О., Старик В. Змагання за українську державність на Буковині (1914–1921 рр.): док. і матер. Чернівці: Чернів. обл. друк., 2009. 512 с.; Никирса М. Чернівці. Документальні нариси з історії вулиць і площ. Чернівці: Золоті литаври, 2008. 452 с.; Піддубний І. Місце та роль Бенно Штраухера у житті єврейської громади Чернівців та Буковини кінця XIX – першої чверті XX ст. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2022. № 35. С. 178–190.

² Єврейське населення та розвиток єврейського національного руху на Буковині в останній чверті XVIII – на початку XX ст.: збірник документів та матеріалів / упор. О. В. Добржанський, М. П. Кушнір, М. Д. Никирса. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2007. С. 32.

В 1900–1914 рр. доктор права представляв єврейську спільноту в Буковинському крайовому сеймі. Під час засідань щоразу закликав до демократичних реформ, що насамперед стосувалися змін до виборчої системи, запровадження прямих і таємних виборів.

Б. Штраухер наголошував на праві євреїв як національної меншини захищати свої інтереси в парламенті, а щоб це стало можливим, вважав за необхідне запровадити пропорційне представництво етнічних груп краю. Свої аргументи підсилював кількісними фактами сплати буковинськими євреями прямих і непрямих податків, що суттєво збагачували тогочасний місцевий бюджет.

В останні роки австро-угорського панування на Буковині Б. Штраухер активно відстоював право євреїв на національне самовизначення. Серед основних вимог до імперської влади наголос робився на створенні єврейської конституанти, тобто загальнонаціонального колегіального представницького органу, що мав сформуватися з урахуванням загального, рівного, таємного та прямого виборчого права за принципом пропорційного представництва. Ключове завдання конституанти полягало у розробці конституції та продуманій управлінській організації за умови взаємодії єврейської нації з іншими національностями на засадах миру та дружби¹.

¹ Піддубний І. А. Місце та роль Бенно Штраухера у житті єврейської громади Чернівців та Буковини кінця XIX – першої чверті XX ст. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2022. № 35. С. 178–190; Єврейське населення та розвиток єврейського національного руху на Буковині в останній чверті XVIII – на початку XX ст.: збірник документів та матеріалів / упор.

Із розпадом Австро-Угорської імперії (осінь 1918 р.) Буковина перейшла під владу Румунії. 22 жовтня 1918 р. єврейська громада краю, за прикладом інших етнічних груп, утворила Єврейську національну раду, створену для реалізації та захисту прав етнічних меншин і вільного національного розвитку. Протягом короткого періоду, коли українці перебували при владі, вони демонстрували готовність поважати права національних меншин, тоді як румунська влада, яка змінили перших, закликала всі нації підкоритися¹. Та, незважаючи на це, Єврейська національна рада зайняла нейтральну позицію в боротьбі за владу між українцями та румунами на території Буковини². Втім, румунізація всіх сфер суспільного життя вкрай негативно проявила себе у витісненні євреїв з державної служби та закладів освіти, а тому змусила єврейську громаду регіону перейти на позиції активної боротьби за свої національні та громадянські права. Так, Б. Штраухер гостро критикував відсутність прав у румунських євреїв, неодноразово виступаючи в парламенті, відстоював відображення гарантованих свобод та інтересів єврейської спільноти під час розробки Основного закону Румунії, намагався вплинути на урядову політику в питаннях мови, становища шкіл на Буковині, економічного розвитку

О. В. Добржанський, М. П. Кушнір, М. Д. Никирса. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2007. С. 398–399.

¹ Піддубний І. А. Місце та роль Бенно Штраухера у житті єврейської громади Чернівців та Буковини кінця ХІХ – першої чверті ХХ ст. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2022. № 35. С. 186.

² Короткий нарис історії єврейської національної спільноти Буковини 1774–2008 pp. URL : <http://muzejew.org.ua/Koncept-Istoria-Ukr.html>

регіону, релігійної освіти тощо¹. Однак внутрішні політичні розбіжності в колі єврейської громади серйозно ускладнили ситуацію, що призвело до позбавлення великої кількості буковинських євреїв права на отримання румунського громадянства, навіть у супереч нормам Конституції Румунії (1923 р.)².

До кінця життя Б. Штраухер займав активну громадянську позицію та вів невпинну боротьбу за права та свободи євреїв. Помер доктор права 5 листопада 1940 р., коли Чернівці вже були окуповані радянськими військами. Його поховали без церемоній у родинному склепі на місцевому єврейському цвинтарі по вулиці Зеленій.

Зауважимо, що в австрійсько-угорський період історії буковинського краю одна з вулиць міста носила ім'я знаного на той час державного діяча. У наступних два історичних етапи (румунський та радянський) вулиця була перейменована. Лише відносно недавно з відповідним проханням Чернівецький обласний благодійний фонд «Хесед-Шушана» і Чернівецька міська благодійна єврейська громада «Мір'ям» звернулись до Чернівецької міської ради з ініціативою про присвоєння одній із вулиць «столиці» Буковини імені Б. Штраухера³.

¹ Піддубний І. А. Місце та роль Бенно Штраухера у житті єврейської громади Чернівців та Буковини кінця XIX – першої чверті XX ст. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2022. № 35. С. 188–189.

² Короткий нарис історії єврейської національної спільноти Буковини 1774–2008 рр. URL : <http://muzejew.org.ua/Koncept-Istoria-Ukr.html>

³ У Чернівцях просять назвати одну з вулиць ім'ям Бенно Штраухера. ACC media agency. 2018. 5 вересня. URL : <https://acc.cv.ua/news/chernivtsi/u-chernivcyah-prosyat-nazvati-odnu-z-vulic-imyam-benno-shtrauhera-35795>

Ініціативу підтримали на топонімічній комісії та виконкомі міської ради, тому з вересня 2018 р. офіційно з'явилися одна вулиця та три провулки, названі на честь відомого єврейського юриста, політика, громадського діяча, депутата, почесного громадянина міста Чернівці¹. Постать Б. Штраухера, зокрема на Буковині, й по сьогодні асоціюється з творцем-ідейником архітектурних шедеврів міста Чернівці, активним борцем і захисником національних прав і свобод єврейської спільноти, незважаючи на кардинально-протилежні зміни влади на території краю. Загалом, уся політико-представницька та правозахисна кар'єра Б. Штраухера тісно перепліталася з активною громадською позицією випускників та студентів юридичного факультету Чернівецького університету, визначних постатей тогочасної Буковини. Серед них назовемо, зокрема, Миколу Василька й Аурела Ончула, про яких піде мова далі.

Микола Василько – знаний представник української еліти періоду австро-угорського панування на території Буковини, родинне дерево якого сягає славних коренів Ярослава Мудрого, стосується зволощення (румунізації) під впливом Молдавського князівства та відзначення титулами імператорами Австро-Угорщини (барон – 1855 р., граф – 1918 р.)². Зважаючи на такі передумови, особистісний шлях його становлення як політика та

¹ У Чернівцях з'явилися нові вулиці. *Чернівецький промінь*. 2018. 6 вересня. URL : <https://promin.cv.ua/2018/09/06/u-chernivtsiakh-ziavylysia-novi-vulytsi.html>

² Шевелева М. Микола фон Василько – буковинський аристократ, фінансист Української революції. 2024. 25 березня. URL : <https://surl.li/xutjqv>

громадсько-культурного діяча буковинського краю пройшов складні часи, що було пов'язано з переходом від румунсько-німецької самоідентифікації до української.

Народився М. Василько 25 березня 1868 р. у селі Луківці (сьогодні – село Лукавці Берегометської селищної громади Вижницького району Чернівецької області)¹. Після домашньої освіти М. Василько продовжив навчання у престижній на той час приватній школі «Терезіанум» (1878–1887 рр., м. Відень). Вищу освіту здобув на юридичному факультеті Чернівецького університету (1891 р.)². До слова, молодий студент вів бурхливе та безтурботне життя, бездумно витрачаючи великі суми «кишенькових грошей». Однак це не завадило йому закінчити навчання з відзнакою та отримати блискучі знання основ юриспруденції⁴. Політична кар'єра М. Василька розпочиналася в румунському руслі, оскільки його батьки ідентифікували себе румунами. Під впливом Василя Воляна (лікаря, викладача юридичного факультету Чернівецького університету, українського громадського діяча та

¹ Про відновлення селу Луківці Вижницького району Чернівецької області колишнього найменування : Постанова Верховної Ради України від 20 січня 2005 р. № 2372–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 6. Ст. 160.

² Кобилюк М. Невідома Буковина: рідне село депутата рейхстагу. *Молодий буковинець: новини Чернівців*. 2020. 10 жовтня. URL : https://molbuk.ua/chernovtsy_news/154645-nevidoma-bukovyna-ridne-selo-deputata-reykhstagu.html

³ Масіян Н. Б. Виставка до 150-річчя від народження видатного українського політика, дипломата, громадського діяча, депутата Буковинського сейму та Австрійського парламенту, посла Української Народної Республіки у Швейцарії барона Миколи фон Василька. URL : <https://cv.archives.gov.ua/vasilko.html>

⁴ Щербанюк Л. Шляхетний не лише походженням. *Збруч*. 2018. 26 березня. URL : <https://zbruc.eu/node/78084>

політика і за «сумісництвом» чоловіка тітки М. Василька) відбулася кардинальна зміна поглядів амбітного буковинця, спрямована на проукраїнський напрям державотворення.

В 1898 р. М. Василько був обраний до Буковинського крайового сейму, відзначившись тим, що свою першу промову молодий політик виголосив українською мовою¹. З 1899 р. і до осені 1918 р. він представляв українців Буковини в австрійському парламенті. Увесь цей час М. Василько регулярно адвокатував інтереси українського народу: сприяв поділу Буковинської митрополії на українську та румунську, заснував українську гімназію у м. Вижниця, змінив багатьох чиновників буковинського краю, які не розмовляли українською мовою, скеровував україномовних священиків в українські села, займався реформуванням виборчого закону й австро-угорської митної політики для розширення можливостей прикордонної торгівлі на Буковині, відстоював необхідність організації судноплавства Дністром тощо. Особливо успішну кампанію провів М. Василько щодо знищення всього московфільського на території буковинського краю в 1909–1910 рр. Австрійська влада його «почула», закривши багато періодичних видань та закладів освіти московфільського спрямування.

Провідна ідея М. Василька, яку він виношував у роки Першої світової війни, полягала в об'єднанні всіх українсько-етнічних земель, що перебували від

¹ Брицький П., Добржанський О., Юрійчук Є. Буковинці у боротьбі за українську державність (1917–1922 рр.). Чернівці : Золоті литаври, 2007. С. 66.

юрисдикцією Австро-Угорщини, у відокремлений автономний коронний край. До визначних заслуг буковинця віднесемо й сприяння в укладенні 9 лютого 1918 р. Брест-Литовського мирного договору між Центральними державами й Українською Народною Республікою, де Австрія та Німеччина підтримали незалежність України¹. Ще однією історією успіху, боротьба за який велася впродовж кількох років за участю М. Василька, стало визнання імперією на державному рівні найменувань «українець» і «український» замість «русин» і «руський»². Так, у серпні 1917 р. цісарем Карлом I офіційно було визнано національну назву «українець», а згодом – підтверджено відповідним документом Міністерства крайової оборони (13 квітня 1918 р.).

Розпад Австро-Угорської імперії ще більше сприяв активізації проукраїнської позиції та дій М. Василька: служив у Західноукраїнській Народній Республіці, представляв Українську Народну Республіку на міжнародній арені (зокрема, був послом у Швейцарії, керував українськими амбасадями у Швейцарії, Німеччині, Італії, Австрії, Угорщині, причому з використанням лише власного «бюджету»)³. Весь цей час

¹ Піцуляк Х. Невідома Буковина: «спонсор» Української революції 1917 – 1921 років. *Молодий буковинець: новини Чернівців*. 2021. 25 червня. URL : <https://molbuk.ua/news/230075-nevidoma-bukovyna-sponsor-ukrainskoi-revolucii-1917-1921-rokiv.html>

² Щербанок Л. Шляхетний не лише походженням. *Збруч*. 2018. 26 березня. URL : <https://zbruc.eu/node/78084>

³ Шевелева М. Микола фон Василько – буковинський аристократ, фінансист Української революції. 2024. 25 березня. URL : <https://uain.press/blogs/mikola-fon-vasilko-bukovinskij-aristokrat-finansist-ukrayinskoyi-revoluyutsiyi-1204080>

докладав колосальних зусиль задля реалізації ідеї соборності української нації та суверенності держави. Не досягнувши ключової мети свого життя, М. Василько помер від астматичного нападу (2 серпня 1924 р.). Вся тодішня проукраїнська спільнота була приголомшена та вибита з рівноваги передчасною смертю буковинського правника, оскільки втратила підтримку авторитетного та розсудливого політика, вправного оратора, активного громадського діяча, фінансового «опікуна» багатьох патріотів України. Поховали М. Василька на православному цвинтарі в берлінському районі Тегель¹. Довгий час про розташування його могили ніхто не знав; лише у 2013 р. її віднайшли та впорядкували. В 2015 р. ім'ям буковинського діяча назвали вулицю у Чернівцях².

23 березня 2018 р. у приміщенні Державного архіву Чернівецької області відкрито документальну виставку, приурочену 150-річчю з дня народження М. Василька. На виставці експонували друковані матеріали про його політико-представницьку діяльність, що розміщені на сторінках першої україномовної газети міста Чернівці «Буковина» (1908 р.), народної газети «Руска Рада» (1904 р.), політичного періодичного видання «Час» (1931–

¹ Кобилук М. Невідома Буковина: депутат рейхстагу, що відстоював права українців. *Молодий буковинець : новини Чернівців*. 2020. 10 жовтня. URL : https://molbuk.ua/chernovtsy_news/209885-nevidoma-bukovyna-deputat-reykhstagu-scho-vidstoyuvav-prava-ukrayinciv.html#google_vignette

² 20 нових вулиць з'являться у Чернівцях. *Молодий Буковинець : новини Чернівців*. URL : https://molbuk.ua/chernovtsy_news/90325-20-novykh-vulyts-zyavlyatsya-u-chernivcyakh.html; За три роки у Чернівцях змінили назву 100 вулиць. 2017. 3 серпня. URL : <https://acc.cv.ua/news/chernivtsi/za-tri-roki-u-chernivcyah-zminili-nazvu-100-vulic-privchaemos-do-novogo-spisok-7731>

1932 рр.) тощо¹. Зауважимо, що виставку було підготовлено на виконання Указу Президента України від 22 січня 2016 р. «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років»².

Пам'ять про М. Василька беззаперечно займає одне з ключових позицій в історії творення нашої державності, а його відданість українській справі заслуговує поваги та вшанування як серед продовжувачів науково-освітніх традицій юридичного факультету Чернівецького університету, так широким загалом українців, особливо в умовах сьогодення.

Відомий не тільки на території Румунії, але й на Буковині та загалом в Україні, активний громадсько-політичний діяч *Аурел Ончул*.

Народився майбутній доктор права 12 березня 1864 р. у селі Верхній Віков (Південна Буковина, сьогодні – територія Румунії) в родині університетського професора Ізидора Ончула. Достаток сім'ї, підтримання родинною традицій у здобутті престижної освіти відобразилися й на навчанні сина. Зокрема, А. Ончул штудював знання в австрійській «Терезіанській академії», а після – у Чернівецькому та Віденському університетах, опановуючи фах правника. Політико-представницька кар'єра А. Ончула розпочалася з посади

¹ Масіян Н. Б. Виставка до 150-річчя від народження видатного українського політика, дипломата, громадського діяча, депутата Буковинського сейму та Австрійського парламенту, посла Української Народної Республіки у Швейцарії барона Миколи фон Василька. URL : <https://cv.archives.gov.ua/vasilko.html>

² Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років: Указ Президента України від 22 січня 2016 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/17/2016#Text>

повітового старости. Зарекомендувавши себе принциповим і відповідальним, заслужив довіру виборців Сучавського округу й був обраний депутатом до Буковинського сейму (1903 р.), а в період 1907–1918 рр. – до австрійського парламенту (двічі: вперше – як представник вільнодумних румунів та вдруге – від румунської націонал-демократичної партії).

Останні «подихи» австро-угорської влади на Буковині призвели до цікавих і водночас неоднозначних в українській історії політичних подій. Зокрема, наприкінці жовтня 1918 р. у буковинському краї фактично встановилося тривладдя: українська (створено Український крайовий комітет Буковини на чолі з О. Поповичем), румунська (утворена Румунська національна рада) та австро-угорська (президент краю граф Й. Ецдорф не зрікся влади на користь жодної зі сторін, які виборювали своє право на самовизначення)¹. Через кілька днів з ініціативи Українського крайового комітету проведене Буковинське віче (3 листопада 1918 р.). Результатом цієї значущої події стало проголошення приєднання української частини Буковини до України та встановлення української влади на цій території; декларування рівноправності національних меншин буковинського краю, що відобразило бажання українців мирно вирішити національні питання на Буковині, на противагу рішенню Румунської національної ради, згідно з яким передбачався перехід усієї території

¹ Добржанський О. В., Старик В. Бажаємо до України! Одеса : Маяк, 2008. С. 828, 991; Буковина, її минуле і сучасне / за ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. Париж ; Філадельфія ; Дітройт : Зелена Буковина, 1956. С. 321.

Буковини під юрисдикцію Румунії, без урахування права націй на самовизначення¹. У зв'язку з цим, граф Й. Ецдорф змушений був відновити перемовини з українськими та румунськими представниками заради дипломатичного вирішення конфлікту про поділ влади на Буковині². Однак усі зусилля були марними через радикальну налаштованість Румунської національної ради, заперечення можливості поділу буковинського краю за етнічним принципом і категоричну відмову від спільного управління містом Чернівці³. Тому вже 6 листопада 1918 р. граф Ецдорф передав «важелі» управління Буковиною представникам як від українців, так і від поміркованих румунських делегатів. Серед них був А. Ончул⁴.

Перехід влади на Буковині до українських та румунських представників офіційно засвідчений урядовим протоколом, підписаним того ж дня президентом краю та депутатами австро-угорського парламенту (І. Семакою, М. Спінулом та А. Ончулом)⁵. До слова, цей процес відбувся мирним, а не військовим

¹ Народне Віче Буковини 1918–1993 : документи і матеріали обл. наук.-практ. конф., присвяч. 75-річчю Буковинського народного віча 3 листопада 1918 р. / упоряд. О. С. Романець. Чернівці : Прут, 1994. С. 18–19.

² Торончук І. Ж. Буковина у правовій системі Румунії (1918–1940 рр.) : монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. С. 37.

³ Буковина, її минуле і сучасне / за ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. Париж ; Філадельфія ; Дітройт : Зелена Буковина, 1956. С. 307.

⁴ Добржанський О. В., Старик В. Бажаємо до України! Одеса : Маяк, 2008. С. 821–822.

⁵ Народне Віче Буковини 1918–1993 : документи і матеріали обл. наук.-практ. конф., присвяч. 75-річчю Буковинського народного віча 3 листопада 1918 р. / упоряд. О. С. Романець. Чернівці : Прут, 1994. С. 16–17, 120–121.

шляхом. Зі змісту урядового протоколу випливає, що влада на Буковині передається і румунським, й українським представникам (тобто А. Ончулу на румунській частині та, відповідно, О. Поповичу на українській частині краю), які погодилися прийняти владу на засадах взаємодії та порозуміння, а «столиця» Буковини перебуватиме під спільним управлінням¹. Однак не вся владна верхівка Румунської національної ради «оплесками» вітала таке рішення, тому й посприяла військовій окупації Буковини королівською Румунією. Ситуацію намагався вирішити А. Ончул, прагнучи донести провідну ідею свого проєкту вирішення буковинського питання. Але до «зрадника нації» влада вже не прислухалася. А. Ончула засудили за його «зухвалі» дії і симпатію до українців без права повернення на Буковину².

Детальніше із хронологією подій та особливостями військової окупації Румунією території Буковини можна ознайомитись на сторінках, наприклад, наукового доробку декана факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича О. В. Добржанського, колективної монографії за загальною редакцією С. С. Трояна «Перша світова війна у фокусі «плинної

¹ Троян С. С. Перша світова війна у фокусі «плинної нестабільності»: міжнародна і внутрішня політика : колективна монографія / Наукова редакція д.і.н., проф. С. С. Трояна. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2019. С. 177.

² Юсов С. Л. Ончул Аурел фон. Енциклопедія історії України : Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка», 2010. URL : <http://www.history.org.ua/?termin=Onchul>

нестабільності»: міжнародна і внутрішня політика», наукового напрацювання доцента юридичного факультету згаданого вузу І. Ж. Торончука «Буковина у правовій системі Румунії (1918–1940 рр.)» тощо.

А. Ончул помер у Бухаресті 30 вересня 1921 р., однак заповів поховати себе в родинній гробниці у Чернівцях. Лише так «зрадник румунської нації» зміг він повернутися на Батьківщину.

Щоб відродити ім'я з небуття, в 1992 р. Чернівецька міська рада назвала вулицю, прилеглу до вулиці О. Поповича, іменем А. Ончула. Можна сміливо вважати, що такий «збіг» обставин символізує вдячність буковинців відомим політичним діячам, які разом намагалися цивілізовано захистити й зберегти місто та загалом буковинський край у складні політичні часи їхньої історії¹.

Поряд з активною політичною та громадською роботою, варта уваги сучасних істориків права й науково-дослідна діяльність А. Ончула. Він – автор багатьох статей (як наукових, так і публіцистичних), а також кількох академічних монографій. Серед них: «Коментар до страхового права при хворобах» та «Страховий договір в австрійському праві»². В останньому напрацюванні, яке побачило світ у Відні в 1896 р., доктор права провів теоретико-правове дослідження договору

¹ Інтелектуальний календар за березень 2019 року. 2019. 25 березня. URL : <http://www.dobrabiblioteka.cv.ua/ua/news?id=1083547>

² Onciul A. Der Versicherungsvertrag nach österreichischem Rechte. Wien : Manz, 1896 – X. 261 s. URL : <https://web.archive.org/web/20090923020352/http://dlib-pr.mpier.mpg.de/m/kleioc/0010/exec/books/%22179318%22>

страхування, запропонувавши власну дефініцію; визначив види договору страхування з детальною характеристикою найбільш поширених; дослідив сутність, зміст та форму договору страхування; охарактеризував сторони договору, виділив їхні права та обов'язки; звернув увагу на умови зміни та розірвання договору страхування і т. д. Зауважимо, що ґрунтовні теоретичні знання у сфері страхування дозволили А. Ончулу стати директором Буковинської філії Моравського страхового товариства перед початком його депутатської кар'єри.

Надзвичайно важливе значення для розвитку румунсько-українських відносин тогочасного буковинського краю мала, зокрема, стаття А. Ончула «Румунське питання на Буковині», вперше опублікована 1913 р. в ясьському журналі «Viața Romînească»¹. Особливу увагу автор статті приділив спірним національно-етнічним питанням на території Буковини, а також праву на самовизначення всіх меншин краю.

Загалом, ідеї А. Ончула відображали прагнення до національної самоідентифікації та захист прав і свобод різних етнічних груп, що мирно співпроживали на території буковинського краю, водночас, лінія кордону, запропонована ним разом з одностудіями, й сьогодні відображає українсько-румунський кордон на Буковині².

Усіх трьох вищезгаданих відомих особистостей

¹ Аурел Ончул. Румунське питання на Буковині. *Буковина толерантна : історичні нариси*. 2010. 29 березня. URL : <http://buktolerance.com.ua/?p=1027>

² Піцул Т. Про тих, чие ім'я носять вулиці в Чернівцях. 2023. 25 квітня. URL : <https://ichernivchanyn.com/uk/eternal-pro-tyh-chyye-imya-nosyat-vulyczi-v-chernivczyah>

буковинського краю, видатних представників тогочасної політичної еліти, окрім навчання на юридичному факультеті та здобутого фаху правника, поєднувала цікава безпрецедентна політично-значуща подія, яка могла трапитися лише на території багатонаціональної Буковини. Так, М. Василько, представляючи українців, А. Ончул – румун, Б. Штраухер – євреїв, вирішили об'єднати зусилля та працювати разом в інтересах Буковини та її населення, створивши міжнаціональну парламентську групу під назвою «Вільнодумний союз»¹.

Основне завдання такої коаліції полягало в усуненні від влади в Буковинському сеймі олігархів-землевласників та реформуванні виборчого законодавства. Щоправда, як це часто буває в політиці й сьогодні, така співпраця тривала недовго, неповних два роки (1903–1905 рр.). Однак злагоджені дії делегатів «Вільнодумного союзу» вперше в історії сприяли знищенню політичної монополії румунської аристократії в буковинському парламенті, проведенню виборчої та освітньої реформи, подоланню національних суперечок між різними етнічними групами на території Буковини.

Неможливо залишити поза увагою і постать *Василя Орелецького* – відомого й по сьогодні в наукових колах як дослідника міжнародного публічного та приватного права.

Майбутній професор народився 30 січня 1895 р. у сім'ї лужанського сільського старости (сьогодні – селище

¹ Непрості часи Миколи Василька : Муніципальна бібліотека ім. А. Добрянського. URL : <http://www.dobrabiblioteka.cv.ua/ua/news?id=990189>

Лужани Мамаївської сільської громади Чернівецького району Чернівецької області). Закінчивши місцеву шестирічну школу, був зарахований гімназистом до Чернівецького закладу освіти. Вищу освіту вирішив здобувати на юридичному факультеті Чернівецького університету. Однак доля «розпорядилася» по-своєму: розпочалася Перша світова війна, тому В. Орелецький долучився до Української Галицької Армії, брав участь у битвах за Київ¹.

Після завершення Першої світової війни, В. Орелецький мігрував до Праги (1920 р.), не забуваючи про омріяний фах правника: паралельно навчався у Карловому та Українському вільному університетах, ґрунтовно опанувавши основи права та філософії, а також суспільно-політичні науки².

В еміграції виходець з Буковини брав активну участь у студентському товариському житті. Так, професор очолював гурток буковинських студентів «Черемош», активно співпрацював зі студентською організацією «Відродження українського студентства», редагував англomовне друковане видання «D.N.U.News», керував інформаційним бюлетенем «Буковина». Впродовж 1925–1933 рр. В. Орелецький керував Центральним союзом українського студентства. Без перебільшення можна сказати, що на той час цьому

¹ Голіят Роман С. 50-ліття наукової і громадсько-політичної праці проф. Василя Орелецького. *Свобода. Український щоденник. Джерзі Ситі і Нью-Йорк*. 1971. № 23. 4 лютого. С. 3.

² Василь Орелецький (1895–1976 рр.) : Муніципальна бібліотека ім. А. Добрянського. URL : <http://www.dobrabiblioteka.cv.ua/ua/1324631228/1521125403>

об'єднанню належала провідна роль у справі представлення міжнародній спільноті українського студентства та його генетичного коду, історії, культури, звичаїв і традицій. Саме В. Орелецький, як багатолітній керівник Відділу Міжнародних Відносин і паралельно президент Центрального союзу українського студентства, найбільше доклав зусиль для міжнародного визнання усього українського: права на самовизначення, права на мову, свободу, територію і т. д.¹ Так, щорічно у міжнародних студентських журналах та окремих тематичних брошурах публікувалися матеріали англійською, французькою, німецькою мовами про Україну, українське студентство, українські освітні заклади, українські події. І це все дало свої «плоди». Про це писав В. Орелецький, наприклад, у статтях «Зносини ЦеСУСа з чужоземним студентством» та «Ми й чужинне студентство», опублікованих у «Студентському віснику» (власне видання об'єднання) в 1924 р. й 1926 р. відповідно. Зокрема, він стверджував, що в іноземній студентській пресі склалося досить чітке розуміння про українське студентство та при його ідентифікації вже не використовуються такі терміни як «русини», «малороси», «галичани» тощо². Безумовно, це була заслуга як Центрального союзу українського студентства, який поширював серед європейських країн національно-культурну «акцію» про

¹ Гуменюк О. А. Центральний союз українського студентства – провідна організація української студентської еміграції в культурно-освітній сфері. *Гілея: науковий вісник*: зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, УАН; голов. ред. В. М. Вашкевич. Київ, 2011. Вип. 45. С. 113, 114.

² Орелецький В. Зносини ЦеСУСа з чужоземним студентством. *Студентський вісник*. 1924. № 4.1. С. 44.

українців, так і вихідця з Буковини В. Орелецького.

Принагідно зазначимо, що в 1937 р. розпочалося впорядкування Архіву українського студентства при Музеї визвольної боротьби України (м. Прага). Загалом, студентські організації у своїй діяльності, як правило, не були тривалими, адже утворювалися завдяки активним лідерам та, відповідно, розпадалися після закінчення вузів останніми. Однак їхні архівні матеріали являють неабияку цінність, насамперед, для історії української вищої освіти. Найбільшу активність у процесі створення Архіву та його впорядкування виявили колишні студенти-емігранти. Серед них був і В. Орелецький¹.

В 1932 р. В. Орелецький здобув ступінь доктора права в Українському Вільному університеті, а вже з 1939 р. обійняв посаду доцента кафедри міжнародного права у цьому вузі.

З 1945 р. у В. Орелецького розпочалося еміграційне життя на території Німеччини. З приходом радянських військ до передмістя Праги, переважна більшість професорів та студентів Українського вільного університету емігрували з міста, зокрема, до Мюнхена, з чітким прагненням відновити діяльність вузу². Першим приміщенням освітнього закладу стала німецька школа. Відтоді відкрилася нова сторінка в історії Українського вільного університету в столиці Баварії. В 1962 р. вуз отримав субсидії від Федерального уряду Німеччини та Вільної держави Баварії, що створило передумови для

¹ Музей визвольної боротьби та доля його... URL : https://old.archives.gov.ua/Publicat/Mushynka_M/Part_I-II.php?page=26

² Історія УВУ. URL : <https://ufu-muenchen.de/universytet/istoriya-uvu/>

розвитку міжнародної освіти й науки, оскільки до цього університет провадив діяльність виключно як навчальна установа для емігрантів з основним фокусом на діаспори Німеччини, США та Канади.

В. Орелецький невтомно продовжував працювати у вузі, очолював кафедру міжнародного права, був деканом правничого факультету, займався науковими дослідженнями та проводив заняття зі студентами. В 1964 р. його обрали ректором Українського вільного університету, в 1966–1968 рр. – знову¹.

Цей період у житті В. Орелецького відзначився надзвичайною активністю у різних сферах суспільного життя: досліджував актуальні питання міжнародного права, займався журналістикою, працював мовником-педагогом, залучався до політичної та громадської діяльності, був учасником Світового Конгресу Вільних Українців (Нью-Йорк, США) та численних наукових і громадських-політичних акцій.

Наукова спадщина професора включає кілька високофахових досліджень і численні наукові та публіцистичні статті. Серед них варті уваги сучасних дослідників права такі: «Теорія С. Пуфендорфа з міжнародного права», «Дві міжнародні концепції в Гаазі», «Організація дипломатичної служби за гетьмана Богдана Хмельницького», «Підручник з міжнародного публічного права та міжнародних договорів України в давніх та недавно минулих часах», «Підручник з міжнародного приватного права» та інші.

За великі наукові досягнення В. Орелецький був

¹ Український вільний університет. URL : <http://sur1.li/pyernl>

удостоєний звання академіка Української академії наук у Німеччині. Помер професор у Мюнхені в 1976 р. (Німеччина)¹.

У січні 1996 р. на батьківщині славного науковця, громадсько-політичного діяча перейменовано освітній заклад на його честь – Лужанський опорний заклад загальної середньої освіти I–III ступенів імені Василя Орелецького Мамаївської сільської ради.

Загалом, життєвий шлях, професійне зростання, громадсько-політична діяльність випускників юридичного факультету Чернівецького університету в австрійський період їхнього навчання характеризувалися всебічною активністю правників у різних сферах суспільного життя як на території України, зокрема буковинського краю, так і за її межами, втіленням у своїй професійній кар'єрі науково-освітніх традицій правничої школи Буковини. Багато з них здобули державно-політичне та суспільне визнання, залишивши після себе значну наукову та публіцистичну спадщину.

¹ Мірчук А. Пам'яті проф. Василя Орелецького. *Свобода. Український щоденник. Джерзі Ситі і Нью-Йорк*. 1976. № 224. 18 листопада. С. 2.

РОЗДІЛ ІІІ

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В РУМУНСЬКИЙ ПЕРІОД ЙОГО ІСТОРІЇ (1918–1940 РР.)

3.1. Підготовка студентів: проблеми та шляхи їх вирішення

Після приєднання Буковини до Румунії у 1918 р. декретом короля Фердинанда І від 12 вересня 1919 р. Чернівецький німецькомовний університет було реорганізовано в румунський. З 1 жовтня 1919 р. усі факультети мали повністю перейти на румунську мову навчання упродовж трьох років¹.

З червня 1925 р. на територію Буковини поширив свою дію Закон Румунії про середню та вищу освіту, на основі якого у 1927 р. прийнято Регламент юридичного факультету у Чернівцях. З 9 грудня 1933 р. відповідно до новоприйнятого Закону про організацію університетського навчання, Чернівецький університет отримав автономні права в організації навчального процесу та наукових досліджень². У зв'язку з цим значних перетворень зазнав навчальний процес у ньому, змінилось і правове становище студентства.

¹ Чернівецький університет. 1875–1995: Сторінки історії. Чернівці : Рута, 1995. С. 74.

² Regulament Facultății de drept din Cernăuți / Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1925–1926. Cernăuți : Editura Universității, 1927. P. 95; Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1933/1934–1934/1935–1935/1936. Cernăuți : Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1937. P. 28.

Вступ до університету, навчально-виховний процес, право на отримання стипендій, здобуття наукового ступеня тощо почали регулюватися румунськими нормативно-правовими актами про вищу освіту. На перший план вийшли румунська мова, румунське громадянство та румунська національність, що призвело до різкого скорочення питомої ваги студентів інших національностей, зокрема українців.

У перші роки після встановлення румунської влади на Буковині юридичний факультет готував лише спеціалістів для практичної діяльності, тобто ліценціатів¹. 21 листопада 1922 р. відбулося урочисте відкриття докторату на юридичному факультеті.

За словами Максиміліана Гакмана, професора міжнародного приватного та публічного права, це була подія великого культурного значення. Костянтин Редулеску, тогочасний декан юридичного факультету, розкриваючи роль докторату, вказував на важливість поглибленого вивчення права студентами як майбутніми науковцями².

Таким чином, із 1922 р. підготовка фахівців відбувалась за двоступеневою системою. Перший етап навчання, термін якого не міг бути меншим, ніж три роки, – ліценції, та другий етап – два роки – докторату³. Загалом навчання не мало перевищувати

¹ Ліценціат – перший науковий ступінь, який присуджувався на третьому році навчання у вишій та дозволяв викладати в середньому навчальному закладі.

² Inaugurarea cursurilor de Doctorat de la Facultatea juridică. *Glasul Bucovinei*. 1922. 23 Noembrie. № 1132. P. 2.

³ Докторант – науковий ступінь, майже рівнозначний ступеневі кандидата юридичних наук.

шести років¹. Ці терміни були незмінними досить довгий час, тільки з 1933 р. термін навчання для ліценціатів збільшився на один рік, тобто до 4 років, а з 1937 р. навчання докторатів зменшилося до 1 року.

Згідно із Законом про середню та вищу освіту (ст. 58), юридичному факультетові було надане право самостійно визначати навчальні курси, спеціалізації та створювати секції на факультеті. У перші роки румунського періоду історії факультету програми навчальних курсів здебільшого запозичувалися в юридичних факультетів провідних румунських університетів (Бухарестського, Клузького, Яського). Та з професійним ростом професорсько-викладацького складу навчальні курси вдосконалювалися, перероблялися, з'являлися нові.

Навчальний рік на юридичному факультеті розпочинався 1 жовтня та закінчувався наприкінці червня². Цей термін включав і складання екзаменів.

Навчання на юридичному факультеті було платним. Платити доводилося за вступ, за відвідування занять, за складання і перескладання кожного екзамену, за користування бібліотекою тощо. Так, за відвідування лекційних та семінарських занять студенти у 1925–1926 навчальному році сплачували 50 лей рівними частками двічі кожного року – у жовтні та лютому. Плата приймалася деканом та спрямовувалась у базовий фонд факультету для талановитих

¹ Regulament Facultății de drept din Cernăuți / Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1925–1926. Cernăuți: Editura Universității, 1927. Art. 16.

² Там само. Art. 5, 6.

студентів. Фондом розпоряджалася бюджетна комісія юридичного факультету.

За складання чи перескладання кожного екзамену була встановлена плата в сумі 100 лей. 20 лей студенти юридичного факультету сплачували за користування фондами бібліотеки, причому 5 лей з цієї суми віддавали університетській бібліотеці, решту – бібліотеці факультету¹. Бібліотечну таксу² збирали в деканаті факультету упродовж жовтня. На фінансування додаткових курсів ліценціати сплачували 50 лей, а докторанти – 100. Випускник факультету, який домагався вченого ступеня, платив за керівництво і рецензування дипломної роботи (відповідно 150 і 200 лей)³. Невчасна сплата могла спричинити до виключення з університету.

Плата щорічно збільшувалася, і, як засвідчують тогочасні джерела, університетські такси були надто обтяжливими для зубожілого буковинського населення. У 1933 р. через неспроможність оплати батьками за навчання своїх дітей у Чернівецькому університеті в парламенті Румунії навіть постало питання про закриття університету на Буковині⁴.

Кожен рік навчання мав свою програму курсів. Так, для студентів першого курсу ліценції обов'язковими

¹ ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 1, спр. 45. Заяви студентів про видачу посвідчень на право отримання книг в університетській бібліотеці, 1927 р., 20 арк.

² Такса – встановлена Чернівецьким університетом обов'язкова плата (1918–1940 рр.).

³ Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1925–1926. Cernăuți : Editura Universității, 1927. P. 84.

⁴ Новинки: Університетські такси. *Голос Буковини*. 1933. № 10. С. 6.

були: енциклопедія права, римське право (загальна частина), цивільне право Румунії, конституційне право Румунії, політична та національна економіка. На другому році кандидати в ліценціати вивчали римське право (особлива частина), цивільне право Румунії, адміністративне і кримінальне право Румунії, кримінальний процес Румунії, фінанси та статистику. Програма третього року навчання включала: комерційне право Румунії, цивільний процес Румунії, публічне міжнародне право, історію румунського права, криміналістику та судову медицину¹.

З введенням чотирирічного терміну навчання в 1933 р. програма навчальних курсів для ліценціатів дещо змінилася. Зокрема, перший курс включав: вступ до приватного права, вступ до публічного права, вступ до римського права, вступ до кримінального права, загальну теорію права, юридичну психологію та юридичну соціологію². Наступні роки навчання ліценціатів дублювали програму курсів «трирічного терміну навчання».

Курси докторату розподілялися на дві секції: юридичну та політико-економічну. Студенти докторату юридичної секції на першому році навчання вивчали: порівняльне цивільне право, порівняльне конституційне право, порівняльне кримінальне право та криміна-

¹ Regulament Facultății de drept din Cernăuți / Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1925–1926. Cernăuți : Editura Universității, 1927. Art. 7.

² Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1933/1934–1934/1935–1935/1936. Cernăuți : Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1937. P. 337; Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1937–1938. Cernăuți : Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1938. P. 172–173.

лістику. Другий рік навчання містив такі курси, як міжнародне приватне право, порівняльне комерційне та морське право, порівняльне церковне право та церковну політику, соціологію та філософію права.

Для студентів докторату політико-економічної секції на першому році навчання викладалися курси з політики та засобів масової інформації, національної економіки та політики, порівняльного конституційного права; на другому році – порівняльне комерційне та морське право, міжнародне публічне право, порівняльне адміністративне право, порівняльне церковне право та церковна політика. Окрім згаданих обов'язкових курсів, зі згоди факультетської ради, обидві секції мали право розробляти спеціалізовані курси докторату з будь-яких предметів, що читалися на факультеті. Так, студентам докторату юридичної секції був запропонований спецкурс із римського права, а студентам політико-економічної секції – з фінансів і статистики.

Навчання здебільшого проводилося в лекційній формі. Однак з 1929 р. в постійну практику увійшли й семінарські заняття. Насамперед до навчальної програми студентів першого та другого курсів був уведений семінар із цивільного права Румунії; для студентів третього року навчання – з історії права Румунії¹. І тільки з 1937 р. стали проводитися семінарські заняття практично з усіх курсів, що читалися на факультеті. Семінари проводилися по 1–

¹ Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1933/1934–1934/1935–1935/1936. Cernăuți : Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1937. P. 72.

2 години на тиждень, якщо кількість студентів була меншою 30, і двічі по 1–2 години на тиждень, якщо кількість студентів перевищувала 30. Згодом почав практикуватися поділ студентів на підгрупи для проведення семінарських занять.

Проведення лекційних та семінарських занять забезпечувалося кваліфікованим викладацьким складом. До нього, відповідно до румунських нормативно-правових актів про вищу освіту та загальноуніверситетських документів, висувався ряд вимог. Так, згідно з Регламентом про призначення доцентів¹ агрегаців² та професорів університету, лише титуловані професори (завідувачі кафедр) та професори-агрегації (професори кафедр) мали право читати лекції. Їхні курси мали обов'язковий характер³. У 1923–1924 навчальному році навчальний процес на факультеті забезпечували 5 титулованих професорів, 5 професорів-агрегаців, 1 доцент та 4 конференціати⁴. У 1938–1939 рр. кількість титулованих професорів досягла 10, професорів-агрегаців – 1, конференціатів – 2, асистентів – 1. У 1933–1936 навчальних роках нараховувалася найбільша кількість титулованих професорів – 14.

Упродовж тривалого часу на юридичному факультеті професор М. Гакман читав комерційне

¹ Доцент – викладач зі ступенем доктора права, який успішно склав габалітаційний іспит.

² Професор-агрегаць – з французької термінології; професор кафедри рівня екстраординарних професорів у Німеччині.

³ Regulament pentru numirea docenților, agregatilor și profesorilor Universitari. *Monitorul Oficial*. 1899. № 246. 10 Februarie. Art. 49.

⁴ Конференціат – викладач, який проводив семінарські заняття.

право, міжнародне публічне та приватне право¹. Професор К. Редулеску викладав адміністративне право, кримінологію, порівняльне кримінальне право та юридичну психологію².

Професор Г. Дрегенеску читав цивільне та цивільне порівняльне право, вступ до приватного права³. У 1933–1935 рр. професор А. Штефенеску-Галаці вів курс «Політика і преса», а з 1937–1938 навчального року – «Вступ до соціології у правовій науці», «Енциклопедію права»⁴. Професор І. Гіцеску впродовж багатьох років читав курси: фінанси і статистика, кримінальне право, комерційне кримінальне право, кримінологія⁵. Професор І. Лунгуляк викладав римське та пандектне право⁶. Професор К. Ісopesку-Грекул читав цивільне та кримінальне право, кримінальний процес⁷. Професор Г. Алексіану – конституційне право та порівняльне конституційне право⁸.

Порівняльний аналіз навчальних програм різних років юридичного факультету румунського періоду його історії свідчить, що науково-педагогічне наванта-

¹ Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1933/1934–1934/1935–1935/1936. Cernăuți : Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1937. P. 73.

² Universitatea din Cernăuți în peridoda interbelică. Mircea Grigoroviță. Suceava : Mușatinii, 2005. P. 104–106.

³ Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1923–1924. Cernăuți : Editura Universității, 1924. P. 9.

⁴ Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1937–1938. Cernăuți : Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1938. P. 173.

⁵ Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1933/1934–1934/1935–1935/1936. Cernăuți : Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1937. P. 72.

⁶ Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1937–1938. Cernăuți : Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1938. P. 173.

⁷ Universitatea din Cernăuți în peridoda interbelică. Mircea Grigoroviță. Suceava : Mușatinii, 2005. P. 104.

⁸ Там само. P. 105.

ження титулованих професорів та професорів-агрегаців коливалося в рамках 10–15 годин на тиждень лекційних та семінарських занять¹. Окрім цього, обов'язковими були і щотижневі консультації для студентів. Багато професорів університету також читали свої лекції для буковинського населення – т. зв. «Курси популяризації». Так, у 1923–1924 навчальному році Анастасе Штефенеску-Ґалаці виступив з лекцією «Виховання і політична культура, національна проблема, факти і поради» (3 год.)². У 1924–1925 навчальному році «Курси популяризації» читали: Т. Іонашку «Політика об'єднання законодавства» (2 год), І. Ґіцеску «Засоби одужання економіки» (1 год), А. Папакостя «Традиціоналізм та політичний раціоналізм», К. Петреску-Ерчя «Законодавча влада в законодавстві різних держав» (1 год). У 1925–1926 навчальному році – Г. Дрегенеску «Соціальна функція права» (1 год), І. Ґіцеску «Фашизм з політичної, соціальної та культурної точки зору» (1 год).

Семінарські заняття проводили асистенти та т. зв. конференціати. Асистентами могли бути випускники вищих закладів, які отримали диплом доктора права та пройшли конкурсний відбір на факультеті.

Інформацію про наявність вакантних місць у Чернівецькому університеті щорічно публікували в місцевих періодичних виданнях. Так, у газеті «Glasul Bucovinei» («Голос Буковини») від 3 листопада 1922 р. зазначалося, що, на основі ст. 80 Закону про середню

¹ Anuarul Universitatii din Cernauti. Anul de studii 1938–1939. Cernauti : Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1939. P. 82–84.

² Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1923–1924. Cernăuți : Editura Universității, 1924. P. 14.

та вищу освіту, оголошено конкурсний відбір на зайняття вакантних посад на кафедрах цивільного, міжнародного, адміністративного та румунського права юридичного факультету. Упродовж наступних двох місяців охочі взяти участь у конкурсі подавали заяву, додаючи свої наукові праці та інші необхідні документи¹. Зі збільшенням «асистентського стажу» викладач міг претендувати на посаду конференціата.

Для підготовки студентів до семінарських занять професорами факультету видавалися підручники, методичні рекомендації тощо.

У 1923–1924 навчальному році адміністрація університету виділила кошти (на суму 150 000 лей) для опублікування лекцій університетських професорів². Так, К. Редулеску розробив науково-методичний двотомник «Кримінальне право і кримінологія для юридичного факультету у Чернівцях», «Курс кримінології, науки і тюремного законодавства», «Курс кримінального права і кримінальні процедури», «Курс порівняльного кримінального права», «Курс кримінального права і криміналістики»³. М. Гакман видав навчальні курси з порівняльного комерційного та міжнародного права⁴.

Г. Дрегенеску для чернівецьких студентів-юристів склав навчальну програму з курсу «Цивільне порівняль-

¹ Catedre vacante la facultatea de drept din Cernăuți. *Glasul Bucovinei*. 1922. Anul V. P. 1.

² Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1923–1924. Cernăuți : Editura Universității, 1924. P. 8.

³ Rădulescu C. Curs de drept penal și chestiunii de criminology ținut la Facultatea juridică din Cernăuți. P. 2. Cernăuți, 1922. 501 p.

⁴ Hacman M. Drept comercial comparat. Vol. 1. București, 1930. 840 p.;

Hacman M. Drept comercial comparat. Vol. 2. București, 1932. 856 p.;

Hacman M. Dreptul internațional public și privat. Cernăuți, 1924. 320 p.

не право», опублікував «Курс цивільного права» та «Енциклопедію права». Д. Гелешеску розробив курс лекцій «Цивільний процес». К. Спұлбер видав лекції з історії румунського права; К. Бераріу розробив лекційний курс «Конституційне право», а І. Лунгуляк – «Римське право»¹.

Для отримання диплома ліценціата чи доктора студенти складали державні екзамени. Згідно зі ст. 33 Регламенту факультету, диплом ліценціата надавався студентам після складання всіх екзаменів у кінці третього (згодом – четвертого) навчального року. Екзамени складалися 6–20 жовтня і 10–25 червня з кожного предмета окремо, а протоколи результатів подавалися в деканат екзаменаційною комісією за десятибальною шкалою, при цьому оцінки в 1–3 бали вважалися «незадовільними»².

Кандидат на отримання ліценції, який задовільно склав екзамени, але не був допущений до одного, у крайньому випадку, – до двох екзаменів,

¹ Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1923–1924. Cernăuți : Editura Universității, 1924. P. 9.

² ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 3, спр. 103. Протоколи про прийняття іспитів зі спеціальності у студентів юридичного факультету, 1910–1913 рр., 87 арк.; ДАЧО, ф. 216 Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 5, спр. 3. Списки та протоколи про прийняття іспитів зі спеціальності у студентів юридичного факультету, 1910–1922 рр., 76 арк.; ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 5, спр. 4. Протоколи про прийняття іспитів зі спеціальності у студентів юридичного факультету, 1913–1919 рр., 106 арк.; ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 5, спр. 5. Протоколи про прийняття іспитів зі спеціальності у студентів юридичного факультету, 1919–1923 рр., 126 арк.; ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 5, спр. 5. Протоколи про прийняття іспитів зі спеціальності у студентів юридичного факультету, 1919–1923 рр., 126 арк.

оголошувався другорічником. Перескладання нескладених предметів попередньої сесії відбувалося на наступній сесії. Кандидат у ліценціати, який успішно пересклав екзамен, мав право продовжувати навчання. Повторне нескладання екзамену тягло за собою перескладання повного курсу.

Відповідно до ст. 36 Регламенту факультету, кандидат, який не був допущений більше ніж до двох екзаменаційних предметів, вважався відрахованим. Реєстрація до екзамену ліценції відбувалася 1–5 жовтня та 1–6 червня кожного року. Для реєстрації кандидатам на отримання диплома ліценції потрібно було довести свою учать у навчальних курсах, конференціях з тем програми відповідного екзамену та сплатити відповідну суму. Для екзамену ліценціата кожна спроба вартувала 100 лей, для отримання диплома ліценції – 150. Екзамен ліценції вважався складеним, якщо «за» проголосував хоча б один член екзаменаційної комісії, а інші – утрималися.

Ступінь доктора права надавався після успішного складання трьох екзаменів. Перші два екзамени складалися з предметів, що викладалися на першому та другому році докторантури. Третій екзамен складався з проблематики докторської роботи. До докторського екзамену не допускалися другорічники. Комісії для екзаменів докторантури створювалися з викладачів, які спеціалізувалися з питань, що підлягали розглядові. Докторський екзамен складався з надрукованої роботи, тема якої обиралася кандидатом за домовленістю з професором факультету і за погодженням із

факультетською радою. Вона друкувалася у 5 копіях за місяць перед її захистом.

Навчання як ліценціатів, так і докторантів було платним. За кожен екзамен докторату доводилося платити 150 лей. Перевірка докторської роботи вартувала 200 лей. За диплом доктора пошукувачі сплачували також 200 лей. Із загальної суми зібраних коштів 5 % виділялись на потреби факультету. Решта суми пропорційно розподілялася між екзаменаторами. Тим самим екзаменатори були зацікавлені в прискіпливому ставленні до екзаменованих.

Організаційно-правові переміни, започатковані 1918 р., не могли не відобразитися на кількісних та якісних характеристиках студентства юридичного факультету. Так, навіть право вступу до університету обмежувалося рядом умов. Передовсім при реєстрації на той чи інший факультет перевага надавалася етнічним румунам, а особи іншої національності мали шанси лише за умови наявності вільних місць на факультетах¹. Така законодавча норма призвела до значного скорочення чисельності студентів-нерумунів, а кількість студентів румунського походження в університеті за 1918–1940 рр. зросла майже удвічі². Так, у 1933–1934 навчальному році, коли чисельність студентів юридичного факультету досягла найвищої межі в румунський період його

¹ Regulament de ordinea și disciplina studenților Universitari. Cluj : Institutul de arte grafice «Ardealul», 1925. Art. 1.

² ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 5, спр. 2. Списки студентів юридичного та філософського факультетів Чернівецького університету, 1906–1921 рр., 54 арк.

історії, вони складали третину студентського контингенту Чернівецького університету. Серед 1012 студентів було 487 студентів та студенток румунської національності і лише 67 (59 студентів та 8 студенток) українців (решту місць заповнили євреї та інші).

Негативним наслідком обмеження вступу на факультет абітурієнтів-нерумунів було і те, що на факультет приймали всіх охочих румунської національності – попри слабку підготовку деякого з них. Підтвердженням цього є «незадовільні» результати екзаменів 1924–1925 навчального року: зі 139 студентів першого року навчання тільки 99 (або 70 %) отримали позитивні оцінки на екзаменах¹.

Своєрідним цензом для доступу в університет, окрім національного походження, стала і середня освіта. Згідно зі ст. 63 Закону про середню та вищу освіту, лише випускники румунських ліцеїв могли стати студентами, водночас, абітурієнти, які здобули середню освіту за кордоном, мали право вступити до Чернівецького університету після отримання еквівалентності документів (ностріфікації) та складання екзаменів. Екзамен цей відбувався за програмою румунського Міністерства освіти і містив завдання з мови, історії, географії та історії Румунії, а також зі спеціальних юридичних дисциплін².

Для осіб, що досягли 17-річного віку, але не мали документів про закінчення середніх навчальних

¹ ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 5, спр. 6. Протоколи про прийняття іспитів зі спеціальності у студентів юридичного факультету, 1921–1926 рр., 156 арк.

² Regulament de ordine a şii disciplinei studenţilor Universitari. Cluj : Institutul de arte grafice «Ardealul», 1925. Art. 1.

закладів, Закон про вищу освіту закріплював норму, що надавала їм право (за згодою факультетської ради) відвідувати певні навчальні курси і брати участь у деяких семінарських заняттях¹. Це були т.зв. аудієнти², тобто вільні слухачі. Вони за своїм бажанням та з дозволу ради факультету могли бути допущені до складання екзаменів із повністю чи частково прослуханих курсів та практичних занять, які вони відвідували, з метою отримання академічних сертифікатів.

Реєстрація студентів на юридичному факультеті щороку проходила з 10 по 25 жовтня. І лише в окремих випадках цей термін міг бути продовженим до 1 грудня зі згоди декана³. Згідно зі ст. 18 Регламенту юридичного факультету, реєструвались ті абітурієнти, які, окрім атестата про середню освіту, подавали акт про народження і документ про оплату за навчання. При реєстрації студенти отримували зошит відвідувань, де підписами викладачів засвідчувалося їх відвідування занять, а секретаріатом – результати складання екзаменів⁴.

Студентам юридичного факультету видавалася студентська картка, дійсна тільки впродовж одного навчального року. Для її отримання подавалося фото розмі-

¹ Codul învățământului (primar, secundar, superior). București : Editura Librăriei Pavel Suru, 1929. Art. 64.

² Аудієнт – особа, яка не була зареєстрована як студент, але мала право вільно відвідувати лекції та практичні заняття.

³ Regulament Facultății de drept din Cernăuți / Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1925–1926. Cernăuți : Editura Universității, 1927. Art. 24.

⁴ ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 2, спр. 361. Справа по розбору прохання студента юридичного факультету Судіта Шуліма про видачу йому довідки про відвідуваність ним занять, 1926 р., 2 арк.; ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 5, спр. 9. Студентська книга відвідування занять, 1928 р., 6 арк.

ром 3×6 см і сплачувалася певна плата, встановлена ректором. Нова студентська картка видавалася лише при пред'явленні старої, що анулювалася. При виключенні з університету студентська картка поверталася в деканат. За будь-якого запиту викладача чи секретарів університету студенти зобов'язані були показувати студентську картку. У разі потреби могло бути заборонено відвідувати пари особі, яка не мала картки студента юридичного факультету. За будь-яке порушення, здійснене з використанням студентської картки, наступала відповідальність згідно зі ст. 18 Регламенту порядку та дисципліни студентів університету. Про втрату картки студенти мали повідомити деканат, після чого – опублікувати оголошення про її анулювання в Офіційному віснику Чернівецького університету. Через місяць вони отримували нові студентські картки¹. Після складання державних екзаменів студентська картка поверталася в деканат, і лише тоді видавалося посвідчення про закінчення навчання на факультеті.

На юридичному факультеті вівся реєстр, у якому були записані студенти факультету. Кожен студент мав у цьому реєстрі анкету. У цьому документі зазначалися прізвище та ім'я студента, місце і дата народження, національність, громадянство, віросповідання, рідна мова, підстави зарахування, результати екзаменів, проведених на факультеті, нагороди та покарання, а також містилися відмітки про університетську діяльність цих студентів. Разом із реєстром укладалася спеціальна

¹ Regulament de ordinea și disciplina studenților Universitari. Cluj : Institutul de arte grafice «Ardealul», 1925. Art. 11.

справа для кожного студента, в якій зберігалися необхідні при вступі документи: атестат середньої школи в оригіналі, довідка про народження тощо¹. Ці документи зберігалися до кінця навчання, переходу в інший університет чи до відрахування. Обов'язковим елементом реєстрації стало написання заяви про дотримання низки законів, правил та розпоряджень, що вводилися Чернівецьким університетом. Після реєстрації студенти могли відвідувати навчальні курси та брати участь у практичних заняттях.

Відповідно до Закону про вищу освіту (ст. 65), студенти мали регулярно відвідувати навчальні курси, конференції та практичні заняття чи секції, до яких вони входили, щоби бути допущеними до складання екзаменів. Студенти правничого факультету відвідували курси загальної медицини на медичному факультеті, канонічного права – на теологічному факультеті, та логіки – на філологічному. Окрім обов'язкових відвідувань курсів, студенти юридичного факультету мали можливість ходити на курси інших факультетів як вільні слухачі та здавати екзамени з цих предметів. Для цього вимагався дозвіл викладачів і деканів відповідних факультетів. Результати цих екзаменів також уписувалися в диплом.

Відповідно до Регламенту, студенти юридичного факультету перебували під наглядом за дисципліною,

¹ ДАЧО, ф. 216 Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 5, спр. 246 Особова справа студента юридичного факультету Грекула Євгена, 1923 р., 3 арк.; ДАЧО, ф. 216 Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 5, спр. 819 Особова справа студента юридичного факультету Струтинського Ярослава, 1929–1931 рр., 4 арк.

відвідуванням занять, участю в громадському житті.

Функцію контролю за поведінкою студентів здійснювала дисциплінарна комісія¹ факультету. Вона складалася з 3 викладачів-асесорів та 2 викладачів, які обиралися жеребкуванням на початку кожного навчального року з числа викладачів факультету. До цієї комісії в різні роки входили такі провідні румунські науковці-педагоги як Георге Алексіану, Георге Дрегенеску, Константін Ісопеску-Грекул та ін.

Згідно зі ст. 18 Регламенту порядку та дисципліни студентів університету, у разі порушення студентами вимог робочої дисципліни, ухиляння від своїх обов'язків, відсутності поваги до викладачів, до порушників застосовувалися такі дисциплінарні стягнення: а) усна догана; б) догана «з розголошенням»; в) втрата права скласти екзаменаційну сесію або дві послідовні сесії; г) виключення з університету назавжди; д) виключення з усіх університетів (країни) Румунії назавжди.

Декан факультету міг призначити покарання лише на рівні усної догани, ректор Чернівецького університету – стягнення, передбачені пунктами а) і б) Університетський сенат мав право застосовувати всі види дисциплінарних покарань.

Покарання у вигляді виключення з університету чи з усіх університетів країни назавжди накладалося університетським сенатом. Для накладення такого покарання вимагалася обов'язкова присутність не

¹ Дисциплінарна комісія університету займалася притягненням до дисциплінарної відповідальності студентів та викладачів факультетів за недотримання правил поведінки, визначених Статутом університету та Регламентами факультетів.

менше 2/3 усього складу університетського сенату. У тому разі, коли порушення вчинялися студентами поза університетом, покарання ст. 18 Регламенту порядку та дисципліни студентів університету могли застосовуватись і Міністерством освіти та релігії Румунії за згодою університетського сенату.

Відрахування з юридичного факультету могло мати місце і тоді, коли студент упродовж двох поточних років не склав успішно екзамени одного навчального року, за винятком випадків, установлених факультетською радою, яка й вирішувала порядок складання екзаменів.

Міжвоєнний період для Чернівецького університету – це період досить радикальних організаційно-правових перетворень в умовах світової економічної кризи. Тому увага до соціальних проблем студентів університету була одним із найважливіших завдань його керівництва. Тоді часто цитувався вислів короля Румунії Кароля II, що думки студентів мають бути спрямовані «на здобуття трьох елементів: знань, сили духу та здорового тіла, які роблять з кожного індивіда та достойного громадянина своєї країни»¹.

Соціальний захист студентів університету у міжвоєнний період здійснювався шляхом надання стипендій, безкоштовних місць для проживання в гуртожитках, медичної допомоги та сприяння фізичному розвитку. Згідно із Законом «Про організацію університетського навчання» від 9 грудня 1933 р., передбачалося створення

¹ Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1933/1934–1934/1935–1935/1936. Cernăuți : Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1937. P. 291.

так званого Університетського правління, яке почало функціонувати 19 лютого 1934 р. Університетське правління складалося з 4-х відділів: відділ соціальної допомоги, що займався питаннями утримання гуртожитків та їдальні; відділ медичної допомоги, який, у разі необхідності, забезпечував студентів стаціонарним лікуванням; відділ спорту, що піклувався про фізичний розвиток студентської молоді (з 1935 р. – відділ військової справи та спорту); інформаційний відділ професійної орієнтації університетської молоді, іншими словами – бюро (біржа) праці¹.

До моменту створення університетського правління за окремі напрями соціального захисту студентів відповідали університетські та факультетські комісії, наприклад, бюджетна комісія (розглядала питання надання стипендій), комісія з питань гуртожитків та їдальні, комісія з питань медичного обслуговування студентів і т.д.

Студенти юридичного факультету румунської національності, які були матеріально незабезпеченими і здавали екзамени своєчасно, мали право на отримання стипендій чи неповних стипендій (50 % стипендії). Матеріальна незабезпеченість мала бути підтверджена відповідними документами². Стипендії надавалися лише на основі конкурсу. Відповідно до університетського Регламенту про надання стипендій (ст. 112), розмір

¹ Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1933/1934–1934/1935–1935/1936. Cernăuți : Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1937. P. 30.

² ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 2, спр. 375. Свідectво про бідність студента юридичного факультету Павловського Олександра, 1932 р., 1 арк.

стипендії не міг бути меншим від 100 лей на місяць. Кількість стипендій та неповних стипендій визначалася кожного року бюджетом держави.

На юридичному факультеті рада факультету визначала кількість стипендій та неповних стипендій, які призначалися для студентів першого курсу та надавалися студентам наступних курсів тільки на один рік.

Конкурс на отримання стипендії проводився щороку з 1 по 15 жовтня і складався з усного та письмового екзаменів з румунської мови та літератури, історії та географії Румунії, а також із предметів, які кандидат вивчав на останньому році навчання в ліцеї – для першокурсників; письмового та усного екзаменів з предметів, які кандидат пройшов у попередньому році навчання на факультеті – для студентів інших курсів¹.

Міністерство освіти та релігії призначало комісію у складі університетських викладачів для розгляду заяв кандидатів на отримання стипендій. Для першокурсників комісія складалася з трьох викладачів: по одному від юридичного факультету, факультету мов та факультету природничих наук. Для студентів, які бажали отримувати стипендію у наступному році навчання, комісія складалася з трьох професорів факультету.

Студенти, які витримали випробування перед стипендіальною комісією та здобули право на отримання стипендії, мали право отримувати її і в наступні роки, якщо вони регулярно відвідували заняття, не гірше, ніж на 4 бали складали екзамени (за десятибальною

¹ Regulament pentru acordarea de burse înțară și în străinătate. *Monitorul Oficial*. 1923. № 137. 20 Septembrie. Art. 5, art. 9.

шкалою), не порушували дисципліни в університеті. У цьому випадку рада факультету пропонувала Міністерству освіти та релігії до 15 липня кожного року подальше надання стипендій цим студентам.

В 1921 р. з нагоди урочистої інавгурації король Фердинанд I пожертвував 200 000 лей Чернівецькому університету. Ці кошти університетський сенат мав розподілити між матеріально незабезпеченими студентами, формально незалежно від національності та віросповідання. Так, було створено «Фонд-Кароль-Фердинанд»¹. З коштів цього фонду передбачалися 10 стипендій по 1000 лей щорічно упродовж 4 років (серед них – 3 стипендії для студентів юридичного факультету). Для отримання такої стипендії студенти мали подати до 15 квітня 1921 р. ряд документів. Це свідоцтво про безробітність, довідки, що вони є студентами Чернівецького університету, документи про належність до румунського громадянства тощо.

У 1923–1924 навчальному році на юридичному факультеті лише 11 студентів отримували стипендії, що складало 4,64 % від загальної кількості студентів факультету (всього на факультеті того року навчалося 237 студентів). У наступному навчальному році кількість стипендіатів зменшилася до 10 (вони отримували по 600 лей на місяць), хоча чисельність студентів юридичного факультету зросла майже на третину і складала 378 студентів.

Упродовж 1938–1939 навчального року держава

¹ Відомості з усього світу: Від Чернівецького університету. *Голос Буковини*. 1921. № 9. С. 4.

надала 180 стипендій по 1500 лей для Чернівецького університету. Серед них 40 стипендій для студентів юридичного факультету. Окрім державних стипендій, студенти Каролінського (Чернівецького) університету отримали і 8 стипендій по 1500 лей від буковинського православного митрополита коштом Церковного фонду (2 з них – для студентів-юристів); 5 стипендій по 6000 лей, виданих муніципалітетом м. Чернівців (1 – для студентів юридичного факультету); 5 стипендій по 1000 лей від фонду «Кароль-Фердінанд» (1 – для студентів-юристів); 18 стипендій від університету для студентів-сиріт, які втратили батьків у Першій світовій війні. Цієї підтримки, однак, було мало. У різні роки румунського періоду історії юридичного факультету державними стипендіями забезпечувалися не більше як 10 % студентів. Так, у 1937 р., коли кількість студентів юридичного факультету досягла 936, стипендію отримували 42 студенти-юристи. За невідвідування навчальних курсів та практичних занять без поважних причин, за неуспішне складання екзаменів у встановлені терміни стипендіат втрачав стипендію¹.

Малозабезпечені студенти мали право на безплатне поселення в університетські гуртожитки, при цьому не сплачуючи ні за проживання, ні за опалення, ні за освітлення. У 1923–1924 навчальному році функціонувало три студентських гуртожитки: вул. 11 листопада (сучасна – 28 червня), вул. Ксенопола (сучасна – вул. Вавілова), вул. Г. Лазара (на сьогодні –

¹ Regulament pentru acordarea de burse înțară și în străinătate. *Monitorul Oficial*. 1923. № 137. 20 Septembrie. Art. 11

вул. Братів Руснаків¹.

Наступного 1924–1925 навчального року за клопотанням міністра освіти К. Ангелеску було виділено 2 млн. лей для побудови нового гуртожитку для студенток університету, оскільки їх чисельність щорічно зростала (з 18 у 1919–1920 рр. до 53 у 1937–1938 рр. лише на юридичному факультеті).

У Чернівецькому університеті діяла комісія з питань гуртожитків та їдальні. Комісія складалася з голови (президента) та представників від факультетів. Так, у 1923–1925 рр. цю комісію очолював ректор університету Валеріан Шесан. Представником від юридичного факультету в ній був Константін Редулеску, професор криміналістики². За поселення в гуртожитки студентів-юристів у 1938–1939 рр. відповідали Максиміліан Гакман, тогочасний декан юридичного факультету, та Крістофор Короаме, професор кафедри політичної та національної економіки.

29 липня 1921 р. під керівництвом буковинського митрополита Нектарія було відновлене медичне товариство, яке діяло ще за Австро-Угорщини, але вже з румунською назвою: «Медична допомога для студентів університету з Чернівців». Пізніше був створений комітет з питань медичного обслуговування студентів

¹ ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 1, спр. 34. Звіт про роботу студентського гуртожитку у 1919–1920 навчальному році, 1919 р., 10 арк.; Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1923–1924. Cernăuți : Editura Universității, 1924. P. 6.

² Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1924–1925. Cernăuți : Editura Universității, 1925. P. 15, p. 25.

Чернівецького університету, до якого входили представники як від професорсько-викладацького складу, так і від студентства усіх факультетів. Представниками університетського комітету з питань медичного обслуговування студентів від юридичного факультету були у 1924–1925 рр. Г. Дрегенеску та в 1937–1938 навчальному році – М. Гакман¹. У 1938–1939 рр. головою комісії медичного, санітарного і соціального захисту був професор К. Короаме.

З 1935 р. в Чернівецькому університеті відкрито довійськову підготовку студентів. Упродовж 1935–1936 навчального року довійськову підготовку пройшли 398 студентів, окрім студентів-теологів, яких було звільнено від її проходження. Та вже з наступного року довійськова підготовка виявилась обов'язковою для всіх студентів Чернівецького університету².

Загалом, перехід Чернівецького університету під владу королівської Румунії відзначився всебічним процесом румунізації, що яскраво відобразилося на його організаційно-правових основах, на змісті юридичної освіти, на привабливості юридичного факультету.

¹ Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1924–1925. Cernăuți : Editura Universității, 1925. P. 16.

² Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1933/1934–1934/1935–1935/1936. Cernăuți : Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1937. P. 302.

3.2. Розвиток юридичної науки: зміна наукових підходів

Георганізація Чернівецького німецькомовного університету в румунський негативно відобразилася на професорсько-викладацькому складі, абсолютна більшість якого була австрійцями (єдиним викладачем-румуну на той час був К. Ісопеску-Грекул)¹. За таких умов викладачі-нерумуни визнали за краще залишити викладацьку роботу. На вакантні місця були запрошені викладачі з університетів Румунії (Бухарестського та Ясського), випускники місцевого юридичного факультету та практики (судді, прокурори, адвокати зі ступенем доктора права).

Серед румунських науковців-педагогів правничого факультету у Чернівцях міжвоєнного періоду назвемо: Константіна Ісопеску-Грекула, Георге Алексіану, Максиміліана Гакмана, Константіна Редулеску, Георге Дрегенеску, Ераста Тарангула, Анастасе Штефенеску-Галаці, Іона Гіцеску, Іоана Лунгуляка та ін.

Провідним румунським конституціоналістом міжвоєнного часу був *Георге Алексіану*. Він народився у 1897 р. у місті Панчіу (Румунія, округ Вранча). У 1915 р. вступив на правничий факультет Бухарестського університету. У 1925 р. отримав наукову ступінь доктора права.

¹ ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 4, спр. 36. Копії актів, листів та інші документи розслідування випадків національної та політичної дискримінації професорів та викладачів Чернівецького університету, 1923–1936 рр., 55 арк.

З 1 жовтня 1926 р. він почав працювати на юридичному факультеті Чернівецького університету. У квітні 1927 р. обійняв посаду професора конституційного порівняльного права Чернівецького університету, а у 1930 р. отримав звання титульного (штатного) професора¹. У 1937–1938 навчальному році обирався членом дисциплінарної комісії юридичного факультету Чернівецького університету.

Основні напрямки наукових досліджень Г. Алексіану спрямовані на фундаментальне вивчення засад конституційного права, де він намагався розробити румунську концепцію конституційного права, відокремлену від французької та бельгійської. У період 1932–1936 рр. педагогічна діяльність Г. Алексіану відійшла на другий план: він проводив на тиждень лише по три години лекційних занять із конституційного права. Це було пов'язано з посиленою науковою діяльністю Г. Алексіану (за той час вийшли три томи з курсу конституційного права)².

Окрім фундаментальних праць із конституційного права, його перу належать дослідження й з адміністративного та податкового права. Зокрема, в них значну увагу Г. Алексіану приділив розробці законодавчих основ політичної відповідальності органів державної влади.

У доробку провідного конституціоналіста Румунії міжвоєнного періоду налічується близько 40

¹ Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1926/1927–1927/1928. Cernăuți : Editura Universității, 1928. P. 149.

² Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1933/1934–1934/1935–1935/1936. Cernăuți : Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1937. P. 72–74.

праць. У бібліотеці Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича збереглися деякі його роботи, серед яких: «Конституційне право» (1915 р.), «Відповідальність публічної влади» (1926 р.), «Кодекс прямих податків» (1926 р.) (у співавторстві з Ербічану Веспасіаном), «Курс конституційного права» (1932 р.), Т. 2, «Курс конституційного права» (1934 р.), Т. 3, «Вчення про публічне право» (1930 р.). Під час науково-викладацької роботи у Чернівецькому університеті та з урахуванням вимог румунського законодавства про вищу освіту Г. Алексіану здійснив поїздки до провідних правничих вузів Франції, Італії, Австрії, Угорщини та Чехословаччини з метою підвищення кваліфікації та обміну досвідом¹. Учений співпрацював із багатьма румунськими і закордонними виданнями з конституційного та адміністративного права, серед яких «Журнал пандекти Румунії» та «Журнал публічного права». Був одним із упорядників Генерального зводу кодексів Румунії та Колекції законів Румунії.

У 1927–1928 рр. завдяки зусиллям професорського складу юридичного факультету Чернівецького університету, у т. ч. й Г. Алексіану, на Буковині побачив світ один із перших місцевих юридичних журналів «Щомісячний журнал з права, соціології та кримінології» («Revistă lunară de drept, sociologie și criminologie»). У ньому друкувалися дослідження науковців та практикуючих юристів, розглядалась суддівська практика з метою підвищення рівня юри-

¹ Universitatea din Cernăuți în perioada interbelică. Mircea Grigoroviță. Suceava : Mușatinii, 2005. P. 106.

дичної освіти буковинців¹. Крім викладацької діяльності, Г. Алексіану займався і практикою: був адвокатом, консультантом у касаційному суді з питань конституційного законодавства, співпрацював із Бухарестським адміністративно-науковим інститутом. Він також опікував церковний православний румунський фонд на Буковині і був радником митрополита Буковини В. Пую з правових питань².

Педагогічна діяльність Г. Алексіану, пов'язана з юридичним факультетом Чернівецького університету, закінчилася в серпні 1938 р. із призначенням його королівським резидентом³ Буковини (13 серпня 1938 р. він урочисто прийняв службову присягу королівського резидента)⁴. Урочисте представлення Г. Алексіану як королівського резидента на Буковині відбулось 29 серпня 1938 р. в Чернівцях. Обіймаючи цю посаду, Г. Алексіану проводив активну діяльність щодо уніфікації діючого законодавства у краї та поширення на Буковину дії румунського цивільного, цивільно-процесуального та комерційного кодексів, що розпочалось 15 жовтня 1938 р. із скасуванням діючого до цього у краї австрійського законодавства.

Діяльність Г. Алексіану на Буковині завершилась 1 лютого 1939 р. у зв'язку із переведенням його на

¹ Revistă lunară de drept, sociologie și criminologie. 1927. № 3; № 5.

² Universitatea din Cernăuți în peridoda interbelică. Mircea Grigoreviță. Suceava : Mușatinii, 2005. P. 106.

³ Королівський резидент – глава області (цинуту) у Румунії у 1938–1940 рр.

⁴ Буковина 1918–1940 рр.: зовнішні впливи та внутрішній розвиток (Матеріали і документи). Упор. та ред. С. Д. Осачука; Резюме нім. та англ. мов. Чернівці : Зелена Буковина, 2005. С. 88; Ciachir N. Din istoria Bucovinei (1775–1944). București : Ed. Didactică și Pedagogică, 1993. P. 117.

посаду королівського резидента до найбільшої в Румунії області Бучеджі (Bucégi)¹. Під час Другої світової війни Г. Алексіану з 19 серпня 1941 р. по 26 січня 1944 р. був призначений губернатором Трансністрії. Тісна співпраця з генералом І. Антонеску і фашистською Німеччиною під час перебування на цій посаді стала для нього фатальною. Його звинуватили у військових злочинах проти миру та людства і разом з іншими політичними лідерами Румунії, що співпрацювали з гітлерівською Німеччиною, 1 червня 1946 р. стратили. І тільки у 2008 р., за численними апеляціями сина, Г. Алексіану було виправдано. Наукова спадщина Г. Алексіану із конституційного права нині вважається однією з найфундаментальніших у конституційному праві Румунії. Він визнаний «піонером» румунської науки конституційного права².

Знаним спеціалістом з кримінального та кримінально-процесуального права був **Константін Ісopesку-Грекул**. Народився він у Чернівцях у 1871 р. Завершивши навчання в ліцеї, став студентом юридичного факультету в Чернівцях. Після здобуття правничої освіти і проходження короткої адвокатської практики вступив до магістратури, після неї посів посаду радника крайового трибуналу. За порадами колег К. Ісopesку-Грекул

¹ Ciachir N. Din istoria Bucovinei (1775–1944). București: Ed. Didactică și Pedagogică, 1993. P. 119.

² Грекул-Ковалик Т. А., Торончук І. Ж. Георгій Алексіану – видатний правознавець і політичний діяч Буковини. *Актуальні проблеми сучасної науки: шляхи вирішення*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції з філософських, філологічних, юридичних та педагогічних наук (Горлівка, 7 травня 2010 р.). Горлівка, 2010. С. 41–44.

вирішив присвятити себе академічній кар'єрі й у 1897 р. став доктором права у Чернівцях¹. Спеціальні знання отримав у Відні, Лейпцигу, Берліні та Гейдельберзі². Повернувшись на батьківщину у 1906 р., склав професійний екзамен на приват-доцента Чернівецького університету, а через три роки отримав звання професора (1909 р.)³. К. Ісopesку-Грекул став першим румуном серед викладачів юридичного факультету Чернівецького університету.

У 1907 р. К. Ісopesку-Грекула обрано депутатом сейму Буковини, він почав відігравати провідну роль у культурно-національному русі буковинських румунів, очоливши Румунський сеймовий клуб⁴. Пізніше став президентом національного румунського консилиуму у Відні в 1916–1919 рр. Під час налагодження дипломатичних відносин з Австрією (наприкінці 1919 р.) румунський уряд іменував К. Ісopesку-Грекула королівським комісаром і призначив амбасадором у Відні⁵.

К. Ісopesку-Грекул займався проблемами уніфікації законодавства Румунії. Для цього у 1921–1922 рр. в Чернівцях був заснований спеціальний журнал. Серед тих, чий праці публікувалися на сторінках журналу,

¹ Tarnavschi A. Constantin Isopesku-Grecul. *Doctrină, Jurisprudentă si Legislatie*. 1938. Anul VI. № 10. P. 201.

² Universitatea din Cernăuți în peridoda interbelică. Mircea Grigoroviță. Suceava : Mușatinii, 2005. P. 111.

³ Віче чернівецької української академічної молоді. *Буковина (Чернівці)*. 1909. № 256. С. 3.

⁴ Tarnavschi A. Constantin Isopesku-Grecul. *Doctrină, Jurisprudentă si Legislatie*. 1938. Anul VI. № 10. P. 202.

⁵ Відомості з усього світу: К. Ісopesку-Грекул – королівський комісар. *Голос Буковини*. 1919. № 45. С. 4.

були Г. Дрегенеску, А. Штефанеску-Галаці, І. Цуркану та, зрозуміло, К. Ісopesку-Грекул¹. У бібліотеці м. Сучави збереглися кілька праць та одна стаття з віденського часопису К. Ісopesку-Грекула². У бібліотеці Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича можна відшукати лише дві його праці: «Цивілізована держава й національне право» (Чернівці, 1923 р.)³, в основу якої ліг матеріал однойменного навчального курсу, прочитаного студентам юридичного факультету в 1922 р., та «Паневропа та уніфікація законодавства» (Крайова, 1930 р.)⁴.

Окрім науково-педагогічної, займався і літературною діяльністю. Як поет, творив під псевдонімом Константін Верді.

У 1924 р. К. Ісopesку-Грекул знову повернувся на Буковину і продовжив займатися академічною діяльністю в Чернівецькому університеті. У 1923–1924 навчальному році входив до складу університетської комісії з питань дисципліни студентів⁵. У 1937–1938 рр. обіймав посаду заступника голови дисциплінарної комісії⁶. У 1928 р. був обраний депутатом Чернівецької міської ради. Обрання К. Ісopesку-Грекула в 1930 р. ректором Чернівецького університету терміном на три

¹ Universitatea din Cernăuți în peridoda interbelică. Mircea Grigoroviță. Suceava : Mușatinii, 2005. P. 123.

² Там само. P. 111.

³ Isopescu-Grecul K. Statul civilizat și dreptul național. Cernăuți : Ed. «Glasul Bucovinei», 1923. 15 p.

⁴ Isopescu-Grecul K. Panevropa și unificarea dreptului. Craiova : Scrisul Românesc, 1930. 10 p.

⁵ Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1923–1924. Cernăuți : Editura Universității, 1924. P. 24.

⁶ Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1937–1938. Cernăuți : Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1938. P. 172.

роки дало йому можливість отримати у 1933 р. звання «*doctor honoris causa*» за значні заслуги та вагомий внесок у науку, навчальну та політичну діяльність. У 1932–1933 рр. отримав сенаторський мандат.

До кінця свого життя К. Ісopesку-Грекул займався викладацькою, політичною та громадсько-просвітницькою роботою. За заслуги був нагороджений орденами «Фердинанда», «Румунської Корони», «Орла Румунії» та великим хрестом «Румунської Корони»¹.

Науковець був шанованою у краї людиною. Друзі, колеги, рідні та знайомі називали його «дядьком Тацією». Помер К. Ісopesку-Грекул 29 березня 1938 р. в Чернівцях. Згодом про цю смерть прокурор Верховного Касаційного суду та юстиції Румунії Аурел Тарнавський написав так: «Швидка смерть цього гордого сина Буковини, оплакана колегами і друзями, викликала співчуття в усіх прошарках буковинського населення. І я дійсно не вірю, що, окрім співчутливого і щирого митрополита Володимира, хтось інший у цьому куточку країни, можливо, був би приємнішим, улюбленішим і тим, хто користувався б такою довірою кожного, як Тація»².

Спеціалістом із кримінально-правових наук був **Константін Редулеску**. К. Редулеску народився 2 січня 1872 р. в Бухаресті. Отримавши ступінь доктора права у Брюсселі (Бельгія), був заступником прокурора, згодом – суддею, а з 1894 р. – адвокатом. Академічну кар'єру розпочав на правничому факультеті Бухарестського університету на кафедрі криміналістики, криміналь-

¹ Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1937–1938. Cernăuți : Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1938. P. 166.

² Tarnavski A. Constantin Isopesku-Grecul. *Doctrină, Jurisprudență si Legislatie*. 1938. Anul VI. № 10. P. 199.

ного права та процесу. З 1 жовтня 1920 р. К. Редулеску став штатним професором криміналістики у Чернівцях. Він обирався деканом факультету чотири рази поспіль (з 1921 р. по 1925 р.)¹.

К. Редулеску входив до складу різних університетських комісій. У 1923–1925 рр. був заступником голови дисциплінарної комісії на правничому факультеті та членом комісії з питань вступних випробувань, відповідальним за поселення студентів у гуртожитки і забезпечення їдалень². 23 червня 1926 р. обраний членом університетського сенату³. У 1936–1937 н.р. професор К. Редулеску отримав запрошення читати лекційні курси на юридичному факультеті Яського університету (міжуніверситетський обмін викладачами на той час відповідав вимогам румунського законодавства про вищу освіту).

До кінця життя професор К. Редулеску займався науково-педагогічною діяльністю. Видав курси лекцій з криміналістики, кримінального права та кримінального процесу, кримінального порівняльного права⁴.

У фондах бібліотеки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича зберігається науково-методичний двотомник К. Редулеску «Кримінальне право і кримінологія для юридичного факуль-

¹ Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1923–1924. Cernăuți : Editura Universității, 1924. P. 14; Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1924–1925. Cernăuți : Editura Universității, 1925. P. 43.

² Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1923–1924. Cernăuți : Editura Universității, 1924. P. 16, p. 25, p. 26; Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1924–1925. Cernăuți : Editura Universității, 1925. P. 15, p. 25.

³ Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1926/1927–1927/1928. Cernăuți : Editura Universității, 1928. P. 15.

⁴ Universitatea din Cernăuți în peridoda interbelică. Mircea Grigoroviță. Suceava : Mușatinii, 2005. P. 113.

тету у Чернівцях» (1922 р.), «Курс порівняльного кримінального права» (1925 р.), а також декілька праць з кримінально-порівняльного права¹.

За час його керівництва на факультеті відкрилися нові кафедри, і на кінець 1923 р. їх кількість досягла семи. З його ініціативи організовувалися зустрічі з провідними зарубіжними вченими задля підвищення фахової майстерності викладачів факультету. К. Редулеску дбав про підготовку й удосконалення лекційних курсів та про зміцнення матеріальної бази факультету. Помер К. Редулеску 3 липня 1938 р.

Відомим у міжвоєнній Румунії цивілістом був *Георге Дрегенеску*. Народився він у 1884 р. в м. Галаці. Здобувши ступінь доктора права у 1913 р. в Берліні, почав займатися адвокатською діяльністю. Згодом був прокурором та радником із правових питань асоціації захисту роботодавців Міністерства праці Румунії, членом сільськогосподарського комітету в Бухаресті, головою сільськогосподарського комітету в Чернівцях, членом комісії з уніфікації права Румунії².

Із 1920 р. Г. Дрегенеску було призначено штатним професором публічного права на юридичному факультеті Чернівецького університету. Одразу ж він зарекомендував себе не тільки яскравим науковцем, але й активним університетським діячем. Так, у 1925–1927 рр. його обрали деканом факультету, а у 1923–1924 та 1937–1939 навчальних роках – членом

¹ Rădulescu C. Curs de drept penal și chestiunii de criminology ținut la Facultatea juridică din Cernăuți. P. 2. Cernăuți, 1922. 501 p.

² Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1925–1926. Cernăuți : Editura Universității, 1927. P. 112; Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1926/1927–1927/1928. Cernăuți : Editura Universității, 1928. P. 148.

університетського сенату¹. У 1924–1925 навчальному році Г. Дрегенеску входив до складу університетського сенату з питань медичного обслуговування студентів, а з 22 жовтня 1937 р. – до складу дисциплінарної комісії факультету і до комісії фізичного виховання². Деякий час (із 26 червня 1926 р.) він виконував обов'язки ректора-джерента³.

З метою підвищення науково-педагогічної кваліфікації Г. Дрегенеску неодноразово стажувався у закордонних університетах. Так, у 1937 р. і 1939 р. стажувався на кафедрах Берлінського, Паризького, Брюссельського, Празького, Віденського та Мюнхенського університетів.

Г. Дрегенеску довгий час був редактором «Журналу права і політики», заснованого у 1919 р. в Бухаресті. На сторінках видання мали змогу друкуватись і викладачі Чернівецького університету. Зокрема, у першому номері (липень–вересень 1919 р.) професор надрукував власні дослідження з цивільно-правової проблематики, у другому (жовтень 1919 р. – березень 1920 р.) – статтю «Значення правової енциклопедії і філософії права». Велика роль Г. Дрегенеску у заснуванні періодичного видання «Архів IV», який

¹ Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1923–1924. Cernăuți : Editura Universității, 1924. P. 15; Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1937–1938. Cernăuți : Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1938. P. 10; Anuarul Universitatii din Cernauti. Anul de studii 1938–1939. Cernauti : Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1939. P. 10.

² Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1924–1925. Cernăuți : Editura Universității, 1925. P. 17; Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1937–1938. Cernăuți : Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1938. P. 172.

³ Ректор-джерент (rector-gerent) – виконуючий обов'язки ректора на період до затвердження нового ректора

спочатку виходив у Бухаресті, а згодом і в Чернівцях¹.

До наукової спадщини Г. Дрегенеску належать декілька досліджень із цивільного та цивільно-порівняльного права. Він розробив навчальну програму з курсу «Цивільне порівняльне право» для юридичного факультету Чернівецького університету, пропозиції щодо реформування вищої юридичної освіти тощо². У брошурі «Пропозиції щодо реорганізації вищої юридичної, політичної та економічної освіти», опублікованій 1930 р. в Чернівцях, Г. Дрегенеску передовсім виступав за автономію університету. Він стверджував, що університет має бути відокремленим від політичної діяльності та «політичного впливу, який знищує наукову діяльність, замість того, щоб дати їй можливість розвиватися»³.

Для того, щоб юридичний факультет був справді «корисним» як для розвитку культури, так і для інших життєвих потреб, він має готувати, поряд із досвідченими суддями та адвокатами, й інших фахівців для решти сфер суспільного життя, що тісно пов'язані з правом (економічної, соціально-культурної тощо), – зазначав автор.

Для вирішення цього завдання Г. Дрегенеску вважав за необхідне поділити весь період навчання ліценціатів і докторатів (окрім першого року навчання) на три секції: юридичну, політико-адміністративну й економіко-фінансову. Такий підхід призвів би до

¹ Universitatea din Cernăuți în peridoda interbelică. Mircea Grigoroviță. Suceava : Mușatinii, 2005. P. 123.

² Drăgănescu G. Propuneri pentru Reorganizarea învățământului superior Juridic, Politic și Economic. Cernăuți : Wiegler, 1930. 14 p.

³ Там само. P. 3.

поглиблення знань з обраного напрямку навчання та спростив їх застосування у практичному житті. На першому ж році навчання Г. Дрегенеску планував викладання загальнотеоретичних дисциплін для того, щоб студент мав «можливість отримати генеральні (необхідні) знання, аби зрозуміти і впевнитись, якої галузі він є гідним...». До таких він відносив навчальні курси в галузях права, політики, економіки з урахуванням основоположних принципів кожної з них¹. Поряд із загальнообов'язковими курсами, автор брошури пропонував проведення практичних завдань із письмовими роботами та семінарів, де поряд із дискусіями будуть надаватися рекомендації для написання наукових робіт.

Г. Дрегенеску вважав за потрібне ускладнення процедури отримання диплому ліценції. Це передбачало поетапну процедуру здобуття ступеня ліценціата. Так, фаховий екзамен повинен був включати: 1) письмові роботи: письмова робота, виконана вдома; колоквіум щодо цієї роботи; три аудиторні письмові роботи (перша – загальна, дві інші – з найважливіших предметів обраної секції); 2) один усний екзамен з обов'язкової навчальної дисципліни відповідної секції. Лише після успішного проходження цієї процедури студента можна було іменувати ліценціатом.

Дещо із запланованого Г. Дрегенеску згодом утілилося в життя. Так, 9 грудня 1933 р., відповідно до новоприйнятого Закону про організацію університетського навчання, Чернівецький університет отри-

¹ Drăgănescu G. Propuneri pentru Reorganizarea învățământului superior Juridic, Politic și Economic. Cernăuți : Wiegler, 1930. P. 4.

мав автономні права в організації навчального процесу та наукових досліджень. З введенням чотирирічного терміну навчання у 1933 р. програма першого курсу для ліценціатів включала ряд загальнотеоретичних дисциплін: вступ до приватного права, вступ до публічного права, вступ до римського права, вступ до кримінального права, загальну теорію права, юридичну психологію та юридичну соціологію. А з 1937 р. на факультеті почали проводитися семінарські заняття майже з усіх курсів, які читалися на факультеті.

Загалом під час викладання Г. Дрегенеску зарекомендував себе обізнаним педагогом та науковцем, а в період свого деканства відзначився покращенням соціального забезпечення студентства юридичного факультету. Він дбав про відкриття нових гуртожитків, піклувався про належне медичне обслуговування професійними лікарями. Це сприяло збільшенню чисельності студентів юридичного факультету. За заслуги перед румунським королівством Г. Дрегенеску був нагороджений орденом «Зірка Румунії» в ранзі офіцера.

Спеціалістом із міжнародного публічного і приватного права був *Максиміліан Гакман*. Народився він у 1877 р. у с. Опришени Радівецького повіту Буковини у сім'ї священика. Правову освіту здобув у Лейпцигу та Берліні. Був кандидатом у адвокати, секретарем національного румунського консилиуму на Буковині у 1918 р.

Штатним професором на юридичному факультеті Чернівецького університету М. Гакман став з 1919 р. Цього ж року і по 1921 р. його обирали деканом юридичного

факультету Чернівецького університету¹; а у 1938–1939 навчальному році він був останнім його керівником². 15 жовтня 1919 р. терміном на три роки М. Гакман був призначений головою екзаменаційної комісії для проведення правничо-історичного державного екзамену в Чернівецькому університеті³. У 1921–1922 рр. обраний ректором Чернівецького університету. Двічі обирався до університетського сенату: вперше – 17 березня 1926 р., у 1938–1939 навчальному році – знову⁴. М. Гакман обіймав і виборні адміністративні посади. Так, 24 червня 1923 р. він був обраний сенатором від університету до румунського парламенту⁵.

У різні роки входив до складу цілого ряду університетських комісій: у 1924–1925 рр. був членом бюджетної комісії юридичного факультету, а у 1937–1938 навчальному році його обрали до складу комісії з питань медичного обслуговування студентів⁶. Окрім науково-педагогічної діяльності на юридичному факультеті Чернівецького університету, професор М. Гакман виявився активним і в міжнародному науковому житті: зокрема, у вересні 1935 р. брав участь у Міжнародному конгресі

¹ Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1924–1925. Cernăuți : Editura Universității, 1925. P. 43.

² Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1938–1939. Cernăuți : Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1939. P. 10.

³ Відомості з усього світу: 3 університету. Іспитова комісія правничо-історичного державного іспиту Чернівецького національного університету. *Голос Буковини*. 1919. № 45. С. 4.

⁴ Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1925–1926. Cernăuți : Editura Universității, 1927. P. 5; Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1938–1939. Cernăuți : Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1939. P. 10.

⁵ Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1924–1925. Cernăuți : Editura Universității, 1925. P. 16, p. 43.

⁶ Там само. P. 16; Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1937–1938. Cernăuți : Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1938. P. 172.

права в Мюнхені, в 1936 р. – в роботі третього Конгресу Академії права в Берліні¹. Учений займався культурно-просвітницькою роботою з чернівецькою молоддю: проводив наукові конференції із студентською спільною «Junimea» («Молодь»), у березні 1944 р. обраний президентом Товариства румунської культури та літератури на Буковині, яке проіснувало щоправда, недовго.

М. Гакман друкувався в різних виданнях Буковини, зокрема в журналі «Candela» («Свіча»), що був заснований румунськими викладачами теологічного факультету ще за австро-угорських часів на Буковині (в 1882 р.) під керівництвом митрополита Сільвестра Мораріу². Це видання подавало матеріали різного плану: наукові повідомлення, рецензії, біографії.

М. Гакман співпрацював із багатьма румунськими виданнями, серед яких «Часопис публічного права», «Румунські пандекти», «Журнал комерційного права» тощо.

Перу М. Гакмана належить чимало наукових і науково-методичних праць. Основні напрямки його наукової діяльності – це дослідження міжнародного публічного та приватного, комерційного і вексельного права. На початку 1930-х рр. М. Гакман видав двотомник «Порівняльне торговельне право» (1930 р., 1932 р.), «Міжнародне публічне та приватне право» (1924 р.) та монографію «Німецька дипломатія у до-

¹ Георгіца А. З., Никифорак М. В. З історії юридичного факультету у 1918–1940 рр. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. праць. Чернівці : Рута, 2006. Вип. 333 : Правознавство. С. 5.

² Universitatea din Cernăuți în peridoda interbelică. Mircea Grigoroviță. Suceava : Mușatinii, 2005. P. 123.

воєнний період» (1933 р.)¹. У румунській академічній бібліотеці знаходяться 17 його праць². Бібліотека Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича зберігає кілька історико-політичних нарисів, теоретико-правових досліджень і два трактати з міжнародного приватного та публічного права й вексельного права авторства М. Гакмана.

За час деканства М. Гакмана помітно активізувалась наукова діяльність факультету, розширилися його міжнародні зв'язки. Важливим кроком науковця став поділ факультету за зразком румунських університетів (Бухарестського, Ясського, Клужського) у 1921 р. на два відділення: юридичне й політико-економічне. За заслуги перед румунським королівством нагороджений орденом «Корона Румунії». Помер професор М. Гакман у 1961 р. у м. Турда (Румунія).

Активну участь у житті факультету й університету загалом брали *Анастасе Штефенеску-Галаці, Іон Гіцеску* та *Іоан Лунгуляк*, але їх наукові здобутки були відносно скромними. Так, університетська кар'єра А. Штефенеску-Галаці розпочалася в Чернівцях як професора-заступника у 1922 р., а з 1 січня 1924 р. він – штатний професор на кафедрі політології й засобів масової інформації³. З 1927–1928 навчального

¹ Hacman M. Diplomația germană antebelică. București, 1933. 60 p.; Hacman M. Drept comercial comparat. Vol. 1. București, 1930. 840 p.; Hacman M. Drept comercial comparat. Vol. 2. București, 1932. 856 p.

² Universitatea din Cernăuți în peridoda interbelică. Mircea Grigoriș. Suceava : Mușatinii, 2005. P. 111.

³ Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1924–1925. Cernăuți : Editura Universității, 1925. P. 45.

року і до 1931 р. його обирали деканом факультету¹. Основні напрямки його наукової роботи стосувалися соціології та політики.

І. Гіцеску найдовше перебував на посаді декана юридичного факультету Чернівецького університету – шість років (1931–1937 рр.)². Свою університетську кар'єру в Чернівцях розпочав із 1 листопада 1919 р., а штатним професором став із 1 січня 1924 р. Юридичній науці відомі дві праці І. Гіцеску: «Набуття права давності у римському та румунському праві» (дисертація на здобуття наукового ступеня ліценціата) та «Аграрні питання і кооперативи в Румунії» (дисертація на здобуття наукового ступеня доктора права)³. За заслуги перед королівством нагороджений орденом «Зірка Румунії» у ранзі командора.

Доктор права І. Лунгуляк розпочав університетську кар'єру як професор-заступник на юридичному факультеті в Чернівцях, а з 1926 р. став штатним професором з римського права. Наукову спадщину І. Лунгуляка складає ряд маловідомих праць, серед яких: «Перешкоди для вищого посвячення у грецькій та уніатській церкві», «Знецінення добра як проблема права», «Витоки іпотеки в римському праві». Остання була габілітаційною роботою (abilitare) для отримання звання доцента. Також І. Лунгуляк видав курс лекцій із римського права⁴.

¹ Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1926/1927–1927/1928. Cernăuți : Editura Universității, 1928. P. 16.

² Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1933/1934–1934/1935–1935/1936. Cernăuți : Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1937. P. 195.

³ Universitatea din Cernăuți în peridoda interbelică. Mircea Grigoriu. Suceava : Mușatinii, 2005. P. 110.

⁴ Там само. P. 112.

Для збагачення наукового світогляду майже щороку на юридичний факультет запрошувалися визнані науковці з інших країн.

Зокрема, 14 березня 1925 р. з лекцією «Ідея держави в працях Руссо, Канта і Гегеля» на факультеті виступив видатний представник французької науки, декан юридичного факультету університету м. Бордо Леон Дюгі; у 1934 р. Чернівецький університет відвідав професор юридичного факультету з Парижа Местре, який виступив із лекцією «Юридичний та адміністративний контроль»; у 1932 р. в університеті відбулася конференція, присвячена 300-річчю з дня народження Д. Локка та Б. Спінози; 20 травня 1937 р. з лекцією виступив професор міжнародного права Паризького університету Л. Лефюр¹.

Отже, румунський період творення юридичної науки примітний іменами відносно маловідомих для світової юриспруденції румунських науковців, однак деякі з них визнані справжніми «піонерами» в розвитку правничої науки міжвоєнної Румунії. Загалом 1918–1940 рр. стали періодом як кількісного зростання факультету, так і занепадом деяких культурно-наукових здобутків попередньої історичної епохи.

¹ Георгіца А. З., Никифорак М. В. З історії юридичного факультету у 1918–1940 рр. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. праць. Чернівці : Рута, 2006. Вип. 333 : Правознавство. С. 6–7.

3.3. Професійне становлення випускників факультету

За румунський період історії Чернівецького університету юридичний факультет значно розширився за своїми кількісними характеристиками. Висока вага юристів у складі студентства (більше третини) була характерною тенденцією для вишів міжвоєнної Румунії. Вкажемо, що батьки цінували факт навчання своїх дітей на юридичному факультеті Чернівецького університету і навіть у скрутні часи економічної кризи (1929–1934 рр.) не відмовлялись від витрат на їх навчання. Загалом, з 1918 р. по 1940 р. факультет випустив більше 2000 фахівців, із них приблизно 1500 ліценціатів, решту – докторантів.

Серед відомих у майбутньому випускників-юристів назвемо: Івана Новосівського, Миколу Суховерського, Дениса Квітковського, Ореста Зибачинського, Леона Вовка, Васіле Негру.

Відомим випускником юридичного факультету румунського періоду його історії був *Іван Новосівський*. Народився майбутній суддя, науковець-правознавець, громадський та політичний діяч 28 серпня 1902 р. в селі Іспас (Вижницька міська громада Вижницького району Чернівецької області). Заснована М. Васильком українська гімназія у Вижниці надала можливість І. Новосівському стати гімназистом у 1908 р. й отримувати ґрунтовні знання, але після її закриття румунською владою (1922 р.) навчання продовжилося в Чернівецькій гімназії.

Відтак І. Новосівський успішно вступив на юридичний факультет Чернівецького університету, де в 1925 р. здобув ліценціата права¹, а в наступному навчальному році став докторантом².

Після завершення навчання в університеті, король Румунії Фердинанд І, за поданням міністра юстиції, у жовтні 1926 р. призначив І. Новосівського помічником судді в Бельцях (Бессарабія, північна частина Республіки Молдова). Вже у 1929 р. у Верховному Суді Румунії він отримав повну кваліфікацію судді. Суддівська діяльність І. Новосівського проходила у Чернівцях та інших містах Буковини й Бессарабії до 1940 р. – моменту приходу на територію краю радянського режиму. У зв'язку з цим, науковець разом із сім'єю емігрував із рідної землі: спочатку до Польщі, далі була Австрія, Німеччина, США.

Традиційно склалося так, що через встановлення у міжвоєнні роки румунської влади, а пізніше «радянщини» на території Буковини, більшість науковців та громадсько-політичних діячів краю продовжували навчатися або працювати в Українському вільному університеті, діяльність якого «мігрувала» з Відня до Праги, а після закінчення Другої світової війни та по сьогодні університет функціонує в Мюнхені. І. Новосівський – один із них. Так, 30 липня 1949 р. на

¹ Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1924–1925. Cernăuți : Editura Universității, 1925. P. 65.

² Андрусак Т. Неможливо збудувати національну державу використовуючи все, антинаціональне за своєю суттю, радянське законодавство. 2018. 29 листопада. URL : <https://uainfo.org/blognews/1543478241-nemozhlivo-zbuduvati-natsionalnu-derzhavu-vikoristovuyuchi.html>

факультеті права та суспільних наук цього вузу вчений успішно захистив науково-дослідну роботу «Розмисел і необережність у модерному карному праві», здобувши ступінь доктора права, під науковим керівництвом професора Ю. Старосольського¹. Відтоді працював дорадником для переміщених осіб із правом захисту їхніх прав, свобод та законних інтересів в американських судах і державних органах.

Найдовшою була міграційна «осілість» І. Новосівського у США (з 1951 р. і до кінця життя). З 1960 р. та до моменту виходу на пенсію (1970 р.) він працював бухгалтером-урядником міської управи Нью-Йорка², паралельно не полишав і науково-дослідну та громадську діяльність, що значно активізувалися після 1970 р. Зокрема, з 1978 р. І. Новосівський плідно трудився в Українській вільній академії наук, був одним із засновників і почесним головою Центрального об'єднання буковинців-українців у Нью-Йорку, активним діячем Товариства українських правників у Нью-Йорку, а також дійсним членом історично-філософської секції Наукового товариства імені Т. Шевченка та багаторічним куратором фонду імені Володимира Залозецького (меценат, буковинський політик, громадський діяч). До

¹ Факультет Права та Суспільних Наук. Факультет Права та Суспільно-Економічних Наук. Факультет Державних та Економічних Наук (1921–2011). URL : <https://ufu-muenchen.de/wp-content/uploads/2024/03/absolventenpravo.pdf>

² Андрусак Т. Неможливо збудувати національну державу використовуючи все, антинаціональне за своєю суттю, радянське законодавство. 2018. 29 листопада. URL : <https://uainfo.org/blognews/1543478241-nemozhlivo-zbuduvati-natsionalnu-derzhavu-vikoristovuyuchi.html>

слова, й сам І. Новосівський часто займався благодійністю. Так, у періодичному виданні «Наше життя. Our life» за 1988 р. містяться дані про пожертвування І. Новосівським (незадовго до смерті) на будівельний фонд українського музею у розмірі 1000 доларів¹. Беззаперечно активною була й проукраїнська позиція І. Новосівського до останніх днів його життя. Він часто виступав як організатором, так і учасником українського громадського руху в США.

Помер виходець з Буковини 12 лютого 1988 р. в Нью-Йорку. Чин поховання відбувся у Бавнд Бруці (штат Нью-Джерсі, США).

Науково-публіцистична спадщина І. Новосівського досить обширна та різнопланова, усі праці написані українською, румунською або англійською мовами. Науковець з'ясовував і поглиблено аналізував актуальні питання, нерішучість дій і непорозуміння між місцевими політичними силами під час встановлення української державної влади на Буковині в 1918 р., доводив право буковинських українців на самовизначення, наводив при цьому детальні статистичні дані з різних місцевостей буковинського краю², розглядав передумови та хід української національної революції³, досліджував українські проблеми в світлі

¹ Пожертви на будівельний фонд українського музею. *Наше життя. Our life*. 1988. Травень. С. 33. URL : <https://unwla.org/wp-content/uploads/1988-05-may-magazine-Our-Life.pdf>

² Новосівський І. М. Українська державна влада на Буковині в 1918 р. Нью-Йорк, 1964. 56 с.

³ Новосівський І. М. Українська національна революція самовизначення і президент Вільсон. Нью-Йорк : Правничий Вісник, 1971. 48 с.

молдавської хроніки Йона Некульчі тощо¹. Деякі його праці присвячені визначним українським особистостям того часу². І. Новосівський також автор історико-правового дослідження «Нарис історії права Буковини і Басарабії», опублікованого в Нью-Йорку (1986 р.) та присвяченого його дружині Анні³.

Як стверджував свого часу український учений-правознавець і громадський діяч, виходець з Тернопільщини та вимушений мігрант Ярослав Падох у своїй передмові до вказаної праці І. Новосівського, названа наукова розвідка без перебільшення була визнана витребуваною часом, оскільки на той момент не було комплексного дослідження давнього права на всій території України, зокрема й на Буковині та Бессарабії. Автор здійснив огляд історико-правового минулого буковинського та бессарабського країв, дослідивши також, добу Київської Русі та Галицько-Волинської держави з урахуванням численних окупаційних періодів їхніх територій: монгольського, молдавського, турецького, австрійсько-угорського, російсько-царського, румунського та радянського.

Розглядаючи політичну історію Буковини та Бессарабії, науковець паралельно проаналізував їхні

¹ Новосівський І. Деякі українські проблеми в світлі молдавської хроніки Йона Некульчі. *Збірник на пошану професора О. Оглоблина*. Нью-Йорк, 1977. С. 348.

² Новосівський І. Степан Смаль-Стоцький – український громадський діяч на Буковині. *Збірник філологічної секції Наукового товариства імені Шевченка: На пошану сторіччя народин Степана Смаль-Стоцького*. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1960. Т. 28. С. 81–82.

³ Новосівський І. М. Нарис історії права Буковини і Басарабії. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1986. 180 с.

системи права. Найбільшу свою увагу зосередив на характеристиці державного, цивільного, кримінального й адміністративного права, а також джерел права, судоустрою тощо.

Право, на думку І. Новосівського, являє собою сукупність правил, що внаормовують взаємини між людьми в організованій спільноті, тобто взаємини людей між собою та їхнє ставлення до державної влади. Цікавими видаються міркування науковця щодо розуміння позитивного права, яке він вважав не лише творінням законодавця та вказував, що його виникнення можливе навіть проти волі державної влади. Автор стверджував, що «право, взагалі, випливає із загального погляду, переконання більшості тієї суспільної групи, в межах якої воно виникає». Отже, І. Новосівський пов'язував виникнення позитивного права з нормами звичаєвого права, оскільки останні своїм підґрунтям мають «глибоку народню рацію, апробацію народу. Вони не змінюються без підставових змін. Тому й законодавець, державна влада, не відважується скасувати звичаєве право народу, щоб не захитувати «суспільного миру», громадської гармонії».

На розвиток права Буковини та Бессарабії загалом, його джерел і форм, правових відносин, термінології тощо великий вплив, безумовно, мали «часті зміни суверена цих земель», що прямо відбилося на зміні тогочасних чинних норм права, правових понять і форм права. Причому, стверджував автор, зміни відбувалися поступово, з урахування

потреб та інтересів держави. Насамперед оновлювалися конституційні, адміністративні та податкові норми права, відтак зміни вносилися до кримінальних і наостанок до цивільно-правових норм і норм, що регулювали інші сфери суспільного життя. У зв'язку з цим, на території обох країв одночасно джерелом права був як правовий звичай, так і законодавство держав, під владою яких у різні історичні періоди перебували Буковина та Бессарабія.

Загалом, праця І. Новосівського – «це коротка правнича енциклопедія цих окраїнних земель», – констатував у передмові активний громадський діяч української діаспори у США, доктор права Я. Падох.

Названу наукову розвідку ухвалено до друку принаймні з кількох причин. Насамперед, це – безумовна актуальність тематики дослідження через відсутність подібних наукових напрацювань того часу. По-друге, цим виданням правнича комісія історично-філософської секції Наукового товариства імені Т. Шевченка сподівалася активізувати свою наукову й видавничу діяльність, що призупинилася ще в 1939 р. І, по-третє, у зв'язку з послабленням діяльності Товариства українських правників і припинення ним підготовки та друку періодичного видання «Правничий вісник», у якому публікувалися праці визначних у ті роки правників-істориків, зокрема, Андрія Яковліва, Лева Окіншевича, Миколи Чубатого та ін.

Микола (Целестин) Суховерський – знаний український політичний і громадсько-культурний діяч-мігрант, бібліографіст.

Народився майбутній адвокат 8 травня 1913 р. у селі Великий Кучурів (Великокучурівська сільська територіальна громада Чернівецького району Чернівецької області) у родині буковинських громадсько-культурних активістів. Зі шкільних років М. Суховерський уже бачив та критично аналізував всі проблеми окупаційного режиму на території краю, що пришвидшило формування його громадської позиції та суспільної активності. Під час навчання в Чернівецькій гімназії він доєднався до учнівської таємної організації «Пороги», що здійснювала діяльність при академічному патріотично-національному товаристві української молоді «Запороже». Хоча румунська влада у 1938 р.¹ заборонила діяльність усіх українських товариств на Буковині, однак їхні учасники намагалися підтримувати зв'язки з українським життям Галичини, водночас потужно відчувався вплив ОУН.

Після гімназійного навчання М. Суховерський обрав фах правника та став студентом юридичного факультету Чернівецького університету. Він вдало поєднував успішне навчання з політичною діяльністю. У студентські роки світогляд юного юриста формувалася на державницьких та націоналістичних ідеях І. Григоровича, С. Никоровича, О. Масікевича та ін. Одразу після здобуття ліценціата права (1937 р.) став юрисконсультом, а потім розпочав адвокатську практику та паралельно навчався на курсах докторату

¹ Торончук І. Ж., Грекул-Ковалик Т. А. Студентське товариське життя Буковини (1875–1940 рр.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Вип. 44 : Право. Ужгород, 2017. Т. 1. С. 29.

з політичної економії (закінчив в 1939 р.)¹.

Адвокатська діяльність під час «радянізації» Буковини не відповідала життєвим принципам та ідеалам М. Суховерського. Він сповна зрозумів, що таке «державна лінія» у радянському суді. Так, свого часу згадував, що всі адвокати були «проінструментовані» органами влади щодо їхніх дій під час судових процесів. Зокрема, не можна було стверджувати про невинність підзахисного, максимум дозволялося наводити аргументи, що могли б пом'якшити міру відповідальності підсудного². Цей період його професійного зростання пов'язаний зі щоденним тиском через підозри та доноси, що змусило М. Суховерського з родиною мігрувати до Німеччини (1941 р.)³. Тут молодий адвокат вимушено змінив фах і, щоб мати змогу утримувати себе та свою сім'ю, працював мулярем та сталеваром. Водночас активно долучився до національно-культурної роботи, хоч і з великими труднощами, особливо після 30 червня 1941 р. – моменту повальних арештів учасників ОУН. У міграції на території Німеччини М. Суховерський допомагав українським робітникам, біженцям з України, згуртовуючи їх навколо спільних ідей та цілей.

В 1949 р. адвокат з Буковини переїхав на постійне місце проживання до Канади, де одразу влився в

¹ Гриценко З. І. Микола Суховерський. Мої спогади. *Український історичний журнал*. 2003. № 2. С. 141.

² Суховерський М. Мої спогади / авт. передм. О. Зінкевич. Київ : Смолоскип, 1997. 318 с.

³ Микола Суховерський – патріот, меценат, почесний доктор університету. *Молодий буковинець*. 2007. 15 травня. URL : <https://molbuk.ua/4355-mikola-sukhovorskij-patrot-mecenat.html>

суспільно-громадське життя українських мігрантів. Лише тут М. Суховерський сповна відчув свободу для своїх проукраїнських дій, думок і прагнень. З року в рік він активно співпрацював із канадськими українськими організаціями (як-от, Комітет (сьогодні – Конгрес) Українців Канади, Український національний союз, Український визвольний фонд і т. д.).

Цілком зрозуміло, що для продовження адвокатської діяльності М. Суховерському необхідно було знову опановувати основи юриспруденції через кардинальні відмінності правових систем Канади та Румунії, оскільки його навчання на юридичному факультеті проходило за румунськими освітніми програми. Однак він вирішив своє подальше життя присвятити не практиці, а науці та бібліотечній справі. Насамперед закінчив магістратуру з бібліотекарства у Вашингтонському університеті (м. Сіетл, США). Надалі працював у відділі каталогування, завідував відділом східноєвропейських студій у бібліотеці при провінційному громадському науково-дослідницькому Альбертському університеті (м. Едмонтон, Канада). Результатом плідної роботи у вузі стали дослідження, що збагатили українську бібліографістику. Серед них і автобіографічна праця – «Мої спогади» (1997 р.), де детально й точно, з урахуванням власного та родинного «досвіду», автор подав хроніку-літопис українського роду, етапів міграційних процесів українців, розвитку політики, держави та права на території нашої держави, здобутків і помилок політичних сил у боротьбі за незалежність та національне відродження України. У

книзі простежується фахова педантичність адвоката та професійність бібліографа¹.

Навіть на чужині М. Суховерський невтомно працював задля відновлення Української держави. На десятій сесії Української національної ради, що відбулася в 1989 р., активного буковинця-мігранта обрали заступником Голови Уряду Української Народної Республіки в екзилі й паралельно керівником ресорту (відділу) юридичних справ. У 90-ті роки ХХ ст. він також активно брав участь у підготовці процесу виходу УРСР з СРСР. Окрім всебічної підтримки проукраїнських процесів у нашій державі, й особливо з моменту проголошення незалежності України, М. Суховерський найбільше зусиль доклав саме для піднесення українського духу на своїй малій Батьківщині. Так, він підтримував місцеве Товариство української мови, посприяв забезпеченню необхідним інвентарем деяких буковинських шкіл, зробив безцінний внесок для відновлення друкарні Чернівецького університету (1993 р.) та функціонування Центру буковинознавства у Чернівцях тощо². За значні заслуги перед своєю Alma mater рішенням Вченої ради Чернівецького університету від 4 червня 1993 р. М. Суховерський був удостоєний звання Почесного доктора³.

¹ Суховерський М. Мої спогади / авт. передм. О. Зінкевич. Київ : Смолоскип, 1997. 318 с.; Гриценко З. І. Микола Суховерський. Мої спогади. *Український історичний журнал*. 2003. № 2. С. 141; Фещук Н. Сімейний альбом київської чернівчанки. Софія Майданська. 2016. 1 жовтня. URL : <https://zbruc.eu/node/56845>

² Гриценко З. І. Микола Суховерський. Мої спогади. *Український історичний журнал*. 2003. № 2. С. 143.

³ Почесні доктори Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. URL : <https://www.chnu.edu.ua/universytet/orhany->

1999 р. буковинцем-мігрантом спільно з дружиною заснований Вічний фонд ім. Целестина й Ірини Суховерських, що пропонує магістерські та докторські стипендії під час навчання у канадських університетах для буковинських студентів й аспірантів¹.

Загалом, усе життя М. Суховерського, як живе відображення цілої історичної епохи, пов'язане з повсякденною боротьбою за право українського народу найменуватися нацією та бути нею. Його сміливо можна вважати одним із тих українських емігрантів, який допомагав Україні не тільки словом, а й ділом, адже життєвим кредом вихідця з Буковини було – «нація над усе». Помер невпинний борець за незалежність України та меценат-благодійник 18 серпня 2008 р. в Едмонтоні, сповна використавши всі свої можливості задля збереження та політичного утвердження власного народу².

Адвокатом, знавцем міжнародного права, невтомним борцем за незалежність України, журналістом, активним громадським діячем був *Денис Квітковський*. Майбутній український державотворець народився 22 травня 1909 р. в селі Слобідка (сьогодні – село Горішні Шерівці Горішньошеровецької територіальної громади Чернівецької області) у багатодітній родині православ-

upravlinnia-ta-samovriaduvannia/vchena-rada/plan-roboty-vchenoi-rady/pochesni-doktory/

¹ У центрі уваги – меценати КІУсу. *Бюлетень КІУсу*. 2005. Весна. С. 10.

² Макар Ю. Помер великий патріот Буковини Микола Суховерський. Молодий буковинець. 2008. 2 вересня. URL : <https://molbuk.ua/vnomer/suspilstvo/16296-pomer-velikij-patriot-bukovini-mikola.html>

ного дядя Василя та Єлизавети¹. Народну школу Д. Квітковський закінчив у Садгорі, а після продовжив навчання в україномовній гімназії у Чернівцях (1929 р.).

Майбутню професію пов'язав із юриспруденцією, закінчивши юридичний факультет Чернівецького університету імені короля Карла II. Так, в 1929–1933 рр. здобув ступінь ліценціата, а в 1934 р. закінчив студії докторату в цьому ж вузі². Одразу після навчання розпочав практикувати спільно з чернівецьким адвокатом А. Вусиком³. Період студентських років Д. Квітковського на юридичному факультеті збігся з масовим посиленням руху спротиву румунсь кому окупаційному режиму, денационалізації українського народу⁴. Свідомий студент-юрист не міг стояти осторонь, забувши своє походження та національність, а навпаки – розпочав боротьбу за її незалежність і самоідентифікацію. Тому став одним із найактивніших учасників цього руху; входив до ряду проукраїнських академічних організацій⁵. Зокрема, був членом академічного об'єднання «Чорноморе», де постійно проводилися курси з

¹ Най живе їх слава, слава Заставнеччини : іст.-біогр. нарис / Іван Семенюк ; [передм. О. В. Добржанського]. Чернівці : Друк Арт, 2020. С. 254.

² Грекул-Ковалик Т. А. Розвиток юридичної освіти та науки на Буковині (1875–2015 рр.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Нац. ун-т «Львів. Політехніка». Львів, 2018. С. 7.

³ Фещук Н. Адвокат із Чернівців, який очолив ПУН. URL : <https://zbruc.eu/node/46974>

⁴ Буковина – її минуле й сучасне / за ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. Париж-Філадельфія-Детройт : Зелена Буковина, 1956. С. 517.

⁵ Герасимова Г. П. Квітковскаий Денис Васильович. Енциклопедія історії України. Т. 4 : Ка-Ком. Київ : «Наукова думка», 2007. 528 с. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Kvitkovsky_D

української історії (викладав проф. Т. Бриндзан). Дещо пізніше разом з іншими активними студентами заснував товариство «Залізняк», яке стало не тільки новою організаційною формою студентського товариства, але й заклало підґрунтя українського націоналістичного руху на Буковині¹.

Посилене навчання на факультеті та шалений ритм життя у громадській сфері не заважали Д. Квітковському займатися ще й журналістикою. Його статті з'являлися у чернівецькій українській періодиці та львівському «Студентському Шляху»².

З січня 1934 р. на Буковині почала виходити газета «Самостійність», основоположниками якої були Л. Гузар, П. Григорович і Д. Квітковський, останній з яких був головним редактором³. Саме він доклав значних зусиль для висвітлення на сторінках видання актуальних і проблемних питань українського державотворення.

З-під пера головного редактора появлялися численні проукраїнські статті під різними псевдонімами: Д. Квітка, Д. Слобідський або ж однією з букв його імені. Статті часто підлягали цензурі, як частково, так і повністю, адже їхній зміст не відповідав румунізаторській політиці уряду.

В 1956 р. Д. Квітковський писав: «Самостійність» – це перший часопис на Буковині, що бачить своє основне

¹ Квітковська М. Денис Квітковський. *Час*. Чернівці. 1992, Ч. 23 (3439).

² Грекул-Ковалик Т. А., Донченко О. П. «Право сили» чи «сила права»: Денис Квітковський про українську самовизначеність. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2022. № 59. С. 5. URL : <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc59/1.pdf>

³ Фечук Н. Адвокат із Чернівців, який очолив ПУН. URL : <https://zbruc.eu/node/46974>

завдання в пропагуванні ідеї української державності й своїм духовним настановленням сягає далеко поза межі маленької Буковини. ...«Самостійність» внесла в українське життя на Буковині новий дух»¹. Загалом, часопис виховував читацьку аудиторію на прикладах рідної історії, висвітлював найрізноманітніші питання, без яких не могла відбутися самостійна держава, а «без самостійної української держави не буде спокою в світі», стверджували редактори видання². Однак уже в березні 1937 р. румунська влада заборонила друк газети. Офіційною підставою стало «засвистання» румунського гімну під час відкриття Шевченківського концерту 25 березня того ж року, зорганізованого товариством «Кобзар», і ствердження того, що видання та її засновники мали на це вплив. Редакторів газети й активних студентів звинуватили в організації цієї «акції», а через місяць відбувся політичний процес над шістьма підозрюваними, хоча їхня вина не була доведена. Серед обвинувачених був і Д. Квітковський. Його разом з однодумцями засудили на строк від 2 до 5 років. Покарання всі відбували у в'язниці в глибині Румунії³. Крім позбавлення волі, Д. Квітковського позбавили ще й громадянських прав, зокрема й права бути членом адвокатської палати та займатися адвокатською діяльністю. Після відбуття покарання (грудень 1938 р.)

¹ Буковина – її минуле й сучасне / за ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. Париж–Філадельфія–Детройт : Зелена Буковина, 1956. С. 650.

² Одовічук Я. Українська журналістика Буковини. Перерваний політ. URL : <https://zbruc.eu/node/63235>

³ Квітковська М. Денис Квітковський. Час. Чернівці. 1992, Ч. 23 (3439).

йому вдалося поновити ці права в судовому порядку.

Наближалася війна, яка потрясла й Буковинський край. Нова реальність не змусила себе чекати: на зміну румунській владі прийшла суцільна радянщина. У зв'язку з такими політичними трансформаціями, які не обіцяли жодних позитивних змін, в 1940 р. Д. Квітковський разом з дружиною та маленьким сином переїхали спочатку в Бухарест, а наступного року – в Берлін¹. Під час Другої світової війни, в західній Європі виходець з Буковини займався журналістикою і редагував українські видання. 1943 р. Д. Квітковського заарештувала німецька влада та засудила до позбавлення волі. Покарання відбував у в'язниці Потсдама, неподалік Берліна. Лише після закінчення війни вийшов на волю і продовжив займатися журналістикою, а також науково-педагогічною діяльністю у Вищій економічній школі Мюнхена на посаді доцента, викладаючи вексельне право. Недовгою була «європейська» осілість Д. Квітковського: в 1949 р. мігрував за океан у США, де і прожив до кінця своїх днів. У міграції він важко працював на фабриці по виготовленню автомашин, щоб утримати свою родину. Хоча за освітою Д. Квітковський уже був юристом, паралельно студіював право, адже американська система права суттєво відрізняється від європейської, і за кілька років став адвокатом (1955 р.)². Окрім адвокатської діяльності, продовжив займатися і

¹ Най живе їх слава, слава Заставнеччини : іст.-біогр. нарис / Іван Семенюк ; [передм. О. В. Добржанського]. Чернівці : Друк Арт, 2020. С. 264.

² Герасимова Г. П. Квітковський Денис Васильович. Енциклопедія історії України. Т. 4 : Ка-Ком. Київ : «Наукова думка», 2007. 528 с. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Kvitkovsky_D

публіцистикою: друкувався в українських періодичних виданнях США, Канади та Франції. І хоча фізично перебував на чужині, але думками і серцем – в Україні. Будучи дуже прив'язаним до свого рідного краю, Д. Квітковський уважав, що на чужині треба допомогти всім усвідомити те, що Буковина – це українська земля і ніхто не має права зазіхати на її територіальну цілісність та ідентичність. Саме тому в міграції відшукував буковинців і заохочував їх збирати давні архіви, пам'ятні матеріали та спомини, що згодом лягли в основу збірника «Буковина – її минуле і сучасне»¹.

Д. Квітковський помер, не дочекавшись вільної України, однак навіки залишився в історичній пам'яті нашого народу «апостолом» української державності². Сталося це у Детройті (штат Мічиган, США) 15 березня 1979 р. Справу Д. Квітківського продовжила його дружина, яка до кінця свого життя (1994 р.) підтримувала Україну й українців.

Д. Квітковський завжди переймався питаннями незалежності України, де б він не був³. Досить часто Д. Квітківського та його однодумців звинувачували у розпалюванні ненависті до жидів, москалів, поляків. Та це була відверта брехня і маніпуляції. «Ми

¹ Квітковська М. Денис Квітковський. *Час*. Чернівці. 1992, Ч. 23 (3439).

² Грекул-Ковалик Т. А., Донченко О. П. «Право сили» чи «сила права»: Денис Квітковський про українську самовизначеність. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2022. № 59. С. 6. URL : <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc59/1.pdf>

³ Най живе їх слава, слава Заставнеччини: іст.-біогр. нарис / Іван Семенюк ; [передм. О. В. Добржанського]. Чернівці : Друк Арт, 2020. С. 267.

ненавидимо нікого, ми лише любимо Україну. Ми хочемо для неї те, що належить 40-мільйонній нації, що заселює одні з найбагатших земель»¹. Саме така національно-патріотична позиція проглядає в усіх науково-публіцистичних дописах Д. Квітковського, який свої думки називав «мої міркування».

Беззаперечно цікавими та надзвичайно актуальними для українського сьогодення видаються думки Д. Квітковського про «найбільш диявольський і найжорстокіший експеримент в історії людства»². Мова йде про створення «советського народу» й «советської людини», а якщо провести паралель у ХХІ ст., то сміливо можна читати «російського народу». Науковець стверджував, що після завершення Другої світової війни та перемоги над гітлерівською Німеччиною радянська влада всіма можливими засобами і методами терору, насильства, залякування й обману прагнула об'єднати найрізноманітніші етнічні групи й цілі народи на сході Європи в один – «советський народ». У цьому напрямку, як у 40-х рр. ХХ ст., так і сьогодні, працював і активно продовжує працювати величезний державний і провладний партійний апарат, а вся «праця» детально побудована на простудійованій психології мас, перекручуванні історичних фактів, замовчуванні правди тощо. Все, що відбувалося майже століття тому, мало на меті викоринити з душі, пам'яті й свідомості народів їх історично-національне минуле, культурно-духовні й

¹ Одовічук Я. Українська журналістика Буковини. Перерваний політ. URL : <https://zbruc.eu/node/63235>

² Кирільчук Д. Советський народ. *Український бюлетень інформації*. Ч. 1. 1946.

расові особливості, їхню історичну традицію, тобто все те, що робить з народів самостійні національні одиниці. В СРСР відбувався процес вбивства національної душі поодиноких народів задля створення з них т. зв. «советського народу». А чи не таку ж ціль переслідує сьогодні росія в Україні?

Д. Квітковський закликав українців не втрачати свою національну індивідуальність, а докласти всіх зусиль і «кинути в гру всю нашу національну енергію, щоб не допустити до успіху цього експерименту». Загалом, у цій боротьбі, стверджував науковець, повинні бути однаково зацікавлені всі народи сходу Європи: фіни, естонці, литовці, поляки, чехи, словаки, серби, хорвати, болгары, угорці, румуни, українці та всі інші народи Кавказу й Азії, що опинилися під прямим пануванням СРСР або знаходяться у сфері його впливу. А перед українцями, вважав він, стоїть історичне завдання – об'єднати їх усіх до боротьби і повести до перемоги. Пророчі слова Д. Квітковського сьогодні стають реальністю: весь світ зараз з Україною.

Ще одним завданням, яке поставив Д. Квітковський перед українським народом, полягало у привертанні уваги до незаперечного факту: якщо «москві й її прислужникам удасться перетопити народи європейського сходу з його периферіями в один моноліт – у «советський народ», – тоді ніяка сила в світі не устоїться перед наступом цього велетня на здобуття цілого світу». Передумовою ж успішної боротьби українців автор вбачав об'єднання в одне національне

тіло, в один бойовий легіон, який ставить перед собою єдину мету – порятунком Батьківщини.

Незламна позиція Д. Квітковського щодо права українського народу на національно-державну визначеність засвідчена і в статті «Право на самовизначення».

«За яку Україну ми боремося? Самостійну, ні від кого незалежну національну державу, чи за культурну автономію української нації в рамках іншої держави? ... Але, щоб Україна добилася до такого статусу, ми і тільки ми мусимо за це боротися. Бо тільки ми можемо доказати світові, що ми є, і, що ми є ми, що ми є українці, збірна національна індивідуальність, відмінна від усіх інших подібних збірних індивідуальностей – народів. Ми і тільки ми можемо предложити світові нашу автентичну, правдиву, несфальшовану метрику нашого народження як нації, доказати наше існування як дорослої уже, здібної до самостійного життя національної громади. Це тяжка, затяжна й, мабуть навіть кривава боротьба. Але без неї нам не обійтися»¹.

Великої уваги заслуговують і «міркування» Д. Квітковського про «право сили» та «силу права», «свободу нації», «національну індивідуальність» тощо. Науковець у публікації «Боротьба за українську ідею» роздумує над неминучим переходом людського співжиття від «права сили» до «сили права», адже, в житті кожного індивіда у суспільстві та суспільства

¹ ЦДАЗУ, ф. 59, оп. 1, спр. 62. Стаття Дениса Квітковського-Квітки «Право на самовизначення». 16 лютого 1969 р. арк. 43.

загалом упорядковуючою силою має бути лише право (закон). На думку, Д. Квітковського, «право сили» блискуче, однак фатально для себе проповідували німці й деякі інші народи (росія у наш час!), а потрібно боротися за те, щоб джерелом сили було тільки право, тобто «сила права».

Право ж повинно базуватися на ключових своїх принципах: справедливості, рівності, свободі. «Свобода – це найвище добро одиниці й збірних одиниць, якими тепер є нації. Поневолення ... – це тиранія, порушення права, тому святий обов'язок усіх – поборювати їх. Зброя, що підіймається проти насильства – свята»¹. У такому розумінні історична боротьба українців за свою особисту й національну свободу – законна і відповідає всім засадам права. «Ми не хочемо нікого поневолювати, ми хочемо тільки досягти тієї самої свободи, якою користуються всі інші вільні народи. В нас немає ненависти до нікого, ми живемо любов'ю до свого й хочемо жити і співпрацювати з іншими народами на основі рівності прав і обов'язків. За це, і тільки за це право йде наша боротьба»². І знову маємо можливість переконатися в українській національній особливості: як у минулому столітті, так і сьогодні українці прагнуть бути собою та жити у вільній державі, тому свою національну індивідуальність захищають від усяких насильницьких намірів

¹ Квітка Д. Боротьба за українську ідею. *Український бюлетень інформації*. Р. 1. Ч. 2. 1946.

² Грекул-Ковалик Т. А., Донченко О. П. «Право сили» чи «сила права»: Денис Квітковський про українську самовизначеність. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2022. № 59. С. 6. URL : <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc59/1.pdf>

здеформувати її чи знищити. Це і є найбільшим природним правом усіх народів. І лише той, «хто стоїть на цих засадах права й справедливості, зрозуміє нашу боротьбу, схвалить її і допоможе нам вибороти наше право, бо цим він спричиниться до затвердження в світі сили права й справедливого ладу». І нас розуміють, нас підтримують у цілому світі, бо «ідеї українського націоналізму, ... перемогли й закріпилися в українській душі не внаслідок гвалтовного накидання їх українській нації, а внаслідок вищої якості їх, внаслідок правильності їх».

Сьогодні, як і на попередніх етапах становлення та розвитку Української держави, питання геноциду українського народу – знову актуальне, а наукова розвідка Д. Квітковського «Репресії в Україні в світлі міжнародної конвенції про злочин геноциду» набуває оновленого змісту.

Після прийняття Загальної декларації прав людини (1948 р.), Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.) Організація Об'єднаних Націй проголосила 1968 р. роком прав людини. Такі події на міжнародній арені не оминули увагу й Д. Квітковського, який завжди цікавився політико-правовим становищем людини як суб'єкта не лише національного, й міжнародного права.

Наприкінці квітня 1968 р. у Тегерані проходила Міжнародна конференція з прав людини, у якій взяли участь понад сто делегацій з різних держав і кілька

недержавних організацій. Делегацію від Української РСР очолював П. Недбайло, який, зважаючи на реальне радянське життя українців, «не побоявся» виступити з промовою про право всіх народів на самовизначеність і важливість свободи для людини, а навпаки, у своїй промові засудив «декларативність» і брак свободи в США та Ізраїлі.

Українську делегацію з мігрантів офіційно запрошено не було, але у конференції взяли участь акредитовані журналісти, серед яких і Д. Квітковський. Саме він доніс до урядових делегацій інших держав важливість проблеми геноциду й порушення прав людини у «совєтській» Україні, чим і відкрив «очі» світовій спільноті, яка завжди була переконана у тому, що радянська людина – це справді вільна людина з гарантованими правами, свободами та можливостями¹.

У згаданій статті автор наголошує, що в росії ніколи не було влади закону, влади права. Лише «культ особи» є і був тим «законом», який панував колись, панував за часів Й. Сталіна, М. Хрущова, Л. Брежнєва і продовжує, на жаль, панувати в ХХІ столітті.

У грудні 1958 р. у СРСР провели реформу судочинства. Відповідно, на законодавчому рівні були закріплені одні з найважливіших принципів кримінального права: ««кримінальне покарання застосовується тільки за вироком суду» (ст. 3 Основ Кримінального Законодавства) та ... «ніхто не може

¹ Квітковський Д. Українська делегація в Тегерані на міжнародній Конференції Людських прав. *Новий шлях*. 1968. Ч. 19. 11 травня.

бути проголошений винним у поповненні злочину та підлягати покаранню поза вироком суду» (ст. 7 Основ Кримінальної Процедури)»¹.

Аналогічні норми знайшли своє відображення й у Кримінальному кодексі Української РСР від 28 грудня 1960 р. Але, як констатує Д. Квітковський, такі законодавчо-необхідні новели радикально не вплинули на ситуацію в «країні советів»: продовжувало функціонувати НКВД (МВД), а термінологія, якою користувалися радянські правники під час укладення кримінальних кодексів, була неточна, двозначна, заплутана та неясна, що призвело до ще більшої сваволі державних органів у «межах» закону. Загалом, реформа судочинства була проведена лише *de jure*, а *de facto* людина визнавалася «небезпечною» лише з врахуванням думки НКВД, МВД чи КГБ.

Загалом, уся історія становлення української державності має чимало прикладів цілеспрямованого геноциду нашого народу. У своїй статті автор лише згадує найбільш кричущі події в Україні: спалення гетьманської столиці Батурин та всіх її жителів; знищення Чортომлицької Січі; слідство над членами Кирило-Мефодіївського братства; заслання Т. Шевченка як одного з «найнебезпечніших» злочинців; часи московсько-більшовицької «революції» в Україні зі спланованими й організованими голодоморами; масові розстріли й вивезення поза межі України найсвідомішого елементу української нації і т. д. Все це, та й не тільки, – яскрава

¹ Квітковський-Квітка Д. Репресії в Україні в світлі міжнародної конвенції про злочин геноциду. Торонто-Вінніпег, 1968. С. 7.

картина «дружного співжиття» двох «братніх» народів.

Аналізуючи міжнародні злочини та міжнародну відповідальність за їх вчинення, Д. Квітковський погоджувався з думкою професора кримінального права Паризького університету Жорж Левасера (Georges Levasseur), який стверджував, що «з усіх форм кримінальних вчинків, міжнародня кримінальність – найбільш застрашлива й така, яку найтяжче знищити; в осередку, в центрі цієї міжнародньої кримінальності – Геноцид є найогиднішим і найбільш шкідливим для основних людських вартостей»¹.

Ще за «варварських часів» цілковите знищення завойованих народів було нормою, але «модерний Геноцид», на думку автора статті, ще більш кровопролитний. Такі геноциди планують і виконують за допомогою найновіших досягнень науки: Гітлер – створив газові камери (хімія); Москва активно використовує «полоскання мізків», ідеологічний культ особи (психологія, психіатрія) і т. д.

Значні зрушення у сфері міжнародного права відбулися після Другої світової війни та Нюрнберзького процесу. 16 грудня 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН прийнято Міжнародний пакт про громадянські та політичні права як основоположний міжнародно-правовий акт у галузі захисту прав людини та Факультативний протокол до нього².

¹ Буковина – її минуле й сучасне / за ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. Париж–Філадельфія–Детройт : Зелена Буковина, 1956. С. 483.

² Міжнародні стандарти прав людини у правоохоронній діяльності : практикум / Боняк В. О., Завгородній В. А., Перепьолкін С. М.,

Уперше в історії, відповідно до згаданих нормативно-правових актів, людину як фізичну особу визнано суб'єктом міжнародного права, що відкрило можливість звертатися зі скаргами до Комітету з прав людини не тільки суверенним державам, але й особам, основоположні права та свободи яких, гарантовані Пактом, порушені¹. Одним із цих основних прав людини є право народів на самовизначення, однак, як неодноразово підтверджувала українська історія, проти такого права найгостріше виступала «країна советів» – СРСР, а сьогодні це право грубо порушує росія.

СРСР й Українська РСР були співавторами законів, на основі яких судили гітлерівських воєнних злочинців і одночасно вони були активними членами Міжнародного трибуналу в Нюрнбергу. СРСР і Українська РСР підписали Конвенцію про запобігання злочинів геноциду та покарання за нього, прийняту на третій сесії Генеральної Асамблеї Об'єднаних Націй 9 грудня 1948 р.² Лише через шість років (22.07.1954 р.) Президія Верховної Ради Української РСР ратифікувала згадану Конвенцію, однак із застереженнями до статей IX і XII, згідно з якими, «ані Українська ССР не може поскаржитися на ССРСР перед Міжнародним Трибуналом за

Філяніна Л. А., Христова Ю. В. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внут. справ, 2014. С. 13.

¹ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. ООН. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text; Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. ООН. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_086#Text

² Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р. Генеральна асамблея ООН. URL : <http://www.preventgenocide.org/ua/konventsia.htm>

чиненням ним злочину геноциду в Україні без згоди ССРСР, ані ССРСР не може оскаржувати Українську ССР перед цим Трибуналом в злочині Геноциду без згоди Української ССР»¹.

Ще 11 грудня 1946 р. Генеральна Асамблея Об'єднаних Націй у своїй резолюції 96 (I) проголосила, що геноцид – це злочин, який порушує норми міжнародного права, що суперечить духові й цілям Об'єднаних Націй, а цивілізований світ осуджує його, бо геноцид завдавав і завдає людству великих втрат. Згідно з Конвенцією, геноцидом визнається будь-яка з таких дій, вчинених із наміром знищити національну, етнічну, расову чи релігійну групу повністю або частково як таку².

Як зауважує Д. Квітковський, хоча Конвенція досить детально окреслила акти-діяння геноциду, але «дуже мало уваги присвятила вона засобам переведення в життя постанов конвенції». І навіть прямі обов'язки «провести необхідне законодавство» і «передбачити ефективні заходи покарання осіб, винних у заподіянні Геноциду», які поклала Конвенція на договірні сторони-держави, лише деякі держави виконали.

Загалом, усі спроби привести у життя норми Конвенції та створити Міжнародний кримінальний суд не мали ні найменшого успіху. Та навіть якби й

¹ Буковина – її минуле й сучасне / за ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. Париж–Філадельфія–Детройт : Зелена Буковина, 1956. С. 486.

² Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р. Генеральна асамблея ООН. URL : <http://www.preventgenocide.org/ua/konventsia.htm>

домовилися, то «юрисдикція такого суду не охоплювала б щонайменше ССРСР і Української ССР, які своїми ратифікаційними актами узалежнили юрисдикцію такого суду від їх добровільної згоди. А хто піддається добровільно під суд, якщо він свідомий того, що поповнив злочин?!»¹. Отже, «країна советів» категорично була проти створення Міжнародного кримінального суду. Адже московський терор, який дуже часто набирав форм і змісту злочину геноциду, що прямо окреслений Конвенцією про запобігання злочину геноциду і покарання за нього, ніколи не змінювався.

Науковець констатував, що «теперішні репресії в Україні у вигляді масових арештів, таємних судів, нелюдських присудів або заслань, чи держання в казематах КГБ без жодного суду й присуду, нелюдські умовини у в'язницях чи в далеких таборах півночі, поза межами України, пов'язані з рафінованими методами «полоскання мозків» тощо є злочином, який порушує норми міжнародного права і є класичним прикладом геноциду згідно з конвенцією про геноцид».

Д. Квітковський акцентував увагу на тому, що «злочин геноциду не є звичайною кримінальною дією кримінальної одиниці. Геноцид поповнює звичайно організована група людей, найчастіше державний уряд, бо до масового винищення цілих груп треба великого й сильного апарату»². І врешті-решт державотворець

¹ Буковина – її минуле й сучасне / за ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. Париж–Філадельфія–Детройт : Зелена Буковина, 1956. С. 491.

² Квітковський-Квітка Д. Репресії в Україні в світлі міжнародної конвенції про злочин геноциду. Торонто–Вінніпег, 1968. С. 29.

констатує, що в Україні, на відміну від росії, більшовицький режим не бореться проти свободи думки, свободи зборів чи релігії, а ведеться завзята, планова й безжальна боротьба не проти людини взагалі, а проти українського елементу, проти української людини, проти української нації. Отже, насильна русифікація є таким самим злочином у розумінні Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього, таким самим, як знищення людей за ознаками раси, кольору шкіри чи за релігійними переконаннями тощо. Відповідно, переслідування і русифікація українців в Україні, включаючи русифікацію мільйонів українців поза межами Української РСР, особливо в росії, з наміром знищити, зокрема й асимілювати їх, є міжнародним злочином геноциду, який порушує норми міжнародного права.

Як підсумок, автор статті закликав ООН довести світові, що всі її декларації, постанови, резолюції, конвенції та міжнародні договори у сфері прав людини і народів на самовизначення є не пустими фразами, а справжніми міжнародними законами, недотримання та порушення яких тягне за собою міжнародну відповідальність. «Така була мета покликання до життя організації Об'єднаних Націй. Тому ця світова організація або виконає гідно своє завдання, або згине ганебно»¹. Як ми переконалися, ключовим питанням усього життя вихідця з Буковини Д. Квітковського була незалежність і самостійність України, національна

¹ Буковина – її минуле й сучасне / за ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. Париж–Філадельфія–Детройт : Зелена Буковина, 1956. С. 501.

визначеність її народу, боротьба з «культури особи», бо його жертвою була українська людина й українська нація впродовж кількох століть. В усій науково-публіцистичній спадщині Д. Квітковського яскраво простежується основний його девіз: «Здобудеш українську державу або згинеш у боротьбі за неї».

Навчання на юридичному факультеті Чернівецького університету сприяло знайомству Д. Квітковського з близькими по ідеалах його життя людьми. Серед них – Орест Зибачинський та Віктор Кулишпир.

Орест Зибачинський народився у Чернівцях 15 вересня 1912 р. в родині, яка належала до місцевої української інтелігенції: вся сім'я цікавилася історією власного народу, підтримувала національну самовизначеність і державну незалежність України. Ці родинні «традиції» заклали підґрунтя у формуванні світогляду майбутнього політика та допомогли визначитися з фахом: вищу освіту О. Зибачинський здобув на юридичному факультеті Чернівецького університету. Проукраїнська позиція О. Зибачинського ще більше посилювалася у роки навчання на факультеті.

Зокрема, він був активним учасником скаутського товариства «Пласт», членом товариства міської молоді «Запоріжжя», а також засновником підпільної організації «Ліга українських революціонерів» (1930 р.)¹. До заслуг амбітного студента можна віднести й організацію друку періодичного видання «Самостійна думка». Цілком зрозуміло, що така активна діяльність молодого здобувача

¹ Орест Зибачинський – політичний діяч, публіцист, учасник Української революції. URL: <https://cv.archives.gov.ua/zibachynski.html>

юридичної освіти не могла «пройти повз» румунську поліцію. Вже у листопаді 1932 р. О. Зибачинського заарештували та відправили під слідство. Проте через три місяці його повністю виправдали, завдяки високопрофесійній діяльності адвоката Костя Радонця¹.

Ця ситуація жодним чином не вплинула та не применшила «революційні» прагнення активіста; навпаки, підґрунтям створення першого осередку ОУН на території Буковини стала «Ліга українських революціонерів» у тісній взаємодії з організацією «Месники України», очільником якої був Д. Квітковський². Результатом такої співпраці стало заснування студентського товариства «Залізник» і поява тижневика «Самостійність», поширення та популяризацію якого здійснював О. Зибачинський (хоча офіційно він не входив до товариства, однак вважався його лідером)³.

З 1937 р. буковинський активіст вивчав зовнішньоторговельне право в Комерційній академії у Празі, що на той час була «резиденцією» керівництва ОУН. Під час навчання посилилися як «революційні плани», так і політичні зв'язки О. Зибачинського (познайомився з Олегом Кандибою, Андрієм Мельником, Євгеном Коновальцем), результатом чого було призначення його

¹ Фостій І. Діяльність ОУН на Буковині у 1940–1941 рр. *Журнал «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ»*. 2000. № 1 (12). С. 454. URL :

<https://www.reabit.org.ua/magazine/2000/>

² Підпілля ОУН на Буковині: 1943–1951. Документи і матеріали / упоряд. Д. Проданик. Київ–Торонто : Літопис Української Повстанської Армії, 2012. Т. 19. С. 27.

³ Антонюк Я. Життєпис Ореста Зибачинського (1912–1993). *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. Спільний українсько-румунський науковий журнал*. Чернівці–Сучава : БДМУ, 2018. № 4 (20). С. 62.

головою Крайової ексекутиви ОУН на українських землях під владою Румунії (Буковина, Бессарабія, Мармарощина). В 1938 р. діяльність О. Зибачинського велася безпосередньо на батьківщині, але зі зміною влади у буковинському краї в 1940 р., він і багато його однодумців мігрували до Румунії. В Бухаресті майже одразу ними було створено «Закордонний центр» (румунський провід) ОУН, що підпільно й активно продовжив незавершену «буковинську» діяльність. 1941–1944 рр. – період підпільної боротьби О. Зибачинського у різних куточках України (детальніше із цим періодом його життя можна ознайомитися з досліджень, наприклад, Ярослава Антонюка, Івана Фостія¹, наукового видання «Підпілля ОУН на Буковині (1943–1951 рр.)»²).

Зрозуміло, що невеликі підпільні групи не мали можливостей протистояти радянським військам, хоча боротьба продовжувалася і на територіях, окупованих ними, але вже не в попередніх масштабах. За таких обставин О. Зибачинський мігрує до Зальцбурга (Австрія), а потім разом із родиною – до Мюнхена (Німеччина).

Друга світова війна внесла свої корективи у професійне становлення та політичну активність вихідця з Буковини, але по її закінченні він навчався ще у Вищій економічній школі, а з червня 1948 р. став

¹ Фостій І. Діяльність ОУН на Буковині у 1940–1941 рр. *Журнал «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ»*. 2000. № 1 (12). С. 454–471. URL : <https://www.reabit.org.ua/magazine/2000/>

² Підпілля ОУН на Буковині: 1943–1951. Документи і матеріали / упоряд. Д. Проданик. Київ–Торонто : Літопис Української Повстанської Армії, 2012. Т. 19. 784 с.

одним із засновників Екзильного Уряду Української Народної Республіки, входив до складу Комісії закордонних справ¹.

З часом і віком політична активність О. Зибачинського згасла. В 1950 р. його родина емігрувала до Австралії та осіла в Сідней, де виходець із Буковини спочатку працював звичайним робітником, а надалі пов'язав себе з Дослідною фундацією імені Ольжича². На схилі літ О. Зибачинський все-таки дочекався втілення своїх державницьких ідей щодо незалежності України. Однак стан здоров'я не дозволяв повернутися на Батьківщину. 13 вересня 1993 р. активний політичний та громадський діяч буковинського краю помер у Сідней. До кінця своїх днів він непохитно вірив «в українську людину та ідеал свободи».

Увесь свій вільний час О. Зибачинський присвятив поглибленню знань з історіософії, історії цивілізації та розвитку свідомості людини. Результатом щоденної праці активіста стала поява кількох політико-філософських і публіцистичних досліджень, виданих у різних куточках світу, що принесли визнання їх автору, насамперед представниками української діаспори. Це, зокрема: «Свободарність» (Сідней, 1955 р.), «Ренесанс – реформація – революція» (Сідней, 1969 р.), «Свободарний маніфест» (Торонто–Канада, 1978 р.), «Містерія свободи» (Канберра,

¹ Орест Зибачинський – політичний діяч, публіцист, учасник Української революції. URL: <https://cv.archives.gov.ua/zibachynski.html>

² Антонюк Я. Життєпис Ореста Зибачинського (1912–1993). *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. Спільний українсько-румунський науковий журнал*. Чернівці–Сучава : БДМУ, 2018. № 4 (20). С. 66.

1985 р.), «Воля до свободи» (Сідней–Париж, 1988 р.). Деякі напрацювання мислителя, безумовно, й сьогодні можуть зацікавити як дослідників історії держави та права, так і філософів права.

Велику увагу автор брошур, книг і маніфестів присвятив висвітленню питань свободи: свободи людини, свободи нації, свободи України. Так, у передмові, написаній Д. Квітковським до брошури О. Зибачинського «Ренесанс – реформація – революція», читаємо: «В своїх творчих шуканнях Орест Зибачинський намагається ... встановити історіософічні закони нашого розвитку, як повноцінної нації, бо тільки як повноцінна нація України може стати повноцінною складовою частиною людства в Свободі». Саме свобода була найціннішою іпостассю для мислителя, яку він вважав рушійною силою, вічним змістом, шляхом і метою людської еволюції, кліматом її подальшого розвитку, потенціалом абсолюту. Водночас розвиток людини автор ототожнював з розвитком її свободи. Безпосередньо під свободою О. Зибачинський розумів «не то що привілей, не лише право й не тільки обов'язок – а безмірно більше! Це вічний ключ до справжнього й повного визволення, це єдина місія людини на цій землі, це її безмежна доля».

У праці «Свободарний маніфест» автор виділяв дванадцять проявів свободи: примітивна (відсутність насильства чи перешкод), особиста (біофізичний і психологічний прояв особи), національна (етнічне особисте або групове самоствердження, державне самовизначення спільноти), політична (волевиявлення

особи, суспільства, нації та людства у сфері управлінської діяльності), соціальна (встановлення інституцій суспільної справедливості та загального добра), правова (контроль за законністю в діяльності урядових чиновників та інших інституцій держави), економічна (забезпечення біофізичних основ людського життя), суб'єктивна (право керувати своїм життям і наповнювати його зміст самостійно), етична (захист індивідуальних та збірних вольностей), духовна (визнання творчих здобутків релігії, містицизму, окультизму), культурна (інтелектуальна професія, мистецька творчість, наукова діяльність), цивільна (суспільне забезпечення від будь-яких зловживань, репресій)¹.

Загалом, на думку О. Зибачинського, всі прояви свободи повинні інтерпретуватися й єднатися у всеосяжності свободи як неподільної одиниці та цілісності, а першою вимогою Нової Доби (по суті, мова йде про наше сьогодення. – Т. Г.-К.) має стати визнання свободи єдиним, фундаментальним, універсальним принципом людського життя у всіх сферах його розвитку. Передумовою її становлення мислителів вважав розформування всіх імперій на незалежні національні держави, що означало б «кінець геноциду й етноциду, кінець тоталітаризму і диктатури, кінець релігійних переслідувань та віровизнавчих репресій, кінець суспільного упослідження та безправства, кінець малокультурності чи антикультурництва, кінець визискування і озлиднення, кінець расових переслідувань чи

¹ Зибачинський-Орлан О. Свободарний маніфест. Торонто-Канада : Канадське Товариство Приятелів України, 1978. С. 37–38.

преференцій». Вимога свободи людства обов'язкова для індивідуального, групового та національного розвитку, а рівні права для всіх – це програма єдності у свободі, у якій правління закону має поступатися самоуправлінню людини.

Виходець із Буковини покладав на українську націю омріяне історичне завдання. Вона, на його думку, повинна стати носієм Ідеї Свободи, зобов'язана «відзискати свою втрачену історичну ініціативу серед кола народів євро-азійського простору, мусить самодвигнутись на провідну націю цього інтерконтиненту, мусить стати ініціатором свободи людства в його межах й інтегратором нового ладу свободи»¹. Наприкінці передмови до публікації Д. Квітковський стверджував, що «О. Зибачинський – це немов той шукач легендарного золотого руна, в цьому випадкові українського свободарного руна, руна, в якому криється віковична тайна історичного призначення України...». Додамо, що в цьому питанні думки О. Зибачинського та Д. Квітковського збігалися; О. Зибачинський був одним із тих, кого засудили за «освістання» румунського гімну разом із Д. Квітковським.

Невід'ємно пов'язана з попередньо розглянутими відомими двома особистостями буковинського краю постать *Віктора Кулишпіра*². В. Кулишпір народився в 1917 р. у місті Тешин (сьогодні – місто в

¹ Зибачинський О. Ренесанс – реформація – революція. Сідней: Видавництво «Самостійна Україна», 1969. С. 73.

² Реабілітовані історією. Чернівецька область. Книга 1 / Обл. ред. кол.: В. І. Павлюк (голова редкол.), І. П. Фостій (заст. голови редкол.), О. П. Терен (секретар редкол.) та ін. Чернівці, 2007. С. 57.

окрузі Карвіна Мораво-Сілезького краю Чехії). З 1937 р. навчався на юридичному факультеті Чернівецького університету.

Під час навчання вступив до студентського товариства «Чорноморе», провідною метою якого було утвердження великодержавного й національного характеру соборної Української держави, відстоював активну проукраїнську державотворчу та громадську позицію. Вже наступного року В. Кулишпир доєднався до лав ОУН, а в жовтні 1940 р. почав виконувати обов'язки крайового провідника ОУН на території Буковини¹ (після того як провідник Д. Яремчук мігрував до Німеччини, а перед ним О. Зибачинський – до Румунії)², а також паралельно працював секретарем Чернівецького університету.

У перших числах листопада 1940 р. В. Кулишпир був заарештований радянською владою; через чотири місяці (19 березня 1941 р.) його етапували до Києва. Вихідцю з Буковини каральні органи СРСР інкримінували не лише членство в ОУН, але й проведення контрреволюційної пропаганди, а також закупівлю зброї для проведення терористичних актів, спрямованих проти радянської влади загалом та окремих її представників зокрема. Згодом були змінені підстави арешту (детальніше про ці події

¹ Фостій І. Діяльність ОУН на Буковині у 1940–1941 рр. *Журнал «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ»*. 2000. № 1 (12). С. 459. URL : <https://www.reabit.org.ua/magazine/2000/>

² Підпілля ОУН на Буковині: 1943–1951. Документи і матеріали / упоряд. Д. Проданик. Київ–Торонто : Літопис Української Повстанської Армії, 2012. Т. 19. С. 28.

можна ознайомитися на сторінках наукових праць, наприклад, І. Фостія «Діяльність ОУН на Буковині у 1940–1941 рр.» та «Північна Буковина і Хотинщина у Другій світовій війні 1939–1945 рр.», а також багатотомного видання «Реабілітовані історією (Чернівецька область)»¹). Загалом, після свідчень молодого юриста та ряду інших активістів, органами НКВС була розгорнута широкомасштабна діяльність щодо ліквідації підпільної мережі ОУН на території Буковини. Слідство у цій справі завершилося лише 25 червня 1941 р., коли на території міста Чернівці безпосередньо розпочалася Друга світова війна, що й перешкодило розгляду справи в судовому порядку. Подальша доля багатьох заарештованих невідома, та найімовірніше, згадані події призвели до величезних людських втрат, адже під арешт потрапили молоді, недосвідчені керівники з надмірною довірливістю до органів НКДБ–НКВС, із вірою у помилування за відверті та щирі зізнання².

Здобутий фах правника, невтомний громадський активізм, жага до самоствердження української нації та боротьба за права українців могли б забезпечити

¹ Фостій І. Діяльність ОУН на Буковині у 1940–1941 рр. *Журнал «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ»*, 2000. № 1 (12). С. 454–471. URL : <https://www.reabit.org.ua/magazine/2000/>; Фостій І. Північна Буковина і Хотинщина у Другій світовій війні 1939–1945 рр. Чернівці : Чернівецьке обласне відділення Пошуково-видавничого агентства «Книга Пам'яті України», 2005. 368 с.; Реабілітовані історією. Чернівецька область. Книга 1 / Обл. ред. кол. : В. І. Павлюк (голова редкол.), І. П. Фостій (заст. голови редкол.), О. П. Терен (секретар редкол.) та ін. Чернівці, 2007. 960 с.

² Реабілітовані історією. Чернівецька область. Книга 1 / Обл. ред. кол. : В. І. Павлюк (голова редкол.), І. П. Фостій (заст. голови редкол.), О. П. Терен (секретар редкол.) та ін. Чернівці, 2007. С. 69.

випускнику юридичного факультету Чернівецького університету стрімку професійну та політичну кар'єру. Однак радянський режим «скорегував» долю 24-річного В. Кулишпіра: відповідно до рішення народного комісара внутрішніх справ і прокурора УРСР, він був розстріляний 11 липня 1941 р. у Києві; офіційний «статус» – ворог народу в період воєнних дій на території України¹.

Чи не єдиним випускником юридичного факультету Чернівецького університету обох історичних періодів його розвитку, який пов'язав свою долю не лише з теоретичною юриспруденцією, а й із рідним факультетом, продовжив використовувати та розвивати науково-освітні традиції правничої школи на Буковині, був *Васіле Негру*.

Народився майбутній професор 28 лютого² (за іншими даними, 28 березня³) 1900 р. у комуні Поєнь Радівецького повіту (Румунія). Середню освіту здобув у чернівецькому ліцеї імені А. Пумнула (1922 р.). Обравши фах правника, В. Негру став студентом юридичного факультету Чернівецького університету; в 1927 р. отримав ліценціат права, паралельно навчався ще в Академії вищих комерційних студій (м. Чернівці),

¹ Фостій І. Північна Буковина і Хотинщина у Другій світовій війні 1939–1945 рр. Чернівці: Чернівецьке обласне відділення Пошуково-видавничого агентства «Книга Пам'яті України», 2005. С. 118–119.

² Universitatea din Cernăuți în peridoda interbelică. Mircea Grigoriș. Suceava: Mușatinii, 2005. P. 121.

³ Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1937–1938. Cernăuți: Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1938. P. 170.

яку успішно закінчив у 1926 р.¹.

У червні 1931 р. в університеті м. Бордо В. Негру блискуче захистив докторську тезу на тему «Курс цивільного права: загальна теорія облігацій» й став доктором права², після чого розпочав науково-педагогічну діяльність на юридичному факультеті Чернівецького університету. Зокрема, в 1931–1937 рр. обіймав посаду почесного асистента, а з 1937 р. – конференціата. Починаючи з 1935–1936 навчального року В. Негру був асистентом лектора-професора Г. Дрегенеску з дисциплін цивільно-правового блоку. Так, для студентів різних років ліценції він забезпечував семінарські заняття з таких навчальних курсів, як «Вступ до приватного права», «Цивільне право», «Загальна теорія облігацій», а для студентів юридичної секції докторату – «Цивільне порівняльне право». Окрім викладацької діяльності, В. Негру досліджував теоретико-правові питання прав на нерухоме майно, договорів та контрактів, облігацій тощо. Загалом, він – автор більше двадцяти наукових праць³.

У професійній діяльності В. Негру можна виділити два періоди: до 1940 р. (буковинський) – період становлення молодого науковця та після 1940 р. (румунський) – час, коли радянський режим не тільки намагався знищити науково-освітні традиції минулих

¹ Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1926/1927–1927/1928. Cernăuți : Editura Universității, 1928. P. 157.

² Anuarul Universitatii din Cernauti. Anul de studii 1938–1939. Cernauti : Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1939. P. 80.

³ Universitatea din Cernăuți în peridoda interbelică. Mircea Grigoroviță. Suceava : Mușatinii, 2005. P. 121.

покоління, а й доклав усіх зусиль для закриття юридичного факультету Чернівецького університету на більш ніж півстоліття. У зв'язку з такими політико-трансформаційними процесами, В. Негру втратив шанс стати професором у своїй *Alma mater*, а весь професорсько-викладацький колектив правничої школи Буковини було переведено до Бухарестського університету, де з осені 1940 р. студенти отримали можливість продовжити навчання, проходили практику, складали державні підсумкові іспити. Пізніше, сформований у Чернівцях колектив педагогів розподілили ще між двома румунськими університетами: у Яссах і Клужі. Саме в Яссському університеті продовжилося професійне зростання В. Негру. В 1948–1970 рр. він обіймав посаду професора цього вузу, продовжував досліджувати проблемні питання цивільного права, викладав студентам навчальні дисципліни з такої ж тематики. Паралельно обіймав посаду президента Колегії адвокатів у Яссах. Помер науковець у 1984 р. (Румунія).

Отже, випускники юридичного факультету Чернівецького університету, які студіювали основи правових знань у румунський період історичних подій на Буковині, стали відомими науковцями та практиками, проявили себе активними політичними та громадськими діячами, а їхні імена увічнені особистими науковими розвідками, й закарбовані на сторінках історико-правових видань.

ПІСЛЯСЛОВО

Вивчення історії навчальних закладів і наукових установ, їх наукової та освітньої діяльності, юридичної складової освітнього процесу і правових досліджень ніколи не втратить своєї актуальності, адже лише з урахуванням досвіду минулих поколінь можливе творення нашого сьогодення та майбутнього.

Дослідницький інтерес щодо пошуку причин становлення, розвитку та впровадження науково-освітніх традицій правничої школи на Буковині спричинив появу значної кількості напрацювань різних періодів історичного розвитку буковинського краю. Проте узагальненої комплексної монографії, яка б здійснила аналіз розвитку юридичної освіти та науки на Буковині за досліджуваний період, ані в українській, ані в зарубіжній історіографії наразі не існує.

Джерельну базу дослідження склали маловідомі та неопубліковані архівні матеріали, нормативні акти, що становили правову основу діяльності юридичного факультету Чернівецького університету, матеріали преси, періодичних видань тощо. Спираючись на великий обсяг наукової літератури, значну джерельну базу та нові методологічні засади, у виданні проаналізовано розвиток юридичної освіти та науки на Буковині до 1940 р., узагальнено численні історичні факти.

Відповідно до політико-правових перетворень на Буковині, у зв'язку із входженням краю в досліджуваний період до складу двох держав, визначено основні

етапи становлення та розвитку юридичної освіти та науки на Буковині: австрійський (1875–1918 рр.) та румунський (1918–1940 рр.). Кожна історична епоха зробила свій внесок у розвиток і становлення науково-освітніх традицій правничої школи Буковини та характеризується певними особливостями.

Перший етап відзначився активним становленням юридичної освітньо-наукової діяльності на Буковині, що зумовлено заснуванням австрійською владою правничого факультету в Чернівецькому університеті (1875 р.). Зокрема, відкрився доступ до вищої юридичної освіти для широких кіл населення краю; створено унікальну за своїм рівнем систему навчання та сформовано власну педагогічну школу; запроваджено інноваційні програми, навчальні плани й методи навчання; з'явилася можливість забезпечення крайових органів управління високоосвіченими дипломованими спеціалістами тощо.

Значний відсоток студентів-правників (у середньому 20 %) становили місцеві жителі української національності. До становлення наукової юридичної традиції буковинського краю цього періоду причетні всесвітньо відомі науковці, такі як Є. Ерліх, Г. Гросс і Й. А. Шумпетер.

Другий етап – період перебування Буковини у складі Румунії (1918–1940 рр.) – характеризується всебічною румунізацією всіх сфер життя краю, забуттям усього українського, знищенням багатьох культурних надбань попередньої історичної епохи. Це стосується і юридичної освіти та науки. Насамперед преференції у

здобутті вищої юридичної освіти надавалися румуномовному населенню краю. Така ж ситуація склалася і в середовищі правничого факультету. Кардинальних змін зазнав навчально-виховний процес: відбулося введення дворівневої системи підготовки юристів, змінилися навчальні програми, терміни навчання і т. д. Занепадає і фундаментальна наука, представлена здебільшого маловідомими у світовому вимірі румунськими правниками. Позитивним кроком румунської влади став соціальний захист студентства: відкриття нових гуртожитків, стипендіальне та медичне забезпечення тощо.

З кожною зміною влади на Буковині в 1875–1940 рр. змінювалося й нормативно-правове забезпечення всіх сфер суспільного життя краю. В 1875–1918 рр. у Чернівецькому університеті процес навчання та його зміст визначалися загальноавстрійським законодавством, а з 1899 р. регулювалися локальним збірником розпоряджень з питань університетського життя. Австрійська влада формально закріплювала та гарантувала особисті права і свободи студентства, вільний вибір професії, вільнодумство в наукових дослідженнях і поглядах. Однак на практиці вони були обмежені, а іноді й грубо порушувалися. Зокрема, рівноправності народів та їхніх мов не існувало: в адміністрації та навчальному процесі переважала німецька мова.

З переходом Чернівецького університету під юрисдикцію Румунії у 1918 р. університетське життя почало регламентувалися румунськими нормативно-

правовими актами про вищу освіту та актами локального характеру, серед яких – Регламент юридичного факультету (1927 р.), прийнятий на основі Закону Румунії про середню та вищу освіту (1925 р.). Закон про організацію університетського навчання (1933 р.) забезпечив Чернівецькому університетові автономні права в організації навчального процесу та наукових досліджень. Однак за загального розширення наданих можливостей спостерігалось викорінення всього українського, що призвело до різкого збільшення питомої ваги студентів румунської національності (до 75 %), попри слабку підготовку частини з них.

На правничому факультеті Чернівецького університету в австрійський період його розвитку період навчання поділявся на три групи наук: історії права, державознавства та судочинства. Навчання у кожній із груп завершувалося державним екзаменом, а річних та семестрових екзаменів не було. Класичні лекційні заняття доповнювалися семінарськими, що забезпечувало поглиблення набутих студентами знань, їх підготовку до практичної діяльності та залучення до науково-дослідної роботи. Логічним продовженням теоретичного навчання на факультеті були практичні службові заняття у бухгалтерії, реєстратурі, адвокатських і нотаріальних конторах, судових й адміністративних органах. Керівництво практикою та атестація майбутніх юристів здійснювалися досвідченими посадовими особами тих установ, де проходила практика. Високий рівень підготовки підтверджувався значним попитом на

випускників факультету. Загалом, наймолодший юридичний факультет Австро-Угорщини був створений для забезпечення Буковини кваліфікованими правничими кадрами та з повтавленням завданням справився відмінно. Проте спостерігалось обмеження доступу до юридичної освіти для вихідців із малозабезпечених верств населення. Це – німецькомовність університету, платність освіти, мізерний стипендіальний фонд тощо. Така ситуація кардинально позначилась на національному складі студентства. Більшість становили євреї та німці, меншість – українці. Незважаючи на труднощі, факультет з моменту заснування за основними кількісними показниками виріс майже у п'ять разів. Так, у перший рік навчання з моменту заснування на факультеті навчалось дещо більше сотні правників, а в 1918–1919 навчальному році – 513 студентів. Загалом більше 1000 фахівців – випускників факультету працювали в різних сферах суспільного життя.

Великих змін зазнав навчальний процес на юридичному факультеті Чернівецького університету у зв'язку з переходом Буковини під владу королівської Румунії. Юридичний факультет був уповноважений самостійно визначати навчальні курси, спеціалізації та створювати секції на факультеті.

Відповідно до нового законодавства, на факультеті відбулося введення дворівневої системи підготовки майбутніх фахівців права на зразок румунських вишів: перший етап навчання – ліценції (3–4 роки) та другий етап – докторат (2 та 1 роки), що розподілявся на дві

секції: юридичну та політико-економічну. Після закінчення як першого, так і другого етапів навчання складалися державні екзамени. Навчання здебільшого проводилося в лекційній формі. Лише з 1929 р. у практику ввійшли семінарські заняття, насамперед з історії права та цивільного права Румунії. Згодом започатковано семінарські заняття майже з усіх курсів, що читалися на факультеті. Однак встановлена орієнтація на румунізацію процесу навчання негативно відобразилась на привабливості юридичного факультету Чернівецького університету цього періоду. Різко скорочується відсоткова вага студентів української, єврейської та інших національностей (зокрема, студентів-українців з 23 % у 1920–1921 навчальному році до 5 % у 1938–1939 навчальному році).

Міжвоєнний (румунський) період історії юридичного факультету Чернівецького університету характеризується значним кількісним зростанням студентського контингенту. З одного боку, це стало наслідком нормативного закріплення дозволу вступати на навчання всім охочим румунської національності, з іншого – фах, здобутий під час навчання на факультеті, дуже цінувався місцевим населенням. Внаслідок румунізаторської політики зменшується кількість студентів української національності. Зокрема, у 1933–1934 навчальному році серед 1012 студентів було 487 студентів та студенток румунської національності і лише 67 (59 студентів та 8 студенток) українців. У міжвоєнний період на юридичному факультеті Чернівецького університету підготовлено більше 2000 правників.

Професорсько-викладацькому колективу юридичного факультету Чернівецького університету належала провідна роль у навчальному процесі. Навчання в австрійський період його розвитку забезпечував висококваліфікований колектив, серед представників якого були знані педагоги, вчені та практики. Окремі з них користувалися великим авторитетом серед світової наукової спільноти та студентів (Є. Ерліх, Г. Гросс, Й. А. Шумпетер та ін.). Колектив цей проіснував до 1919 р. – до часу приєднання Буковини до Румунії. Відтоді змінився весь професорсько-викладацький склад факультету. До нього ввійшли відомі в Румунії професори та доценти.

З моменту створення університету в Чернівцях розпочалося й зародження юридичної наукової традиції на Буковині. Про існування наукових шкіл в австрійський та румунський періоди розвитку юридичної науки говорити було зарано, однак у ті часи почали активно розвиватися деякі напрями наукових досліджень. До творців юридичної науки на Буковині австрійського періоду належать Є. Ерліх (основоположник соціології права), Г. Гросс (засновник сучасної криміналістики), Й. А. Шумпетер (дослідник фінансової та фінансово-правової науки) й ін. Наукова спадщина правознавців цього періоду характеризується ліберальними ідеями, думками та поглядами, відгомін яких зберігся й у нинішній юридичній традиції. Передовсім це соціолого-правові дослідження Є. Ерліха. Правові дослідження Г. Гросса

заклали підґрунтя для формування криміналістики як науки і як навчальної дисципліни. Наукова спадщина Й. А. Шумпетера має неабияке значення завперш для економічної науки, проте ряд досліджень цього професора привертає увагу й правників.

У румунський період розвитку юридичної науки на Буковині здійснювалися дослідження з конституційного права (Г. Алексіану), міжнародного публічного та приватного права, торговельного та вексельного права (М. Гакман); кримінально-порівняльного права, кримінального процесу та кримінології (К. Редулеску); цивільного та цивільно-порівняльного права, філософії права (Г. Дрегенеску, В. Негру). Однак учені періоду румунської окупації на Буковині залишили після себе порівняно скромну наукову спадщину, лише окремі дослідження викликають інтерес у сучасних правничих колах Румунії. Передовсім це дослідження Г. Алексіану.

Щодо відображення науково-освітніх традицій у професійній діяльності випускників юридичного факультету Чернівецького університету, які здобули фах правника у досліджуваний період, то насамперед вкажемо, що переважна більшість із них змогла себе реалізувати у тих чи інших сферах суспільного життя як на території України, зокрема Буковини, так і за її межами. Проте життєвий шлях, наукові здобутки, творчі досягнення, державно-політичне та суспільне визнання деяких з них варті особливої уваги.

Серед випускників правничої школи на Буковині в австрійський період її розвитку, які впроваджували

науково-освітні традиції своєї *Alma mater* у науковій, практичній, культурно-освітній та громадській діяльності, назовемо: декана юридичного факультету в Геттінгені, професора публічного права Юліуса Гачека, західноукраїнського письменника Леся Мартовича, адвоката й українського письменника Теодота Галіпа, політичного діяча, державотворця Миколу Василька, громадсько-політичного діяча Ілька Семаку, адвоката й громадсько-політичного діяча Бенно Штраухера, науковця, громадсько-політичного діяча Аурела Ончула, суддю та громадсько-політичного діяча Владислава Пруса, науковця, спеціаліста з міжнародного права Василя Орелецького.

В румунський період розвитку правничої школи на Буковині визнаними випускниками, професійне становлення яких безпосередньо пов'язане з науково-освітніми традиціями юридичного факультету, стали: науковець, суддя та громадсько-політичний діяч Іван Новосівський, адвокат, доцент Альбертського університету в Едмонтоні, заступник голови уряду Української Народної Республіки в екзилі Микола Суховерський, науковець, адвокат, журналіст та політик Денис Квітковський, науковець, мислитель, громадсько-політичний діяч Орест Зибачинський, керівник групи юристів-експертів з питань оподаткування на одному з великих промислових підприємств Канади Леон Вовк, науковець, професор Яського університету Васіле Негру.

Отже, незважаючи на періоди навчання та державну політику, роки економічних криз та

військові дії на території України, без урахування соціального становища, релігійних поглядів і національностей, можна стверджувати, що всіх випускників юридичного факультету Чернівецького університету, які здобули фах юриста в 1875–1940 рр., об'єднала правнича школа Буковини, ґрунтовні знання основ юриспруденції та засадничі принципи права: свобода, рівність, справедливість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 20 нових вулиць з'являться у Чернівцях. *Молодий Буковинець* : новини Чернівців. URL : https://molbuk.ua/chernovtsy_news/90325-20-novykh-vulyc-zyavlyatsya-u-chernivcyakh.html
2. Андрусак Т. Неможливо збудувати національну державу використовуючи все, антинаціональне за своєю суттю, радянське законодавство. 2018. 29 листопада. URL : <https://uainfo.org/blognews/1543478241-nemozhливо-zbuduvati-natsionalnu-derzhavu-vikoristovuyuchi.html>
3. Антонюк Я. Життєпис Ореста Зибачинського (1912–1993). *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. Спільний українсько-румунський науковий журнал. Чернівці–Сучава* : БДМУ, 2018. № 4 (20). С. 60–67.
4. Аурел Ончул. Румунське питання на Буковині. *Буковина толерантна : історичні нариси*. 2010. 29 березня. URL : <http://buktolerance.com.ua/?p=1027>
5. Бенно Штраухер (1850–1940 рр.) : Муніципальна бібліотека імені А. Добрянського. URL : <http://www.dobrabiblioteka.cv.ua/ua/1324631228/1521125403>
6. Бігун В. С. Євген Ерліх: життя і правознавча спадщина (актуальний наукознавчий нарис). *Проблеми філософії права*. Чернівці, 2005. Т. III. № 1–2. С. 105–126.
7. Ботушанський В. М., Приходько Є. С. Чернівецький університет у складі Австро-Угорщини. *Університетський вісник*. 1995. № 2, 3.
8. Брицький П., Добржанський О., Юрійчук Є. Буковинці у боротьбі за українську державність (1917–1922 рр.). Чернівці : Золоті литаври, 2007. 483 с.

9. Буковина – її минуле й сучасне / за ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. Париж–Філадельфія–Детройт : Зелена Буковина, 1956. 965 с.

10. Буковина 1918–1940 рр.: зовнішні впливи та внутрішній розвиток (Матеріали і документи). Упор. та ред. С. Д. Осачука; Резюме нім. та англ. мов. Чернівці : Зелена Буковина, 2005. 328 с.

11. Буковина. Визначні постаті: 1774–1918 (Біографічний довідник). Автор-упор. О. М. Павлюк. Чернівці : Золоті литаври, 2000. 252 с.

12. Бурдяк В. І. Становлення і розвиток соціологічних концепцій права. Чернівці : Рута, 2001. 84 с.

13. Василь Орелецький (1895–1976 рр.) : Муніципальна бібліотека імені А. Добрянського. URL : <http://www.dobrabiblioteka.cv.ua/ua/1324631228/1521125403>

14. Відомості з усього світу: Від Чернівецького університету. *Голос Буковини*. 1921. № 9. С. 4.

15. Відомості з усього світу: З університету. Іспитова комісія правничо-історичного державного іспиту Чернівецького національного університету. *Голос Буковини*. 1919. № 45. С. 4.

16. Відомості з усього світу: К. Ісопеску-Грекул – королівський комісар. *Голос Буковини*. 1919. № 45. С. 4.

17. Віче чернівецької української академічної молоді. *Буковина (Чернівці)*. 1909. № 256. С. 3.

18. Восьний В. Правова концепція С. Дністрянського. *Право України*. 1999. № 6. С. 116–118.

19. Галіп Т. Домашній писар: збірка примірів, як укладати різні письма. Чернівці : Друкарня тов. «Руська рада», 1900. 47 с.

20. Галіп Т. Звичаєве право спадкове на Верховині : Український науковий з'їзд у Празі (3–7 жовтня 1926 р.). Прага, 1928. С. 34–35.

21. Галіп Т. Звичаєве спадкове право на Верховині як джерело діючого права. *Науковий збірник Т-ва «Просвіта»*. Ужгород, 1929. Т. 4. С. 259–266.

22. Гальбан А. Університет Франца-Йосифа в Чернівцях і його зносини з сусідніми державами. *Буковина (Чернівці)*. 1900. № 138. С. 3.

23. Гауке Франц. Про деякі питання парламентського права. Інавгураційна ректорська промова, виголошена 1 грудня 1900 р. Пер. з нім. А. Вишинського; Наук. ред. перекл. і передмова М. Никифорака, Т. Грекул-Ковалик. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. Вип. 628: Правознавство. С. 5–11.

24. Гачек Ю. Загальне державне право на основі порівняльного правознавства. Ч. I. Право сучасної монархії / за ред. М. А. Рейснера. Автор. пер. з нім. М. Я. Лазерсона. Рига: Наука і Життя, 1913. 213 с.

25. Гачек Ю. Загальне державне право на основі порівняльного правознавства. Ч. II. Право сучасної демократії / за ред. М. А. Рейснера. Автор. пер. з нім. М. Я. Лазерсона. Рига: Наука і Життя, 1913. 180 с.

26. Гачек Ю. Загальне державне право на основі порівняльного правознавства. Ч. III. Право сучасного державного об'єднання / за ред. М. А. Рейснера. Автор. пер. з нім. М. Я. Лазерсона. Рига: Наука і Життя, 1913. 207 с.

27. Георгіца А. З. Соціологія права Євгена Ерліха: на шляху до інтеграційного праворозуміння. *Науковий*

вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Чернівці : Рута, 2012. Вип. 618 : Правознавство. С. 7–12.

28. Георгіца А. З., Марчук В. П., Никифорак М. В., Пацурківський П. С. Юридичний факультет Чернівецького університету (Історичний нарис). *Ерліхівський збірник*. Чернівці : ЧДУ, 1995. Вип. 2. С. 3–20.

29. Георгіца А. З., Никифорак М. В. З історії юридичного факультету у 1918–1940 рр. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць. Чернівці : Рута, 2006. Вип. 333 : Правознавство. С. 5–8.

30. Георгіца А. З., Никифорак М. В. Маловідомі сторінки історії юридичного факультету Чернівецького університету. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. № 6 (32). С. 5–12.

31. Герасимова Г. П. Квітковський Денис Васильович. Енциклопедія історії України. Т. 4 : Ка-Ком. Київ : Наукова думка, 2007. 528 с. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Kvitkovsky_D

32. Голят Роман С. 50-ліття наукової і громадсько-політичної праці проф. Василя Орелецького. *Свобода. Український щоденник. Джерзі Ситі і Нью-Йорк*. 1971. № 23. 4 лютого. С. 3.

33. Грекул-Ковалик Т. А. З історії формування концепції «живого права» Євгена Ерліха. *Соціологія права*. 2012. № 2–3 (4–5). С. 54–57.

34. Грекул-Ковалик Т. А. Розвиток юридичної освіти та науки на Буковині (1875–2015 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Чернівецький Національний університет імені Юрія Федьковича, Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2018. 258 с.

35. Грекул-Ковалик Т. А. Розвиток юридичної освіти та науки на Буковині (1875–2015 рр.) : автореф. дис.

... канд. юрид. наук : 12.00.01. Нац. ун-т «Львів. Політехніка». Львів, 2018. 21 с.

36. Грекул-Ковалик Т. А., Донченко О. П. «Право сили» чи «сила права»: Денис Квітковський про українську самовизначеність. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2022. № 59. С. 4–7. URL : <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc59/1.pdf>

37. Грекул-Ковалик Т. А., Торончук І. Ж. Георгій Алексіану – видатний правознавець і політичний діяч Буковини. *Актуальні проблеми сучасної науки: шляхи вирішення* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції з філософських, філологічних, юридичних та педагогічних наук (Горлівка, 7 травня 2010 р.). Горлівка, 2010. С. 41–44.

38. Грекул-Ковалик Т. А., Торончук І. Ж. Основні етапи формування концепції «живого права» Євгена Ерліха. *Ерліхівський збірник* : матеріали наук.-практич. конференції «Концепція «живого права» Є. Ерліха та сучасні проблеми правопізнання» (Чернівці, 27–29 вересня 2012 р.). Вип. 6. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. С. 107–109.

39. Гриценко З. І. Микола Суховерський. Мої спогади. *Український історичний журнал*. 2003. № 2. С. 141–143.

40. Гуменюк О. А. Центральний союз українського студентства – провідна організація української студентської еміграції в культурно-освітній сфері. *Гілея : науковий вісник* : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім.

М. П. Драгоманова, УАН; голов. ред. В. М. Вашкевич. Київ, 2011. Вип. 45. С. 110–118.

41. ДАЧО, ф. 12. Секретаріат Міністерства внутрішніх справ Буковини м. Чернівці, 1918–1923 рр., оп. 1, спр. 4666. Повідомлення дирекції поліції м. Чернівці про сутичку між румунськими та єврейськими студентами у зв'язку зі звільненням професорів Ерліха та Ласта, 1921 р., 1 арк.

42. ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 1, спр. 34. Звіт про роботу студентського гуртожитку у 1919–1920 навчальному році, 1919 р., 10 арк.

43. ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 1, спр. 45. Заяви студентів про видачу посвідчень на право отримання книг в університетській бібліотеці, 1927 р., 20 арк.

44. ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 2, спр. 361. Справа по розбору прохання студента юридичного факультету Судіта Шуліма про видачу йому довідки про відвідуваність ним занять, 1926 р., 2 арк.

45. ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 2, спр. 375. Свідectво про бідність студента юридичного факультету Павловського Олександра, 1932 р., 1 арк.

46. ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 2, спр. 480. Матрикул студента юридичного факультету Макса Ріттігштейна, 1884–1888 рр., 13 арк.

47. ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 3, спр. 103. Протоколи про прийняття іспитів зі спеціальності у студентів юридичного факультету, 1910–1913 рр., 87 арк.

48. ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 3, спр. 27 Листування з ректором університету про передачу частини бібліотеки, отриманої за заповітом поміщика Шапірера Сільвернуса, викладачам університету Гравайну О., Гіллеру К. та ін., 1881–1882 рр., 3 арк.

49. ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 4, спр. 36. Копії актів, листів та інші документи розслідування випадків національної та політичної дискримінації професорів та викладачів Чернівецького університету, 1923–1936 рр., 55 арк.

50. ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 5, спр. 2. Списки студентів юридичного та філософського факультетів Чернівецького університету, 1906–1921 рр., 54 арк.

51. ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 5, спр. 246 Особова справа студента юридичного факультету Грекула Євгена, 1923 р., 3 арк.

52. ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 5, спр. 3. Списки та протоколи про прийняття іспитів зі спеціальності у студентів юридичного факультету, 1910–1922 рр., 76 арк.

53. ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 5, спр. 4. Протоколи про прийняття іспитів зі спеціальності у студентів юридичного факультету, 1913–1919 рр., 106 арк.

54. ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 5, спр. 5. Протоколи про прийняття іспитів зі спеціальності у студентів юридичного факультету, 1919–1923 рр., 126 арк.

55. ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 5, спр. 6. Протоколи про прийняття іспитів зі

спеціальності у студентів юридичного факультету, 1921–1926 рр., 156 арк.

56. ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 5, спр. 819 Особова справа студента юридичного факультету Струтинського Ярослава, 1929–1931 рр., 4 арк.

57. ДАЧО, ф. 216. Чернівецький університет, 1875–1940 рр., оп. 5, спр. 9. Студентська книга відвідування занять, 1928 р., 6 арк.

58. ДАЧО, ф. 274. Київське губернське жандармське управління, оп. 1, д. 573. Університетська реформа про дозвіл жінкам вступати до університетів, 1901 р., 93 арк.

59. ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 1, спр. 4069. Листування з Міністерством культів та освіти і Чернівецьким університетом про наповнення каталогу лекцій, 1875 р., 5 арк.

60. ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 1, спр. 4072. Листування з Міністерством культів та освіти та крайовим розрахунковим відділом про призначення викладацького складу та службовців Чернівецького університету, 1875 р., 145 арк.

61. ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 1, спр. 4076. Листування з Міністерством культів та освіти про укомплектування бібліотеки Чернівецького університету, 1875–1876 р., 121 арк.

62. ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 1, спр. 4173. Постанови та листування з Міністерством культів та освіти та Міністерством внутрішніх справ про створення екзаменаційної комісії при Чернівецькому університеті, 1876 р., 34 арк.

63. ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 1, спр. 4180. Прохання студента юридичного

факультету Чернівецького університету Салтера Моріца про надання грошової допомоги, 1876 р., 4 арк.

64. ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 1, спр. 4277. Листування з Центральною статистичною комісією та державною екзаменаційною комісією Чернівецького університету про складання статистичних зведень за результатами державних іспитів та затвердження результатів іспитів на юридичному факультеті у 1876–1877 навчальному році, 1877 р., 4 акр.

65. ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 1, спр. 4556. Листування з Вищим крайовим судом у м. Львів та повітовими управліннями Буковини про перевірку лояльності випускників юридичного факультету у зв'язку з призначенням їх службовцями судів, 1881 р., 12 арк.

66. ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 1, спр. 4771. Листування з Міністерством внутрішніх справ та Міністерством культів та освіти про видачу дозволу професору Чернівецького університету Гравайну Олександру на носіння російського ордена «Святої Анни», 1883 р., 10 арк.

67. ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 1, спр. 4792. Листування з Міністерством культів та освіти про ведення слідства з приводу висловлювання образ на адресу імператора студентом юридичного факультету Чернівецького університету Баром Германом, 1884–1894 рр., 14 арк.

68. ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 2, спр. 10561. Листування з Міністерством культів та освіти та намісництвом м. Львів про створення фонду стипендій для українських студентів та студентів

інших національностей та про порядок їх видачі, 1876–1899 рр., 33 арк.

69. ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 2, спр. 10879. Відомість професорського складу та розклад публічних лекцій Чернівецького університету на 1877–1878 навчальний рік, 1877 р., 34 арк.

70. ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 2, спр. 15734. Листування з ректором Чернівецького університету про проведення державних іспитів. Статистичні відомості, 1893 р., 17 арк.

71. ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 2, спр. 15735. Листування з Міністерством культів та освіти про призначення членів екзаменаційної комісії на юридичному факультеті Чернівецького університету, 1893 р., 3 арк.

72. ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 2, спр. 15734. Листування з ректором Чернівецького університету про проведення державних іспитів. Статистичні відомості, 1893 р., 17 арк.

73. ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 2, спр. 15745. Листування з Міністерством культів та освіти про розбір прохань Балеону Ремуса та Василевського про видачу дозволу на захист докторського ступеня при Чернівецькому університеті, 1893 р., 58 арк.

74. ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 2, спр. 16915. Статистичні відомості про результати випускних іспитів на юридичному факультеті Чернівецького університету, 1896 р., 12 арк.

75. ДАЧО, ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 2, спр. 16914. Листування з Міністерством культів та освіти про новий порядок проведення

державних іспитів на юридичних факультетах австрійських університетів, 1896–1897 рр., 35 арк.

76. ДАЧО, ф. 442. Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора м. Київ, оп. 829, с. 39. Правила поведінки для студентів російських університетів, 1908 р., 44 арк.

77. Добржанський О. В., Старик В. Бажаємо до України! Одеса : Маяк, 2008. 1168 с.

78. Добржанський О., Старик В. Змагання за українську державність на Буковині (1914–1921 рр.) : док. і матер. Чернівці : Чернів. обл. друку., 2009. 512 с.

79. Дрібні вісті: З Чернівецького університету. Буковина (Чернівці). 1895. № 100. С. 3.

80. Дрібні вісті: Іменования і відзначення. Буковина (Чернівці). 1895. № 2. С. 3.

81. Євген Ерліх. Інститут живого права. Пер. з нім. І. Я. Яцюка; наук. ред. М. В. Никифорака. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць. Чернівці : Рута, 2012. Вип. 636 : Правознавство. С. 5–13.

82. Євген Ерліх. Соціологія та юриспруденція. Пер. з нім. І. Я. Яцюка; наук. ред. перекл. М. В. Никифорака. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць. Чернівці : Рута, 2013. Вип. 644 : Правознавство. С. 5–11.

83. Євген Ерліх. Факти звичаєвого права. Інавгураційна ректорська промова, виголошена 2 грудня 1906 р. Пер. з нім. І. Я. Яцюка; пер. з лат. Т. Д. Попової; передм. та наук. ред. перекл. М. В. Никифорака. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць. Чернівці : Рута, 2006. Вип. 311 : Правознавство. С. 5–23.

84. Єврейське населення та розвиток єврейського національного руху на Буковині в останній чверті XVIII –

на початку ХХ ст. : збірник документів та матеріалів / упорядник О. В. Добржанський, М. П. Кушнір, М. Д. Никирса. Чернівці : ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2007. 464 с.

85. Єфремова Н. В. Праця Теодота Галіпа «Основні права і обов'язки українських громадян» та її місце в історії української конституційно-правової думки. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 11. С. 58–62.

86. За три роки у Чернівцях змінили назву 100 вулиць. 2017. 3 серпня. URL : <https://acc.cv.ua/news/chernivtsi/za-tri-roki-u-chernivcyah-zminili-nazvu-100-vulic-privchaemos-donovogo-spisok-7731>

87. Зибачинський О. Ренесанс – реформація – революція. Сідней : Видавництво «Самостійна Україна», 1969. 88 с.

88. Зибачинський-Орлан О. Свободарний маніфест. Торонто–Канада : Канадське Товариство Приятелів України, 1978. 46 с.

89. Інтелектуальний календар за березень 2019 року. 2019. 25 березня. URL : <http://www.dobrabiblioteka.cv.ua/ua/news?id=1083547>

90. Історія УВУ. URL : <https://ufu-muenchen.de/universytet/istoriya-uvu/>

91. Карл Гіллер. URL : http://www.criminaldep.chnu.edu.ua/history/carl_hiller.html

92. Квітка Д. Боротьба за українську ідею. *Український бюлетень інформації*. Р. 1. Ч. 2. 1946.

93. Квітковська М. Денис Квітковський. *Час*. Чернівці. 1992, Ч. 23 (3439).

94. Квітковський Д. Українська делегація в Тегерані на міжнародній Конференції Людських прав. *Новий шлях*. 1968. Ч. 19. 11 травня.

95. Квітковський-Квітка Д. Репресії в Україні в світлі міжнародної конвенції про злочин геноциду. Торонто–Вінніпег, 1968. 31 с.

96. Кирильчук Д. Советський народ. *Український бюлетень інформації*. Ч. 1. 1946.

97. Кобан О. Г. Соціологічна теорія права Є. Ерліха : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2014. 24 с.

98. Кобилюк М. Невідома Буковина: депутат рейхстагу, що відстоював права українців. *Молодий буковинець : новини Чернівців*. 2020. 10 жовтня. URL : https://molbuk.ua/chernovtsy_news/209885-nevidoma-bukovyna-deputat-reykhstagu-scho-vidstoyuvav-prava-ukrayinciv.html#google_vignette

99. Кобилюк М. Невідома Буковина: рідне село депутата рейхстагу. *Молодий буковинець : новини Чернівців*. 2020. 10 жовтня. URL : https://molbuk.ua/chernovtsy_news/154645-nevidoma-bukovyna-ridne-selo-deputata-reykhstagu.html

100. Кобилюк М. Невідома Буковина: хто і як будував Єврейський народний дім. *Молодий буковинець : новини Чернівців*. 2021. 31 січня. URL : https://molbuk.ua/chernovtsy_news/218962-nevidoma-bukovyna-khto-i-yak-buduvav-yevreyskyy-narodnyy-dim.html

101. Кобилюк М. У Чернівцях може з'явитись вулиця Галіпа Теодота і Штраухера Бенно. *Молодий буковинець : новини Чернівців*. 2018. 2 серпня. URL : https://molbuk.ua/chernovtsy_news/153744-u-

chernivcyakh-mozhe-zyavytys-vulytsya-galipa-teodota-i-shtraukhera-benno.html

102. Комаха В. О. Ганс Гросс – один із піонерів і «батько» світової криміналістики. *Юридичні записки*. 2014. № 1. С. 110–117.

103. Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р. Генеральна асамблея ООН. URL :

<http://www.preventgenocide.org/ua/konventsia.htm>

104. Концепція демократії та політичної організації суспільства в політології ФРН Й. Шумпетера. URL : http://www.djerelo.com/index.php?option=com_content&task=view&id=7979&Itemid=113

105. Короткий нарис історії єврейської національної спільноти Буковини 1774–2008 рр. URL : <http://muzejew.org.ua/Koncept-Istoria-Ukr.html>

106. Кравчук К. Станіслав Дністрянський – корифей національної правничої науки. *Станіслав Дністрянський – світоч української правової науки* : матеріали наук. конф. юридичного інституту ТАНГ, присвяченої річниці з дня народження академіка Станіслава Дністрянського. Тернопіль, 1999. С. 29–41.

107. Криза в Чернівецькій раді. *Буковина (Чернівці)*. 1905. № 142. 13 грудня.

108. Макар Ю. Помер великий патріот Буковини Микола Суховерський. Молодий буковинець. 2008. 2 вересня. URL :

<https://molbuk.ua/vnomer/suspilstvo/16296-pomer-velikiji-patriot-bukovini-mikola.html>

109. Максакова Р. М. Витоки формування вчення про установчу владу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2010. Вип. 14.

Том 1. С. 146–150. URL :

<https://eir.zp.edu.ua/items/d70e0f55-0ad2-46e4-945c-bcae758613ff>

110. Маник А. З. Ідеї концепції «живого» права Євгена Ерліха у розвитку сучасного міжнародного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2018. 20 с.

111. Манфред Ребіндер. Семінар Євгена Ерліха про «живе право». *Судово-правова реформа в Україні: проблеми та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції, присвяченої 200-річчю Крайового суду Буковини, 26–28 травня 2004 року. Чернівці, 2004. С. 87–89.

112. Марчук В. П. Євген Ерліх – основоположник соціології права. *Проблеми філософії права*. Київ-Чернівці, 2003. Т. III. № 1–2. С. 147–151.

113. Марчук В. П. Євген Ерліх: сторінки життя і творчості. *Ерліхівський збірник*. Чернівці : ЧДУ, 1994. Вип. 1. С. 5–10.

114. Марчук В. П. Соціологічні теорії права в Німеччині. Історія і сучасність. Чернівці : ЧДУ, 1998. 127 с.

115. Масіян Н. Б. Виставка до 150-річчя від народження видатного українського політика, дипломата, громадського діяча, депутата Буковинського сейму та Австрійського парламенту, посла Української Народної Республіки у Швейцарії барона Миколи фон Василька. URL : <https://cv.archives.gov.ua/vasilko.html>

116. Микола Суховерський – патріот, меценат, почесний доктор університету. *Молодий буковинець*. 2007. 15 травня. URL : <https://molbuk.ua/4355-mikola-sukhovskij-patrot-mecenat.html>

117. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. ООН. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

118. Міжнародні стандарти прав людини у правоохоронній діяльності : практикум / Боняк В. О., Завгородній В. А., Перепьолкін С. М., Філяніна Л. А., Христова Ю. В. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внут. справ, 2014. 284 с.

119. Мірчук А. Пам'яті проф. Василя Орелецького. *Свобода. Український щоденник. Джерзі Ситі і Нью-Йорк*. 1976. № 224. 18 листопада. С. 2–4.

120. Музей визвольної боротьби та доля його...
URL : [https://old.archives.gov.ua/Publicat/Mushynka_M/Part I-II.php?page=26](https://old.archives.gov.ua/Publicat/Mushynka_M/Part_I-II.php?page=26)

121. Мусієнко К. Як створювався університет. *Радянський студент*. 1972. 19 травня. С. 2.

122. Най живе їх слава, слава Заставнеччини : іст.-біогр. нарис / Іван Семенюк ; [передмова О. В. Добржанського]. Чернівці : Друк Арт, 2020. 639 с.

123. Народне Віче Буковини 1918–1993 : документи і матеріали обл. наук.-практ. конф., присвяч. 75-річчю Буковинського народного віча 3 листопада 1918 р. / упоряд. О. С. Романець. Чернівці : Прут, 1994. 144 с.

124. Нежурбіда С. І. Ганс Гросс: людина, вчений, вчитель. *Вісник Академії Прокуратури України*. 2006. № 3. С. 119–123.

125. Нежурбіда С. І., Жуковський П. В. Курс криміналістики Ганса Гросса для офіцерів-інструкторів австрійської жандармерії. *Кримінальне право України*. 2006. № 10. С. 51–54.

126. Непрості часи Миколи Василька : Муніципальна бібліотека імені А. Добрянського. URL : <http://www.dobrabiblioteka.cv.ua/ua/news?id=990189>

127. Никирса М. Чернівці. Документальні нариси з історії вулиць і площ. Чернівці: Золоті литаври, 2008. 452 с.

128. Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.). Чернівці : Рута, 2004. 384 с.

129. Никифорак М. В. Ганс Гросс: життя і науково-педагогічна діяльність. *Держава і право* : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. Вип. 22. С. 99–102.

130. Никифорак М. В. Державний лад і право на Буковині в 1774–1918 рр. Чернівці : Рута, 2000. 280 с.

131. Никифорак М. В. З історії вищої правничої освіти на Буковині. *Юридичний вісник*. 2000. № 3. С. 135–140.

132. Никифорак М. В. Костянтин Томащук – перший ректор Чернівецького університету: юрист, політик, педагог. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. праць. Чернівці : Рута, 2005. Вип. 273 : Правознавство. С. 19–22.

133. Никифорак М. В. Правничий факультет університету Франца-Йосифа у Чернівцях (1875–1918 рр.). Чернівці : Рута, 2003. 32 с.

134. Никифорак М. В. Три портрети з історії правничого факультету університету Франца-Йосифа у Чернівцях. *Ерміхівський збірник*. Юридичний факультет Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Чернівці : Рута, 2005. Вип. 4–5. С. 26–29.

135. Никифорак М. В. Юридична освіта на Буковині в період її перебування у складі Австрії. *Юридична наука та освіта: історія, сучасність, перспективи* : матеріали ІХ історико-правової конференції (м. Рівне, 6–8 червня 2003 р.). Київ, 2004. С. 44–50.

136. Никифорак М. В. Юридичний факультет Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. *Юридична енциклопедія*. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія імені М. Н. Бажана», 2004. Т. 6. С. 487–488.

137. Никифорак М. В. Юридичний факультет. *Чернівецький університет. 1875–1995* : Сторінки історії. Чернівці : Рута, 1995. С. 41–46.

138. Новинки: Державні стипендії. *Буковина (Чернівці)*. 1902. № 30. С. 3.

139. Новинки: Жадання румунських кафедр у Чернівецькому університеті: вимоги румунів. *Буковина (Чернівці)*. 1908. № 18. С. 2.

140. Новинки: З Чернівецького університету. Новий ректор, нові призначення на факультети. *Буковина (Чернівці)*. 1906. № 70. С. 3.

141. Новинки: З Чернівецького університету. Перешкоди до вступу русинів. *Буковина (Чернівці)*. 1902. № 116. С. 2.

142. Новинки: З Чернівецького університету. Про екзаменаційну історично-правничу комісію. *Буковина (Чернівці)*. 1905. № 110. С. 2.

143. Новинки: З Чернівецького університету. Про обрання ректора та деканів факультетів університету. *Буковина (Чернівці)*. 1897. № 29. С. 2.

144. Новинки: 3 Чернівецького університету. Про правничі державні іспити. *Буковина (Чернівці)*. 1909. № 211. С. 3.

145. Новинки: 3 Чернівецького університету. Стипендії. *Буковина (Чернівці)*. 1907. № 151. С. 3.

146. Новинки: Іменоване членів іспитової комісії. *Буковина (Чернівці)*. 1902. № 116. С. 2.

147. Новинки: Олександр Гравайн, проф. Чернівецького університету: [Некролог]. *Буковинські відомості*. 1897. № 29. С. 3.

148. Новинки: Правничі іспитові комісії. *Буковина (Чернівці)*. 1905. № 114. С. 3.

149. Новинки: Судові практиканти. *Буковина (Чернівці)*. 1897. № 29. С. 2.

150. Новинки: Університетські такси. *Голос Буковини*. 1933. № 10. С. 6.

151. Новинки: Фреквенція Чернівецького університету. Статистика кількості і національного складу студентів. *Буковина (Чернівці)*. 1906. № 19. С. 3.

152. Новинки: Чернівецький університет. Факультети, склад студентів. *Буковинські відомості*. 1898. № 7. С. 3.

153. Новосівський І. Деякі українські проблеми в світлі молдавської хроніки Йона Некульчі. *Збірник на пошану професора О. Оглоблина*. Нью-Йорк, 1977. С. 348.

154. Новосівський І. Степан Смаль-Стоцький – український громадський діяч на Буковині. *Збірник філологічної секції Наукового товариства імени Шевченка : На пошану сторіччя народин Степана Смаль-Стоцького*. Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1960. Т. 28. С. 81–82.

155. Новосівський І. М. Нарис історії права Буковини і Басарабії. Нью-Йорк–Париж–Сидней–Торонто, 1986. 180 с.

156. Новосівський І. М. Українська державна влада на Буковині в 1918 р. Нью-Йорк, 1964. 56 с.

157. Новосівський І. М. Українська національна революція самовизначення і президент Вільсон. Нью-Йорк : Правничий Вісник, 1971. 48 с.

158. Одовічук Я. Українська журналістика Буковини. Перерваний політ. URL : <https://zbruc.eu/node/63235>

159. Орелецький В. Зносини ЦеСУСа з чужоземним студентством. *Студентський вісник*. 1924. № 4.1. С. 44.

160. Орест Зибачинський – політичний діяч, публіцист, учасник Української революції. URL: <https://cv.archives.gov.ua/zibachynski.html>

161. Пацурківський П. С., Гаврилюк Р. О. Методологія правопізнання Євгена Ерліха: неklasична парадигма. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. праць. Чернівці : Рута, 2012. Вип. 628 : Правознавство. С. 27–33.

162. Петрів М. Й. Українські адвокати: державні, громадські, політичні та культурно-освітні діячі кінця XIX – першої половини XX ст. Кн. 1. Київ : Юстініан, 2014. 544 с. URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/Petriv_Mykhailo/Ukrainski_advokaty_derzhavni_hromadski_politychni_ta_kulturno-osvitni_diiachi_kintsia_XIX_-_pershoi.pdf

163. Піддубний І. А. Місце та роль Бенно Штраухера у житті єврейської громади Чернівців та Буковини кінця XIX – першої чверті XX ст. *Збірник наукових праць*

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. 2022. № 35. С. 178–190.

164. Підпілля ОУН на Буковині: 1943–1951. Документи і матеріали / упоряд. Д. Проданик. Київ–Торонто : Літопис Української Повстанської Армії, 2012. Т. 19. 784 с.

165. Піцул Т. Про тих, чиє ім'я носять вулиці в Чернівцях. 2023. 25 квітня. URL : <https://ichernivchanyn.com/uk/eternal-pro-tyh-chyye-imya-nosyat-vulyczyi-v-chernivczyah>

166. Піцуляк Х. Невідома Буковина: «спонсор» Української революції 1917–1921 років. *Молодий буковинець : новини Чернівців*. 2021. 25 червня. URL : <https://molbuk.ua/news/230075-nevidoma-bukovyna-sponsor-ukrainskoi-revolucii-1917-1921-rokiv.html>

167. Пожертви на будівельний фонд українського музею. *Наше життя. Our life*. 1988. Травень. С. 33. URL : <https://unwla.org/wp-content/uploads/1988-05-may-magazine-Our-Life.pdf>

168. Почесні доктори Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. URL : <https://www.chnu.edu.ua/university/orhany-upravlinnia-ta-samovriaduvannia/vchena-rada/plan-roboty-vchenoi-rady/pochesni-doktory/>

169. Про відновлення селу Луківці Вижницького району Чернівецької області колишнього найменування : Постанова Верховної Ради України від 20 січня 2005 р. № 2372–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 6. Ст. 160.

170. Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років : Указ Президента

України від 22 січня 2016 р. URL :
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/17/2016#Text>

171. Реабілітовані історією. Чернівецька область. Книга 1 / Обл. ред. кол. : В. І. Павлюк (голова редкол.), І. П. Фостій (заст. голови редкол.), О. П. Терен (секретар редкол.) та ін. Чернівці, 2007. 960 с.

172. Савчук В. Г. Норми для вирішення Євгена Ерліха : автореферат дис. ... д. філософ : 081. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2023. 20 с.

173. Савчук С. В. Юридична соціологія предмет і місце в системі юридичних наук. Чернівці : Рута, 2003. 240 с.

174. Стефанович Р. Чернівецький університет і русини. *Буковина (Чернівці)*. 1899. № 117. С. 2.

175. Стецюк П. Конституційний проект Теодота Галіпа «Основні права і обов'язки українських громадян». *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2000. Вип. 35. С. 166–170.

176. Суховерський М. Мої спогади / авт. передм. О. Зінкевич. Київ : Смолоскип, 1997. 318 с.

177. Торончук І. Ж. Буковина у правовій системі Румунії (1918–1940 рр.) : монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. 280 с.

178. Торончук І. Ж., Грекул-Ковалик Т. А. Студентське товариське життя Буковини (1875–1940 рр.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Вип. 44 : Право. Ужгород, 2017. Т. 1. С. 26–30.

179. Троян С. С. Перша світова війна у фокусі «плинної нестабільності»: міжнародна і внутрішня політика : колективна монографія / Наукова редакція

д.і.н., проф. С. С. Трояна. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2019. 280 с.

180. Туріна Л. Вуз відзначає сторіччя. *Правда*. 1975. 28 жовтня.

181. У центрі уваги – меценати КІУсу. *Бюлетень КІУсу*. 2005. Весна. С. 10.

182. У Чернівцях з'явилися нові вулиці. *Чернівецький промінь*. 2018. 6 вересня. URL : <https://promin.cv.ua/2018/09/06/u-chernivtsiakh-ziavylisia-novi-vulytsi.html>

183. У Чернівцях просять назвати одну з вулиць ім'ям Бенно Штраухера. *ACC media agency*. 2018. 5 вересня. URL : <https://acc.cv.ua/news/chernivtsi/u-chernivcyah-prosyat-nazvati-odnu-z-vulic-imyam-benno-shtrauhera-35795>

184. Український вільний університет. URL : <http://surl.li/pyernl>

185. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. ООН. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_086#Text

186. Факультет Права та Суспільних Наук. Факультет Права та Суспільно-Економічних Наук. Факультет Державних та Економічних Наук (1921–2011). URL : <https://ufu-muenchen.de/wp-content/uploads/2024/03/absolventenpravo.pdf>

187. Федоренко В. Л. Концепція легітимного перегляду конституцій проф. Ю. Гачека. *Актуальні проблеми правової науки* : матеріали Міжнародного науково-практичного конгресу, м. Запоріжжя, 1–2 жовтня 2021 року / за заг. ред. Т. О. Коломєєць. Запоріжжя : ЗНУ, 2021. С. 234–237.

188. Фещук Н. Адвокат із Чернівців, який очолив ПУН. URL : <https://zbruc.eu/node/46974>

189. Фещук Н. Сімейний альбом київської чернівчанки. Софія Майданська. 2016. 1 жовтня. URL : <https://zbruc.eu/node/56845>

190. Фостій І. Діяльність ОУН на Буковині у 1940–1941 рр. *Журнал «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ»*. 2000. № 1 (12). С. 454–471. URL : <https://www.reabit.org.ua/magazine/2000/>

191. Фостій І. Північна Буковина і Хотинщина у Другій світовій війні 1939–1945 рр. Чернівці : Чернівецьке обласне відділення Пошуково-видавничого агентства «Книга Пам'яті України», 2005. 368 с.

192. Халаїм С. Пошуки Ганса Гросса. *Буковинське віче*. 1992. 10 грудня. С. 3.

193. ЦДАЗУ, ф. 59, оп. 1, спр. 62. Стаття Дениса Квітковського-Квітки «Право на самовизначення». 16 лютого 1969 р. арк. 43.

194. ЦДІАК, ф. 707. Управління піклувальника Київського навчального округу, оп. 43, спр. 1. Розклад лекцій на друге півріччі 1877–1878 навчального року на юридичному факультеті Імператорського університету Св. Володимира, 1877–1878 рр., 489 арк.

195. ЦДІАК, ф. 707. Управління піклувальника Київського навчального округу, оп. 162, спр. 8. Лист ректора Імператорського університету Св. Володимира від 20.08.1912 р. про викладання на юридичному факультеті, 1912 р., 288 арк.

196. Червінський К. Чернівецькому державному університету – 100 років. *Радянська Буковина*. 1975. 11 жовтня.

197. Чернівецький державний університет. Львів : Вища школа, 1975. 191 с.

198. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Імена славетних сучасників. Авт.-упоряд. : Н. Струк, О. Матвійчук ; ред. кол. : С. В. Мельничук (голова) [та ін.]. Київ : Світ Успіху, 2005. 288 с.

199. Чернівецький університет. 1875–1995: Сторінки історії. Чернівці : Рута, 1995. 208 с.

200. Шевелєва М. Микола фон Василько – буковинський аристократ, фінансист Української революції. 2024. 25 березня. URL : <https://uain.press/blogs/mikola-fon-vasilko-bukovinskij-aristokrat-finansist-ukrayinskoyi-revoljutsiyi-1204080>

201. Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм, демократія. Київ : Основи, 1995. 52 с.

202. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку: дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу. Пер. з англ. В. Старка. Київ : Видавни-чий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 242 с.

203. Шумпетер Й. А. Як вивчають соціальні науки. Пер. з нім. Г. А. Лабовкіної; передм. та наук. ред. перекладу М. В. Никифорака. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць. Чернівці : Рута, 2006. Вип. 348 : Правознавство. С. 5–13.

204. Щербанюк Л. Шляхетний не лише походженням. *Збруч*. 2018. 26 березня. URL : <https://zbruc.eu/node/78084>

205. Юсов С. Л. Ончул Аурел фон. Енциклопедія історії України : Т. 7: Мі-О / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України.

Київ : Наукова думка, 2010. URL : <http://www.history.org.ua/?termin=Onchul>

206. Adler K. Das österreichische Wechselrecht. Innsbruck : Wagner, 1904. 183 s.

207. Akademische Gesetze und Verordnungen Nach § 17 der allgemeinen Studienordnung zum Gebrauche bei der Immatriculation. Zusammengestellt und herausgegeben von akademischen Senate der k.k. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz. Czernowitz: Selbstverlag des akademischen Senate, 1899.

208. Alma Mater Francisco Josephina. München, 1975. 428 s.

209. Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1923–1924. Cernăuți : Editura Universității, 1924. 61 p.

210. Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1924–1925. Cernăuți : Editura Universității, 1925. 146 p.

211. Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1925–1926. Cernăuți : Editura Universității, 1927. 200 p.

212. Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1926/1927–1927/1928. Cernăuți : Editura Universității, 1928. 286 p.

213. Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1933/1934–1934/1935–1935/1936. Cernăuți : Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1937. 429 p.

214. Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1937–1938. Cernăuți : Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1938. 455 p.

215. Anuarul Universitatii din Cernauti. Anul de studii 1938–1939. Cernauti : Institutul de arte grafice «Glasul Bucovinei», 1939. 268 p.

216. Carrino A. Eugen Ehrlich e Hans Kelsen: una controversia sulla sociologia del diritto. Barselona : Universita di Napoli, 1993.

217. Catedre vacante la facultatea de drept din Cernăuți. *Glasul Bucovinei*. 1922. Anul V. P. 1.

218. Ciachir N. Din istoria Bucovinei (1775–1944). București : Ed. Didactică și Pedagogică, 1993. 174 p.

219. Codul învățământului (primar, secundar, surerior). București : Editura Librăriei Pavel Suru, 1929. 851 p.

220. Curs ținut la Facultatea de Drept a Universitatii din Cernăuți. *Glasul Bucovinei*. 1921. 7 Februarie. P. 3–4.

221. Die k.k. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz im ersten Vierteljahrhundert ihres Bestandes. Festschrift. Czernowitz, 1900. 245 s.

222. Drăgănescu G. Propuneri pentru Reorganizarea învățământului superior Juridic, Politic și Economic. Cernăuți : Wiegler, 1930. 14 p.

223. Ehrlich E. Beitrage zur Theorie der Rechtsquellen. 1 Th. Das jus civile, jus publicum, jus privatum. Berlin : Heymann, 1902. 258 s.

224. Ehrlich E. Bericht über das Studienjahr 1906, 1907 erstattet am. 9 Dezember 1907 von dem abtretenden Rektor Eugen Ehrlich. Czernowitz, 1907. 12 s.

225. Ehrlich E. Die Tatsachen des Gewohnheitsrecht Inaugurationsrede gehalten am 2. Dezember 1906. Czernowitz, 1906. S. 27–66.

226. Grawein A. Gutachten über den Entwurf einer Wechselordnung für das Russische Reich. St. Petersburg : Rüttger, 1883. 22 s.

227. Grawein A. Verjährung und gesetzliche Befristung: Eine zivilistische und wechselrechtliche Untersuchung mit

besonderer Rucksicht auf das Österreichische Recht. Th. 1. Zivilrechtliche Grundlagen. Leipzig : Dunker, 1880. 232 s.

228. Gross H. Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik. 3. verm. Aufl. Graz, 1899. 813 s.

229. Gross H. Handbuch für Untersuchungsrichter Polizeibeamte, Gendarmen u.s.w. Graz, 1893. VII, 620 s.

230. Hacman M. Diplomația germană antebelică. București, 1933. 60 p.

231. Hacman M. Drept comercial comparat. Vol. 1. București, 1930. 840 p.

232. Hacman M. Drept comercial comparat. Vol. 2. București, 1932. 856 p.

233. Hacman M. Dreptul internațional public și privat. Cernăuți, 1924. 320 p.

234. Halban A. Zur Geschichte des deutschen Rechtes in Podolien, Wolhynien und der Ukraine. Berlin : Prager, 1896. 135 s.

235. Hauke Franz. Jurist. URL : http://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_H/Hauke_Franz_1852_1915.xml

236. Hauke F. Bericht über das Studienjahr 1900/1901 erstattet am 2. Dezember 1901. Czernowitz, 1901. 13 s.

237. Hauke F. Die geschichtlichen Grundlagen des Monarchenrechts: Ein Beitrag zur Bearbeitung des österreichischen Staatsrechts. Wien und Leipzig : W. Braumüller, 1894. 146 s.

238. Hauke F. Sammlung von fällen und fragen aus dem österreichischen Verfassungsund Verwaltungsrechts. Leipzig : Deichert, 1910. 113 s.

239. Hauke F. Über einige Fragen des Parlamentsrechts: Inaugurationsvortrag Gehalten am 1. Dezember 1900. Czernowitz : Engel et Suchanka, 1901. 24 s.

240. Hiller K. Die Disziplinarstrafen in den österreichischen Strafanstalten und Gerichtsgefängnissen. Leipzig; Wien, 1894. 174 s.

241. Hiller K. Zur Versuchslehre des Österreichischen Strafrechts. Wien, 1878. 93 s.

242. Inaugurarea cursurilor de Doctorat de la Facultatea juridică. *Glasul Bucovinei*. 1922. 23 Noembrie. № 1132. P. 2.

243. Isopescu-Grecul K. Panevropa și unificarea dreptului. Craiova : Scrisul Românesc, 1930. 10 p.

244. Isopescu-Grecul K. Statul civilizat și dreptul național. Cernăuți : Ed. «Glasul Bucovinei», 1923. 15 p.

245. Kleinwächter F. Lehrbuch der Nationalökonomie. Leipzig : Hirschfeld, 1902. 477 s.

246. Lemauer K. Die Verwaltung der österreichischen Hochschulen von 1868–1877. Wien : In Commission bei Alfred Hölder, 1878. 367 s.

247. Living Law: Reconsidering Eugen Ehrlich / Edited by Marc Hertogh. Oxford and Portland Oregon : Hart Publishing, 2009. 280 s.

248. Mischler E. Der öffentliche Haushalt in Böhmen: Ein Beitrag zur Kenntnisse und Beurteilung des Finanzwesens der Selbstverwaltung in Österreich. Leipzig; Wien : Toeplitz; Deuticke, 1887. 206 s.

249. Mischler E. Die Organisierung der Landes-Statistik in der Bukowina. Wien : Pardini, 1891. 13 s.

250. Norst A. Alma Mater Francisco Josephina. Czernowitz, 1900. 133 s.

251. Onciul A. Der Versicherungsvertrag nach österreichischem Rechte. Wien : Manz, 1896 – X. 261 s. URL : [https://web.archive.org/web/20090923020352/http://dlib-pr.mpier.mpg.de/m/kleioc/0010/exec/books/%22179318%](https://web.archive.org/web/20090923020352/http://dlib-pr.mpier.mpg.de/m/kleioc/0010/exec/books/%22179318%22)

252. Prokopowitsch E. Gründung, Entwicklung und Ende der Franz-Josephs-Universität in Czernowitz. Bukowina-Buchenland. Clausthal-Zellerfeld : Pieper, 1955. S. 61.

253. Rădulescu C. Curs de drept penal și chestiunii de criminology ținut la Facultatea juridică din Cernăuți. P. 2. Cernăuți, 1922. 501 p.

254. Raiser T. Sociology of Law in Germany. *German Law Journal*. 2010. Vol. 11. № 4. S. 391–398.

255. Regulament de ordinea și disciplina studenților Universitari. Cluj: Institutul de arte grafice «Ardealul», 1925. 15 p.

256. Regulament Facultății de drept din Cernăuți / Anuarul Universității din Cernăuți. Anul de studii 1925–1926. Cernăuți: Editura Universității, 1927. 200 p.

257. Regulament pentru acordarea de burse în țară și în străinătate. *Monitorul Oficial*. 1923. № 137. 20 Septembrie.

258. Regulament pentru numirea docenților, agregărilor și profesorilor Universitari. *Monitorul Oficial*. 1899. № 246. 10 Februarie.

259. Rehbinder M. Die Begründung der Rechtssoziologie durch Eugen Ehrlich. 2., völlig neubearb. Aufl. Berlin : Dunker und Humblot, 1986. 147 s.

260. Rehbinder M. Die politischen Schriften des Rechtssoziologen Eugen Ehrlich auf dem Hintergrund seines bewegten Lebens. Universitatea din Zürich. S. 269–281.

261. Revistă lunară de drept, sociologie și criminologie. 1927. № 3; № 5.

262. Schumpeter J. Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung. Eine Untersuchung über Unternehmergewinn, Kapital, Kredit, Zins und den Konjunkturzyklus. 2. neubearbeitete Auflage. Mühen und Leipzig, 1926. 369 s.

263. Schumpeter J. Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung. Leipzig : Dunker und Humblot, 1912. 548 s.

264. Skedl A. Das österreichische Zivilprozessrecht. 1 Bd. Leipzig, 1900. 446 s.

265. Statistica învățământului din România pe anii școlari 1921/22–1928/1929. București : Tipografia Curții Regale F. Göbl Fil, 1932. 489 p.

266. Statistica învățământului public și particular din România pe anii școlari 1919–1920 și 1920–1921. București : Tipografia Curții Regale F. Göbl Fil, 1924. 293 p.

267. Tarnavski A. Constantin Isopescu-Grecul. *Doctrină, Jurisprudentă și Legislație*. 1938. Anul VI. № 10.

268. Universitatea din Cernăuți în perioada interbelică. Mircea Grigoriu. Suceava : Mușatinii, 2005. 290 p.

269. Verzeichnis der öffentlichen Vorlesungen an der k.k. Franz-Josephs-Universität zu Czernowitz / Verlag des akademischen Senates. Czernowitz. 1884–1912.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Творці науково-освітніх традицій
правничої школи на Буковині (1875–1940 рр.)**

*Євген Ерліх
1862–1922 рр.*

*Ганс Гросс
1847–1915 рр.*

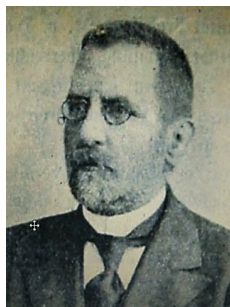
*Йозеф Алоїз Шумпетер
1883–1950 рр.*

*Альфред фон Гальбан
1865–1926 рр.*

Фрідріх Шулер фон Ліблой
1831–1897 рр.

Франц Гауке
1852–1915 рр.

Карл Гіллер
1846–1905 рр.

Адольф Ленц
1868–1959 рр.

Франц Екснер
1881–1947 рр.

Артур Скедль
1858–1923 рр.

*Василь Волян
1826–1889 рр.*

*Костянтин Томащук
1840–1889 рр.*

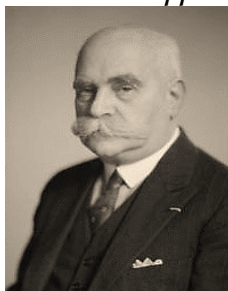
*Фрідріх Кляйнвехтер
1838–1927 рр.*

*Генріх Зінгер
1855–1934 рр.*

*Георґ Петчек
1872–1947 рр.*

*Георґ Пелевер
1872–1960 рр.*

*Максиміліан Гакман
1877–1961 рр.*

*Константін Ісопеску-Грекул
1871–1938 рр.*

*Георге Алексіану
1897–1946 рр.*

*Іон Цуркану
1889–1970 рр.*

*Ераст Тарангул
1870–1938 рр.*

*Іон Гіцеску
1886 р. – невідомо*

Додаток Б

**Декани юридичного факультету
 Чернівецького університету (1875–1940 рр.)**

Декани	
Навчальний рік	ПІБ
1875–1876 1880–1881 1881–1882 1883–1884 1889–1890	Фрідріх фон Ліблой
1876–1877 1878–1879 1884–1885 1890–1891 1896–1897 1904–1905	Фрідріх Кляйнвехтер
1888–1889	Ернст Груза
1892–1893	Юліус Ріттер Рошман фон Горбург
1893–1894	Артур Скедль
1897–1898	Франц Гауке
1898–1899	Альфред Гальбан
1899–1900	Ганс Гросс
1900–1901	Адольф Ленц
1901–1902	Євген Ерліх
1902–1903	Карл Адлер
1919–1921 1938–1940	Максиміліан Гакман
1921–1925	Константін Редулеску
1925–1927	Георге Дрегенеску
1927–1931	Анастасе Штефенеску-Галаці
1931–1937	Іон Гіцеску
1937–1938	Іоан Лунгуляк

Додаток В

**Представники юридичного факультету,
які обиралися ректорами
Чернівецького університету (1875–1940 рр.)**

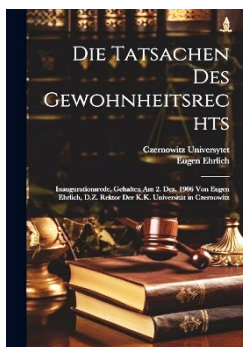
Ректори	
Навчальний рік	ПІБ
1875–1876	Костянтин Томащук
1878–1879	Фрідріх фон Ліблой
1890–1891	
1885–1886	Карл Гіллер
1887–1888	Генріх Зінгер
1893–1894	Фрідріх Кляйнвехтер
1896–1897	Ернст Груза
1898–1899	Артур Скедль
1900–1901	Франц Гауке
1903–1904	Вальтер Горбах
1906–1907	Євген Ерліх
1909–1910	Карл Адлер
1921–1922	Максиміліан Гакман
1930–1933	Константін Ісopesку-Грекул

Додаток Г

**Науково-освітня спадщина
буковинської правничої школи (1875–1940 рр.)**

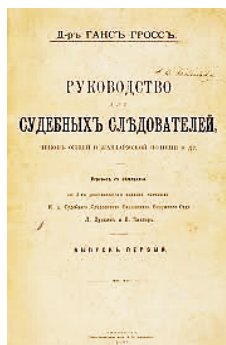
*Ерліх Є. «Примусове і
непримусове право в
цивільному кодексі Німецької
імперії», 1899 р.*

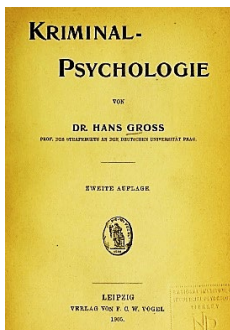
*Ерліх Є. «Факти звичаєвого
права», 1906 р.*

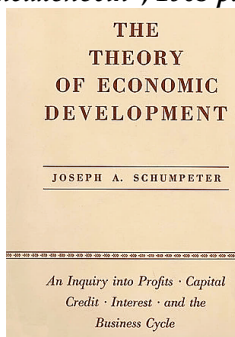
*Ерліх Є. «Основи соціології
права», 1913 р.*

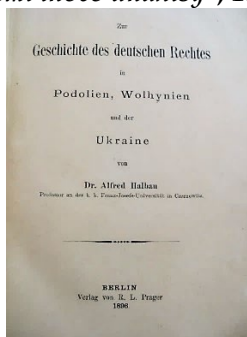
*Гросс Г. Порадник для
судових слідчих, поліцейських
чиновників, жандармів»,
1893 р.*

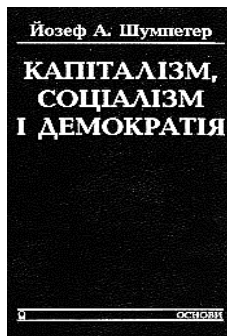
Гросс Г. «Кримінальна психологія», 1905 р.

Шумпетер Й. «Теорія економічного аналізу», 1912 р.

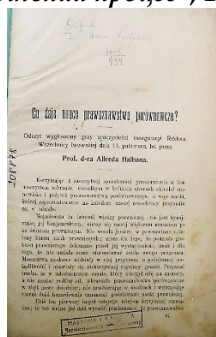
Гальбан А. «Історія німецького права на Поділлі, Волині та Україні», 1896 р.

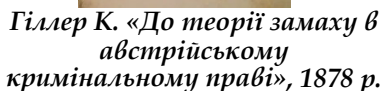
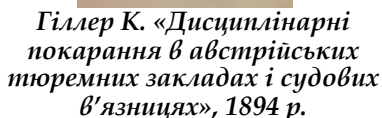
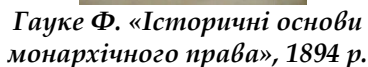
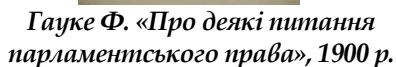
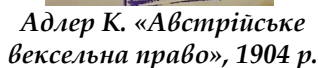
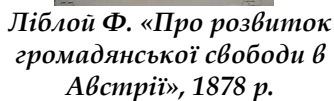
Шумпетер Й. «Капіталізм, соціалізм і демократія», 1942 р.

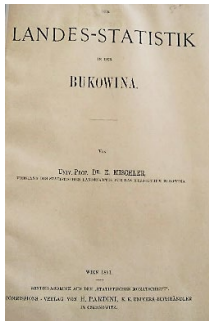

Скедль А. «Австрійський цивільний процес», 1900 р.

Гальбан А. «Що дає науці порівняльне правознавство?», 1906 р.

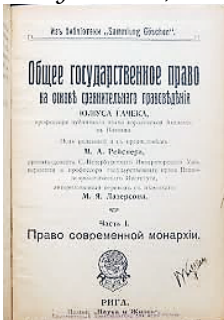

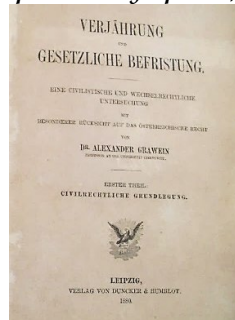
Мішлер Е. «Державна статистика на Буковині», 1891 р.

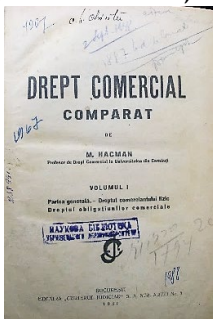
Ончул А. «Страховий договір і австрійському праві», 1896 р.

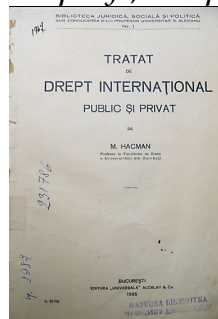
Гачек Ю. «Загальне державне право на основі порівняльного правознавства», 1913 р.

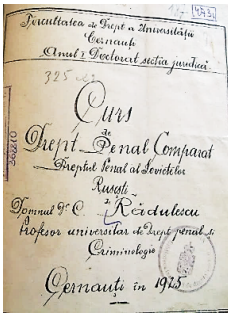
Гравайн О. «Строк давності і законне встановлення строку», 1880 р.

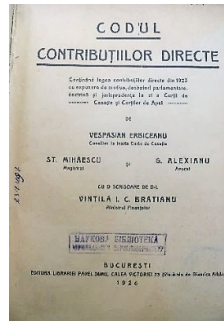
Гакман М. «Порівняльне комерційне право», 1930 р.

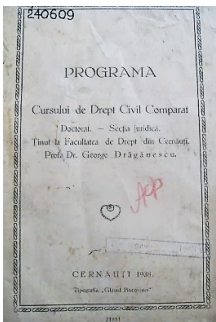
Гакман М. «Трактат з міжнародного публічного та приватного права», 1935 р.

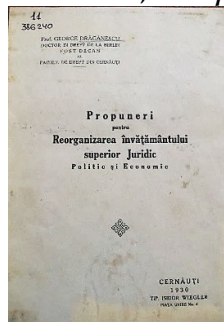
Редулеску К. «Курс порівняльного кримінального права», 1925 р.

Алексіану Г. «Кодекс прямих податків», 1926 р.

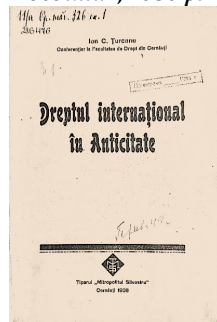
Дрегенеску Г. Навчальна програма з курсу «Цивільне порівняльне право», 1938 р.

Дрегенеску Г. «Пропозиції щодо реорганізації вищої юридичної, політичної та економічної освіти», 1930 р.

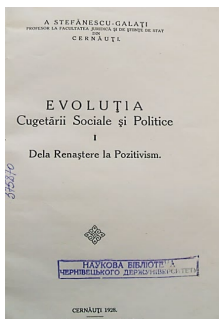
Цуркану І. «Відповідальність держав за міжнародні злочини», 1940 р.

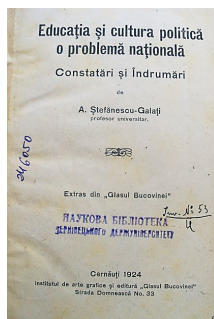
Цуркану І. «Міжнародне право античного періоду», 1938 р.

Грекул-Ковалик Т. А.

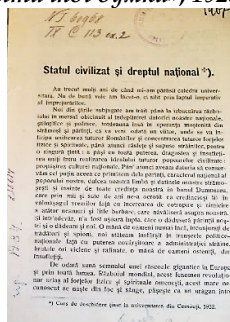
НАУКОВО-ОСВІТНІ ТРАДИЦІЇ ПРАВНИЧОЇ ШКОЛИ НА БУКОВИНІ (1875–1940 РР.)

Штефенеску-Галаці А. «Еволюція соціальної та політичної думки», 1928 р.

Штефенеску-Галаці А. «Освіта і політична культура як національна проблема», 1924 р.

Ісупеску-Грекул К. «Цивілізована держава й національне право», 1923 р.

Суховерський М. «Мої спогади», 1997 р.

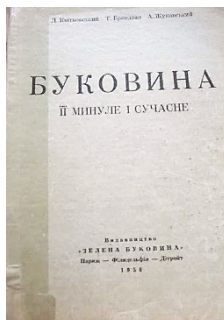
Новосівський І. «Нарис історії права Буковини і Басарабії», 1986 р.

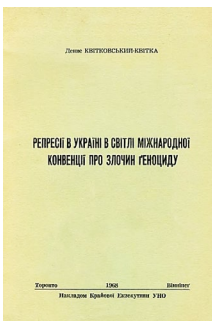
Новосівський І. «Українська державна влада на Буковині в 1918 р.», 1964 р.

Квітковський Д. «Мої міркування», 1998 р.

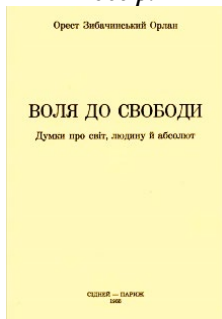
Квітковський Д., Бриндзан Т., Жуковський А. «Буковина – її минуле і сучасне», 1956 р.

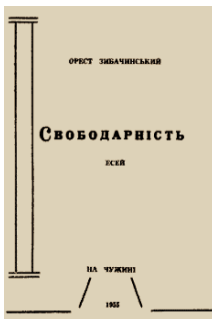
Квітковський Д. «Репресії в Україні в світлі міжнародної конвенції про злочин геноциду», 1968 р.

Зибачинський-Орлан О. «Свободарний маніфест», 1978 р.

Зибачинський-Орлан О. «Воля до свободи», 1988 р.

Зибачинський О. «Свободарність», 1955 р.

Додаток Д

Динаміка студентського контингенту
 юридичного факультету (1875–1918 рр.)

Навчальний рік	Матрикульовані (стаціонар)								Нематрикульовані (екстернат)			
	I курс		II курс		III курс		IV курс					
	Навчальні семестри											
	Зим	Літ	Зим	Літ	Зим	Літ	Зим	Літ	Зим	Літ		
1883-1884		32		37		25		30			12	
1886-1887	50	47	37	42	12	11	24	24	16		14	
1887-1888	39	36	55	56	27	26	12	12	27		21	
1888-1889	44	43	42	42	43	42	26	26	9		7	
1889-1890	42	41	49	58	21	21	44	40	22		13	
1890-1891	50	45	42	53	33	31	26	23	35		21	
1891-1892	59	55	49	60	29	29	34	32	35		22	
1892-1893	56	55	56	68	37	38	27	28	18		14	
1893-1894	61	64	66	74	43	40	36	36	47		36	
1894-1895	63	63	76	94	51	51	46	43	28		21	
1895-1896	60	55	84	102	53	49	50	47	25		17	
1896-1897	62	58	100	103	38	33	62	62	22		16	
1897-1898	79	76	102	101	35	36	39	47	26		15	
1898-1899	63	60	110	109	42	47	40	37	32		16	
1899-1900	87	82	108	105	51	57	45	49	1		13	
1900-1901	105	96	121	113	59	59	58	59	30		24	
1901-1902		88		132		67		60			23	
1902-1903	76	73	140	124	78	72	56	70	26		23	
1903-1904	73	77	127	119	70	75	85	85	30	1ж	24	1ж
1904-1905	91	91	108	108	58	50	82	80	24	1ж	24	1ж
1905-1906	96	101	125	117	58	59	61	61	32	3ж	25	6ж
1906-1907	117	116	131	126	79	77	58	64	33	7ж	26	6ж
1907-1908	142	145	137	148	82	80	81	76	30	1ж	21	
1908-1909	162	154	174	183	93	100	93	87	26	3ж	27	5ж
1909-1910	166	159	189	175	123	120	95	98	30	1ж	20	1ж
1910-1911	182	175	204	190	118	115	122	124	21	3ж	14	2ж
1911-1912	180	167	213	207	104	119	119	115	19	7ж	17	2ж
1912-1913	144	127	206	198	115	104	96	114	24	5ж	20	7ж
1913-1914	147		199		111		105		22	3ж		
1918-1919	330		72		50		24		27	10ж		

Додаток Е

**Динаміка студентського контингенту
 юридичного факультету Чернівецького
 університету (1918–1940 рр.)**

Навчальний рік	Ліценціати							
	I		II		III		IV	
1924-1925	217		52		38			
1926-1927	226		118		100			
1927-1928	176		169		146			
1933-1934	265	25ж	175	21ж	175	22ж	220	35ж
1934-1935	106	16ж	146	19ж	135	12ж	131	15ж
1935-1936	76	8ж	145	14ж	166	10ж	151	18ж
1937-1938	112	16ж	92	13ж	211	7ж	319	19ж
1938-1939	130	17ж	76	12ж	121	8ж	351	17ж

Навчальний рік	Докторанти							
	Секції							
	Політико-економічна				Юридична			
	I		II		I		II	
1924-1925	21				22			
1926-1927	23		9		21		4	
1927-1928	20		10		31		9	
1933-1934	37	3ж	11		13	3ж	7	
1934-1935	7	3ж	7	1ж	28		4	
1935-1936	43	3ж			5			
1937-1938	95	8ж			43	1ж		
1938-1939	30	2ж			14			

Додаток Ж

**Національний склад студентів
 юридичного факультету Чернівецького
 університету (1875–1900 рр., зимовий семестр)**

Національність*	1875- 1876	1880- 1881	1885- 1886	1890- 1891	1895- 1896	1899- 1900
Німці та євреї	55	64	72	94	167	179
Румуни	14	25	32	46	46	47
Українці	23	19	12	24	18	29
Поляки	17	12	20	18	38	34
Усього	111	121	139	180	272	292

* Національний поділ відбувався за материнськими мовами (Muttersprache).

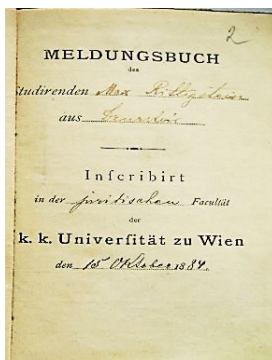
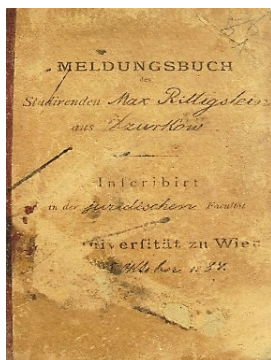
Додаток З

**Динаміка національного складу студентів
 юридичного факультету Чернівецького
 університету в 1918–1940 рр.**

Національність	1920-1921		1925-1926		1928-1929		1933-1934		1937-1938	
	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.
Румуни	168	2	265	7	252	16	432	55	646	50
Німці	153	1	57	1	40	5	91	5	54	3
Євреї	77	0	214	35	259	40	296	41	78	4
Українці	120	2	64	1	49	2	59	8	42	3
Інші національності	14	0	13	0	15	0	25	0	52	4
Разом	532	5	613	44	615	63	903	109	872	64
	537		657		678		1012		936	

Додаток И

Студентська книга відвідування лекційних занять (1875–1918 рр.)

Додаток К

Зошит відвідування занять та результатів
 складання екзаменів (1918–1940 рр.)

Caetul Cursurilor
 pentru
 Student *Alexin Anton*

Institutul de Arte grafice și Editură „Glasul Bucovinei”
 5618. Cernăuți, Strada I. Flondor No. 39.

Universitatea din Cernăuți
 Facultatea de drept

CAET
 pentru constatarea frecvenței cursurilor

Student *al Alexin Anton*
 născut la *18.11.1896*
 în comuna *Cernăuți*, județul *Cernăuți*
 țara *România*

Foia de matriculă No. *474* / 1928

Data

Semnătura secretarului facultății:
L. S. [Signature]

Semnătura studentului: *Alexin Anton*

CONSTATAREA FRECVENȚĂRII CURSURILOR

Anul școlar	MATERIA	Semnătura profesorului	
		la începutul anului școlar	la finea anului școlar
1927	Enciclopedia dreptului	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>
	Drept roman	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>
	Drept civil	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>
	Drept constituțional	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>
	Comunicare publică și națională	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>
	Pentru încheierea dreptului	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>

OBSERVĂRI:

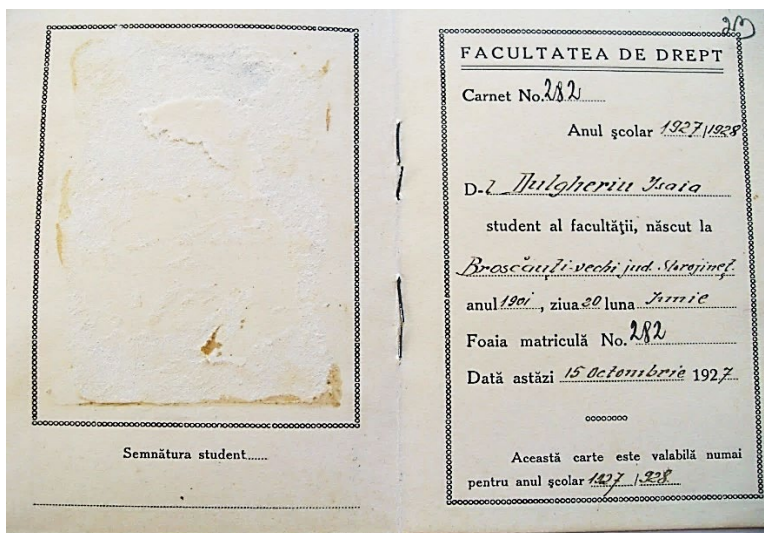
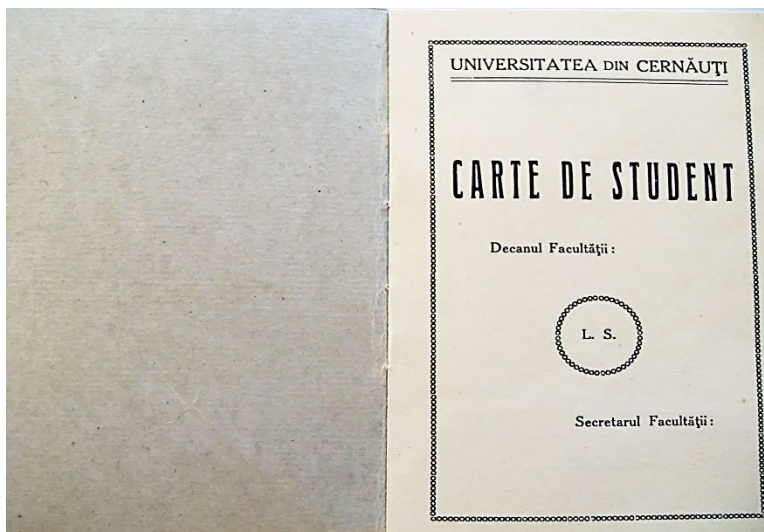
CONSTATAREA FRECVENȚĂRII CURSURILOR

Anul școlar	MATERIA	Semnătura profesorului	
		la începutul anului școlar	la finea anului școlar
1927	La baza cererii înregistrate la No. 662 și a hotărârii consiliului facultății din 9 februarie 1927 asupra cuibășirii comisiunii delegate de consiliu din 18 Martie 1927 pentru a aduce la îndeplinire, Publ. No. 40256 din 21 Aprilie 1927 și a recunoaște lui Alexin Anton cele 80% permise prezentate după regulamentul actualizat, am și examenul de drept istoric, la cunoștința dl. Alexin A. au dispus să se punte la examenul I, II și III de licență, scutit fiind de dreptul român de istorie și dreptul.	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>

OBSERVĂRI:

RECTORUL FACULTĂȚII DE DREPT
[Signature] 7 Aprilie 1927

Додаток Л
Студентський квиток (1918–1940 рр.)

Додаток М
Екзаменаційний протокол на юридичному
факультеті Чернівецького університету (1914 р.)

Zl. 1933 Czernowitz, am 18 Februar 1914

Zur Ablegung der staatswissenschaftlichen Staatsprüfung hat sich heute
Herr Arthur Pines gebürtig aus
Trysmenica (Galizien) eingefunden. Derselbe hat seine rechts- und staats-
wissenschaftlichen Studien an der k. k. Universität in Wien mit dem
Winter-Semester des Studienjahres 1909/1910 begonnen und an der k. k. Uni-
versität in Czernowitz mit den Winter-Semester des Studienjahres
1912/1913 beendet.

Die rechtshistorische Staatsprüfung in Czernowitz am 5 Juli 1911
zum 1 Male, die judizielle Staatsprüfung in Czernowitz am 24 Oktober 1913
zum 1 Male abgelegt.

Abstimmung:

gut mit 3 Stimmen
genügend " 1 "
nicht genügend " "

Da das Calkül mit Stimmeneinhelligkeit auf gut lautet, wurde die Auszeich-
nungsfrage gestellt.

Für Auszeichnung aus
erklären sich Stimmen.

Candidat hat sonach die Prüfung mit gutem Erfolg abgelegt,
und zwar mit Auszeichnung aus

Candidat hat an Prüfungstaxe 24 Kronen erlegt; derselbe war ^{ganz}~~halb~~ befreit.

Anmerkung:

Unterschrift:

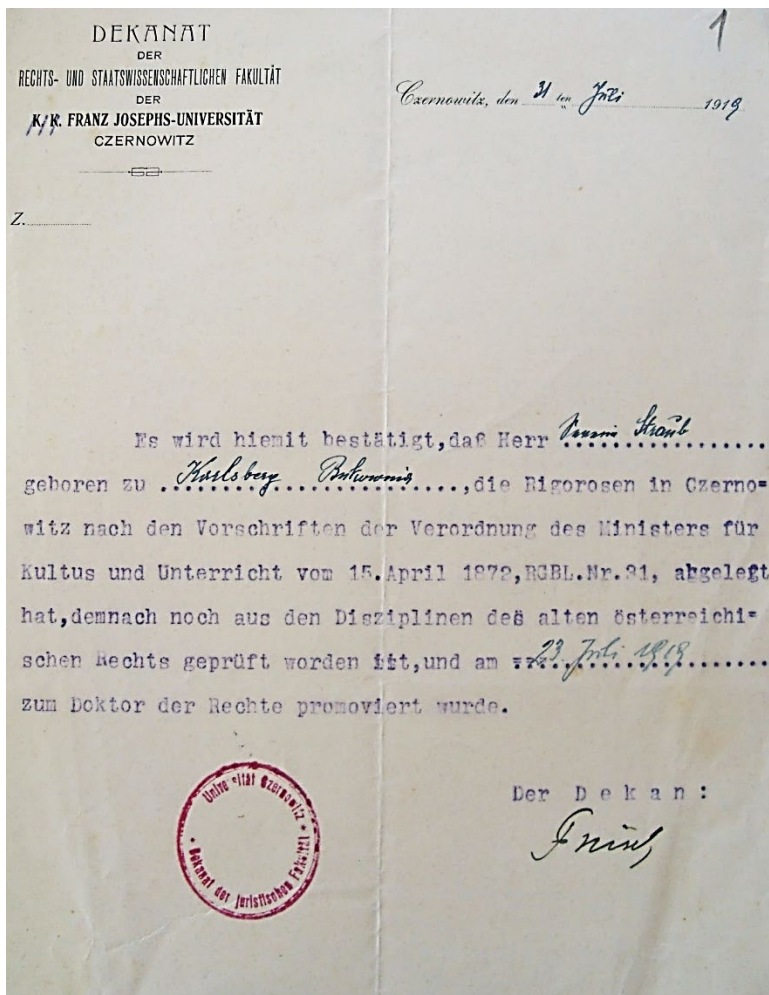
des Vorsitzenden	der Prüfungscommissäre
<u>Antonin Dimačev</u>	<u>Henrich</u> <u>Fries</u>

Екзаменаційний протокол на юридичному
факультеті Чернівецького університету (1925 р.)

[illegible]

Додаток О

Диплом доктора права, виданий на юридичному
факультеті Чернівецького університету (1919 р.)

Додаток П

**Відомі випускники юридичного факультету
Чернівецького університету
1875–1940-х років навчання**

*Теодот Галін
1873–1943 рр.*

*Лев Когут
1878–1947 рр.*

*Бенно Штраухер
1850–1940 рр.*

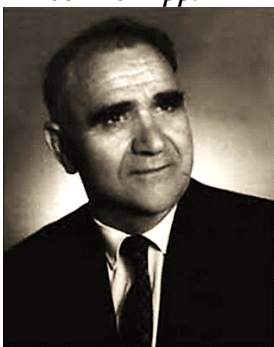
*Микола Василько
1868–1924 рр.*

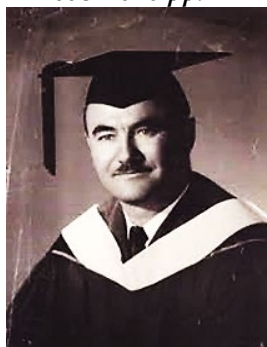
*Аурел Ончул
1864–1921 рр.*

*Василь Орелецький
1895–1976 рр.*

*Іван Новосівський
1902–1988 рр.*

*Микола Суховерський
1913–2008 рр.*

*Денис Квітковський
1909–1979 рр.*

*Орест Зибачинський
1912–1993 рр.*

Додаток Р

Юридичний факультет
Чернівецького університету (1875–1940 рр.)

Корпус юридичного факультету
Чернівецького університету
в австрійський період його історії (1875–1918 рр.)

Корпус юридичного факультету
Чернівецького університету
в австрійський період його історії (1875–1918 рр.)

*Корпус юридичного факультету
Чернівецького університету
в австрійський період його історії (1875–1918 рр.)*

*Центральний корпус Чернівецького університету
в румунський період його історії (1918–1940 рр.)*

*Центральний корпус Чернівецького університету
в румунський період його історії (1918–1940 рр.)*

*Корпус юридичного факультету
Чернівецького університету
в румунський період його історії (1918–1940 рр.)*

*Корпус юридичного факультету
Чернівецького університету
в румунський період його історії (1918–1940 рр.)*

*Корпус юридичного факультету
Чернівецького університету
в румунський період його історії (1918–1940 рр.)*

Наукове видання

Грекул-Ковалик Тетяна Анатоліївна

**НАУКОВО-ОСВІТНІ ТРАДИЦІЇ
ПРАВНИЧОЇ ШКОЛИ
НА БУКОВИНІ (1875–1940 РР.)**

*До 150-річчя заснування юридичного
факультету у Чернівцях*

Монографія

Відповідальна за випуск **Гураленко Н. А.**

Літературна редакторка **Колодій О. В.**

Технічна редакторка **Кудрінська О. М.**

Дизайн обкладинки **Дубовиченко О. В.**

Підписано до друку 11.07.2025. Формат 60 x 84/16.

Папір офсетний. Цифровий друк.

Ум.-друк. арк. 15,1. Обл. вид. арк. 16,2. Зам. 1001.

Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету
58002, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №891 від 08.04.2002 р.